Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Thorbecke en de vrijheid van onderwijs tot 1848

https://hdl.handle.net/1874/291780

4. Gesch. 192, 1928

THORBECKE EN DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS TOT 1848

Mr. L. W. G. SCHOLTEN

BIBLIOTHEEK DER

19-

THORBECKE EN DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS TOT 1848

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT
3969 4033

THORBECKE EN DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS TOT 1848

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID
AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS **DR.**
B. J. H. OVINK, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT
DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS
BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT,
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT
DER RECHTSGELEERDHEID TE VERDEDIGEN OP
DINSDAG 24 JANUARI 1928, 'S NAMIDDAGS 4 UUR,
DOOR

Mr. LUBBERTUS WILLEM GERRIT SCHOLTEN

1928
DRUKKERIJ Fa. SCHOTANUS & JENS, UTRECHT

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Aan mijn Ouders.
Aan mijn Vrouw.

Het is mij een behoefte U, Hoogleeraren en Oud-Hoogleeraren der Juridische Faculteit, mijn oprechten dank te betuigen voor het onderwijs, dat ik van U mocht ontvangen.

In het bijzonder is het mij een aangename plicht U, Hooggeachte Promotor, Hooggeleerde DE SAVORNIN LOHMAN, te danken voor de vele uren van hulp en voorlichting, die Gij van Uw druk bezetten tijd voor mijn proefschrift hebt willen afzonderen.

Een afzonderlijk woord van dank mag ik daarnevens niet onthouden aan U, Hooggeleerde GERRETSON, die mij in mijn arbeid met tal van gegevens wilde terzijde staan.

Ten slotte mijne erkentelijkheid aan allen, die in eenigen vorm of wijze mij hun diensten hebben bewezen of aan mijn vorming hebben bijgedragen.

VOORREDE.

De grondwetsherziening van 1917 is een der merkwaardigste feiten onzer parlementaire geschiedenis. Niet het minst door de gelijktijdige herziening der artikelen over kiesrecht en onderwijs.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, de heer *Cort van der Linden*, meende in beide voorstellen te zien de doorwerking der ideeën van *Thorbecke*. Immers, hij zeide in de Tweede Kamer der Staten-Generaal [1]): „Men heeft gemeend, dat de stap, dien men thans zal doen, niets anders is dan de voortzetting van een tot dusver gevolgde politiek, de rationeele ontwikkeling onzer staatsinstellingen, zooals deze zich tot dusverre hebben gevestigd. Tot zekere hoogte acht ik dat juist en ik gun den geachten afgevaardigde uit Tiel (Mr. *Tydeman*) zeer gaarne den ruggesteun, dien hij gevonden heeft in een uitspraak van *Thorbecke*." [2])

„Ik hoop", vervolgde de heer *Cort van der Linden*, „hem ook ter zake van het onderwijs dien ruggesteun te kunnen geven."

Komende tot het onderwijsartikel, zag hij in het toenmalige art. 192 (het artikel zooals dat in 1848 is vastgesteld) twee beginselen; ten eerste, dat het de taak der Overheid is, te zorgen voor goed onderwijs; ten tweede het beginsel der onderwijsvrijheid. Het eerste beginsel noemde hij uitgewerkt

---

[1]) Hnd. IIe Kamer, 1916—1917, pag. 371.

[2]) „Dat het beginsel van algemeen Kiesrecht in de Staatsgeschiedenis onzer eeuw ligt, schijnt even onmiskenbaar, als dat zij het gestadig, schoon trapsgewijze zoekt te verwezenlijken." Hist. Sch. pag. 92.

in een wet, het tweede niet, bovendien achtte hij het *feitelijk* niet verwezenlijkt. „Door de subsidiëering, wier consequentie is de financiëele gelijkstelling, erkende men het belang, dat de Staat heeft, dat zij, die het Overheidsonderwijs niet konden overeenbrengen met eigen geloof, niettemin goed onderwijs zouden krijgen."

„Ik voeg erbij, dat het niet meer is dan de toepassing van het liberale beginsel, door *Thorbecke* gedurende zijn gansche loopbaan hooggehouden. *Thorbecke* heeft niet opgehouden, om bij iedere gelegenheid, waarbij onderwijs ter sprake kwam, de vrijheid van het onderwijs te verdedigen. Voor hem waren beide beginselen gelijkwaardig: het beginsel der Overheidsschool en daarnaast dat der vrije school."

Na enkele citaten uit de latere parlementaire loopbaan van *Thorbecke*, gaat de heer *Cort van der Linden* voort: „Men kan mij vragen, Mijnheer de Voorzitter, hebt gij wel het recht u op *Thorbecke* te beroepen? Hij streed voor de vrijheid van onderwijs, maar die vrijheid is ook thans in de grondwet gewaarborgd. Men zou den liberalen geest van *Thorbecke* ten eenenmale miskennen, indien men aldus oordeelde. In zijn strijd, dien hij gevoerd heeft, was de vrijheid van onderwijs een zeer belangrijke overwinning .... Doch men mag vragen: welke waren de motieven, die *Thorbecke* leidden? En dan antwoord ik deze: dat in de openbare school noodwendig een stelsel van onderwijs moest worden gevolgd, en dat andere stelsels evenveel aanspraak hebben op eerbiediging. Voor de ontwikkeling van het onderwijs was het van het grootste belang, dat men iedere methode, ieder stelsel, iedere richting vrije baan maakte en het was voor hem een zaak van rechtvaardigheid, dat de Overheid aan allen waarborgde, dat zij hunnen kinderen onderwijs konden geven naar hun overtuiging en geloof.

De vrijheid, die *Thorbecke* zich voorstelde, bracht mede gelijk recht voor allen; die vrijheid bracht mede afwezigheid van iedere bevoorrechting van het eene stelsel boven het andere."

De Minister staaft dit met aanhalingen uit *„een zeer belangrijke brochure uit het jaar 1829"*: „Over het Bestuur van het Onderwijs"; *„een der fraaiste geschriften,* die uit de pen van *Thorbecke* zijn gevloeid, zoowel door de scherpte van zijn logica, als door het vuur, waarmee zij is geschreven." [1])

„Deze gedachte van *Thorbecke*", zoo gaat hij voort, „dat de vrije school geboden werd door rechtvaardigheid en wijsheid, heeft ook mij bij mijn voorstel bezield."

Aldus de heer *Cort van der Linden.*

Een buitengewone onderscheiding viel dus de brochure van *Thorbecke* van 1829 ten deel, door bijna honderd jaar na de verschijning, gebruikt te worden als verdediging van een grondwetsherziening.

Reeds in 1909 had de heer *De Savornin Lohman* hetzelfde werkje, door *Fredericq* weer bekend gemaakt, [2]) geciteerd bij een herziening van de Middelbaar Onderwijswet. [3])

En ook de heer *De Visser* stelde in de Eerste Kamer *Thorbecke* voor als verdediger van het beginsel, dat het onderwijs uitging van de ouders. [4])

De geschriften van de Nationale Unie, inzonderheid de brochures van den hoogleeraar *Eigeman*, huldigen mede *Thorbecke* als voorstander en verdediger der onderwijsvrijheid, die zich eerst later verzet heeft tegen het van Staatswege geven van confessioneel gekleurd onderwijs. [5])

Men beroept zich dan gaarne op de bekende Narede: [6])

„Een eerste wet van den staat, is onthouding, onthouding van hetgeen zijn roeping als regtsvereeniging te buiten gaat. Het zijn in wezen, bestemming en middelen, andere levens-

---

[1]) Men zie voor deze citaten, pag. 76 en 77 hier achter.

[2]) *Fredericq*, Thorbecke vóór 1830.

[3]) Hnd. IIe Kamer, 1908—1909, pag. 1951.

[4]) Hnd. Ie Kamer, 1918—1919, 610.

[5]) B.v. *Eigeman*, De politieke- en godsdienstige anthithese, haar opkomst, groei en ondergang, pag. 53, 80 v.v., 85 v.v., 94 enz.

[6]) Opgenomen in Deel VI. Parl. Redevoeringen, pag. VIII en IX.

magten, dan de staatsmagt, welke de kerk, het onderwijs, wetenschap en kunst, maatschappelijk te besturen hebben... Het was de toeleg (van de liberale regeering)... de zorg voor onderwijs, bovenal het middel om zelfstandig leven te wekken, hoofdzakelijk te bepalen tot het vermeerderen der gelegenheden om het op lager of hooger trap te erlangen; geen voogdij over de leer, noch schooldwang bij vrijheid van ieder om nevens de openbare, anders geregelde instellingen te vestigen, met onderwijzers, wier bekwaamheid volgens het gemeene recht bewezen zij, een waarborg eveneens voor de uitoefening van andere gewichtige beroepen of diensten gevorderd..."

Of op de bekende zinsnede: „In maatschappelijke belangen, die zich zelf moeten helpen en geene regeling van de overheid te ontvangen hebben, in de kerk, in onderwijs en wetenschap en nijverheid werd ijverig geregeerd, daarentegen op het gebied, waar geregeerd moest worden, wat was daar geregeld." [1])

Of bijvoorbeeld op *Thorbecke*'s eigen getuigenis op 27 November 1865: „Koester ik dan die vrees, ik, die steeds een beschermer van het bijzonder onderwijs ben geweest? Met gerustheid, met een fierheid, zonder zelfverheffing mag ik zeggen, zonder mij zou het bijzonder onderwijs hier te lande het niet zoover gebragt hebben. Ik zou zelfs den toestand niet vreezen door den heer *Mijer* voorgesteld, het bijzonder onderwijs algemeen verspreid en van overheidswege desnoods aangevuld. Ware de ontwikkeling zooverre gevorderd, dat men tot dien toestand kon komen, ik zou het een geluk voor het land rekenen en daartegen niet opzien." [2])

---

[1]) Hist. Sch. 183—184.

[2]) Hetzelfde reeds in 1852: „Een bijzondere school goed ingericht, is, mijns inziens, eene ondersteuning van het publieke onderwijs. Men moet de bijzondere scholen niet betreuren, maar die integendeel beschouwen als eene bijdrage van particulieren aan de gemeene zaak, waarvoor anders het Bestuur moet zorgen. Een land, waar enkel bijzondere scholen zijn, zou zich zeer wel kunnen bevinden. Het onderwijzen is geene taak van regering. De Regering moet alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bij-

Verbreid is dan ook de meening, dat *Thorbecke* is geweest een voorstander van de vrijheid van onderwijs. [1])

Is deze opvatting juist?

Bij de beantwoording dezer vraag doet zich tweeërlei moeilijkheid voor.

Ten eerste was *Thorbecke* zeer spaarzaam in de uiteenzetting der diepere beginselen, die hem bij de regeling van vraagstukken, ook bij dat der onderwijsvrijheid, leidden. [2]) Daarnaast is in de ideeën van *Thorbecke* een zekere veranderlijkheid te bespeuren, die sommigen bezwaarlijk alleen als ontwikkeling wenschen te aanvaarden. [3]) Mede door de buitengewoon uitgebreide litteratuur, was daarom beperking tot een bepaald tijdperk gewenscht. Wij kozen het jaar 1848 als grens; de vrijheid van onderwijs is dan grondwettelijk vastgelegd; bovendien treedt *Thorbecke* vanaf dit tijdstip voor goed op het terrein der practische politiek. Wellicht is er later gelegenheid *Thorbecke*'s verdere houding te schetsen.

Vele uitdrukkingen, in dit tijdvak gebruikt, zijn in den loop der jaren van beteekenis gewijzigd. Ook draagt de strijd over het onderwijs niet steeds hetzelfde karakter. Chronologische behandeling was daardoor voorgeschreven.

Ter bepaling van de plaats, die *Thorbecke* voor 1848

---

zondere personen gemeenlijk te kort schieten." Eveneens in 1861, Hnd. IIe Kamer 1861—1862, pag. 726 en op meer plaatsen.

[1]) Slechts een enkele is van andere meening, *Groen*, Parl. St. en Sch. VI 1865, pag. 9 v.v. Verg. hiermee nog zijn Brief aan Graaf Schimmelpennick, pag. 99—102. Overigens weer *Fredericq*, a.w. pag. 77 v.v. 82—83. *Witlox*, 212—213, en laatstelijk nog *Langendijk*, Driem. Tijdschrift Antirevolutionaire Staatkunde, 1927, III, pag. 234. Toen dit proefschrift reeds ter perse was, verscheen *Diepenhorst*, Onze Strijd in de Staten-Generaal I.

[2]) *Van Houten*, De Staatsleer van *Thorbecke*, pag. 7 en *Groen van Prinsterer*, Ned. Ged. 1872, no. 30 en 41.

[3]) Van *Thorbecke* zelf zijn de woorden, Voorrede Parl. Redev.: „Ik wil in die vijftien jaren niet stil hebben gestaan, ik hoop veeleer, dat men ontwikkeling waarneme, maar gestadigheid van ontwikkeling" v.g. ook de heer *Limburg*, Hnd. IIe Kamer, 11 April 1919 en daarover de hoogleeraar *Fabius* St. en Sch. Serie 8, no. 3.

heeft ingenomen, leek het ons volstrekt noodzakelijk de verschillende partijen, groepen en personen in eigen woorden te doen spreken. Veelvuldigheid en uitvoerigheid in het citeeren kon daardoor niet vermeden worden. Ook wijte men aan deze oorzaak de herhaling van dezelfde gedachte, in anderen vorm.

Eerst zoo was het mogelijk een juiste oplossing te geven van de vraag, aan welke zijde *Thorbecke* heeft gestaan *in den onderwijsstrijd zijner dagen.*

Een uiterst beknopt historisch overzicht diende vooraf te gaan, evenals een korte weergave der voornaamste data in het leven van *Thorbecke.*

Een meer uitvoerige uiteenzetting van de beginselen der grondwet van 1815, in haar ontstaan geschetst, moest dienen als punt van uitgang; de wettelijke uitwerking en feitelijke uitvoering van deze beginselen konden daarnaast niet worden gemist.

De stof liet zich verder door de jaren 1830 en 1840 zeer gevoegelijk verdeelen, terwijl een beschouwing over het jaar 1848 kon doen zien, waartoe de historische ontwikkeling had geleid.

Zeer te betreuren is, dat het archief van *Thorbecke* gesloten blijft. [1]) De mogelijkheid blijft dus open, dat door nieuwe publicaties ander licht op *Thorbecke* valt. Bij de vastheid van lijn, in hetgeen ons ten dienste stond, lijkt ons dit niet waarschijnlijk. Deed zich dat geval voor, dan is ons onderzoek te beschouwen, als een critiek op wat tot dusver uit hetzelfde materiaal is afgeleid.

---

[1]) v.g. hierover vooral *Gerretson,* Briefwisseling Groen I, Inl. XX.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

„Het geven van onderwijs is vrij ....", zoo las men in de Grondwet van 1848. [1])

Door de opname van deze bepaling was door de *wet* een einde gemaakt aan een jarenlangen, vaak zeer dramatischen strijd. Hoogst merkwaardig is deze worsteling. Zij vormt een typisch voorbeeld, dat de inhoud der wetten, ook die der Grondwet, in zeer sterke mate afhankelijk is van de ontwikkeling van het volksbewustzijn. In 't bijzonder, waar het betreft de grenzen der Staatsmacht tegenover de onderdanen.

Immers, het gemis der grondwettelijk gegarandeerde Vrijheid van Onderwijs is in 1814 en 1815 niet gevoeld. Toch vond men in beide Grondwetscommissies strijders voor het positieve Christelijk beginsel (later voornamelijk de voorstanders der Onderwijsvrijheid) zoowel Katholiek als Protestant. [2])

Korten tijd later werd de onderwijsvrijheid door een steeds krachtiger volksbeweging geëischt en door andere groepen uitdrukkelijk ontzegd.

Bij de grondwetsherziening van 1840 heeft men den gevraagden constitutioneelen waarborg, ondanks zeer sterken aandrang, niet verkregen.

Echter, nauwelijks acht jaar later, was een groote meerderheid

---

[1]) Art. 194. G.w. 1848.

[2]) In de commissie van 1814 *Van Aylva, Van Lijnden, Heerkens.* In de Commissie van 1815 *Van Aylva, De Thiennes, De Mérode, Raepsaet, Dubois;* v.g. *Colenbrander,* Ontstaan der Grondwet, I en II.

bereid, de geëischte garantie in de Grondwet vast te leggen. Zelfs scheen deze vrijheid vrijwel zonder eenige beperking. Evenwel, doordat bij de Grondwet aan de Regeering imperatief was voorgeschreven, voor het openbaar onderwijs zeer vergaande zorg te dragen, was de onderwijsvrijheid in werkelijkheid, door de feiten, wel beperkt.

Het is de bedoeling, hier na te gaan, hoe de werkzaamheid van *Thorbecke* zich verhoudt tot deze algemeene beweging. Wanneer trad hij op; welken invloed heeft hij gehad op den loop der gebeurtenissen; welke sporen heeft hij nagelaten. Is zijn houding op dit gebied te vereenigen met zijn algemeene beginselen.

Vooraf dient dan te gaan een kort overzicht van den levensloop van *Thorbecke*.

Thorbecke werd geboren den 14den Januari 1798 te Zwolle uit eertijds welgestelde familie.[1]) Hij studeerde te Amsterdam o.a. onder leiding van *D. J. van Lennep* en later te Leiden onder *J. M. Kemper* en promoveerde in 1820 tot doctor in de Letteren op een proefschrift over *Asinius Pollio*.

Voornamelijk op aanbeveling van *Kemper* kreeg hij, op voordracht van *Falck*, een reisbeurs naar Duitschland. Bijzonder trok de philosophie zijn aandacht en „hij droeg in zich het plan de kloof te overbruggen, die Holland en Duitschland op wijsgeerig gebied scheidt."[2])

Na zijn terugkeer in Holland ontging hem het verwachte professoraat in de philosophie te Leiden, waarschijnlijk omdat hij besmet geacht werd met de beginselen der Duitsche Wijsbegeerte.[3]) Hij vestigde zich toen als privaat-docent in Giessen en Göttingen en kwam hier in nauwe aanraking met Eichhorn.

---

[1]) v.g. hiervoor *Bosch-Kemper*, Ned. na '30, Ia 23 v.v. *Fredericq*, Thorbecke voor 1830. *Colenbrander*, De jeugd van Thorbecke, Hist. en L. II en de daar aangehaalde litt.

[2]) v.g. Gids 1897 I 544 v.v., Brieven van Thorbecke, door *Berckenhoff*.

[3]) Voor bijzonderheden de boven aangehaalde litt.; verder Gids 1897 I 548 v.v. en *Byvanck*, De jeugd van Da Costa, in een noot, Gids 1893 II 440.

In 1825 werd hij te Gent benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de Staatswetenschappen.

Door den Belgischen opstand was hij gedwongen zijn post te verlaten. Kort daarna volgde zijn aanstelling als buitengewoon hoogleeraar in Leiden, later veranderd in een gewoon professoraat. Den 14den Juni 1831 verwierf hij van den Leidschen Senaat „honoris causa" den titel van doctor in de rechten.

In de Dubbele Kamer werd hij geroepen mede te werken aan de Herziening der Grondwet. De bekende schrijver der „Aanteekening op de Grondwet" (verschenen in 1839), werd hier de aanvoerder der oppositie, die wegens de ongenoegzaamheid der herziening tegen alle ontwerpen stemde.

In 1844 vaardigden de Staten van Zuid-Holland hem naar de Kamer af. Reeds den 10den December van dat jaar achtte *Thorbecke* zich geroepen een initiatief voorstel tot Grondwetsherziening te moeten indienen, het bekende „Voorstel der Negenmannen" met rechtstreeksche verkiezingen, ontbindbaarheid der Kamer, enz. Evenwel, de Tweede Kamer verwierp het voorstel als ongepast en ontijdig.

Dit optreden kostte *Thorbecke* in 1845 zijn Kamerzetel. De vrijzinnigen in den lande groepeerden zich echter nog vaster om hun leider.

De Februari-revolutie in Parijs, de Maartdagen in Berlijn en Weenen brachten voor ons land de Grondwetsherziening van 1848: de herziening van *Thorbecke*. Deze laatste uitdrukking is niet te sterk. Het voorstel der Grondwetscommissie, tot wier voorzitter *Thorbecke* gekozen was, draagt sterk het kenmerk van hem, „die meer dan iemand anders over de herziening geschreven had." Stemt het onderwijsartikel ook met zijn ideeën overeen? [1])

In de volgende bladzijden zullen wij trachten deze vraag te beantwoorden.

---

[1]) Men zie nog N.N. Biogr. Woordenb. IV in voce. Een uitvoerige litt.-lijst in Hand. Ned. Maatschappij. Lett. Levensberichten. 1875.

HOOFDSTUK II.

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS IN DE GESCHIEDENIS.

Zorg van de overheid voor het onderwijs was in de Germaansche Landen sinds eeuwen bekend. [1]) Tegenover het huisonderwijs, door de ouders geheel zelf te regelen, bestond eene voortdurende bemoeiing der Overheid met de Volksschool. Men beschouwde de macht daartoe als deel der Souvereiniteit.

Na de Unie van Utrecht en de Afzwering van Philips in 1581, werd deze bemoeiing dus uitgeoefend door de dragers dier Souvereiniteit, n.l. de Staten der Gewesten, voor de Generaliteitslanden door de Staten-Generaal. [2])

Naast de Reglementen door hen gemaakt, stelden de Steden, krachtens haar oude rechten, eigen schoolreglementen vast, die echter door onderlinge navolging weinig variatie vertoonden. Eigenaren van heerlijkheden oefenden eveneens rechten uit, die meestal betrekking hadden op de benoeming der onderwijzers. [3])

Men meende echter, dat deze overheidsbemoeiing, ook waar zij zich uitte in oprichting en instandhouding van scholen, geenszins een beperking was van de vrijheid der ouders. Immers, de welhebbenden konden zich de weelde van huis-

---

[1]) *Lohman*, Onze Constitutie, geciteerd wordt de 3e druk, pag. 152 v.v.
„ De vrije school voor heel de natie, pag. 1 v.v.

[2]) *Hentzen*, Politieke Geschiedenis van het Lager Onderwijs I (verder geciteerd als *Hentzen*) pag. 2 en de daar aangehaalde litt.

[3]) *Hentzen*, pag. 3 v.v. *Lohman*, Onze Const. pag. 153.

onderwijs veroorloven en daar liet de Overheid zich niet mee in. Juist ter verspreiding van onderwijs onder die klassen, welke niet in staat waren in eigen huis hun kinderen onderwijs te verschaffen, trad de Overheid op. Het was niet haar voornemen de opvoeding aan zich te trekken of onder haar contrôle te stellen. [1])

Vrijheid van onderwijs was echter in de Middeleeuwen en tijdens de Republiek onbekend. Particuliere scholen hadden admissie noodig der Overheid. [2]) Men streefde naar beperking van het aantal der particuliere scholen, daar de stadsschoolmeesters, wier geldelijke belooning voor een groot deel uit de schoolgelden bestond, anders te zeer financieel benadeeld werden. Ook eischte men soms voor den onderwijzer een zekere bekwaamheid, blijkend door een examen. [3])

Ter voorkoming van misverstand worde terstond opgemerkt, dat men hierin niet zag, aantasting van gewetensvrijheid of ouderrecht. De onderwijzers beleden denzelfden godsdienst als een groot deel der ouders. [4]) En de belijders van een andere leer konden, overeenkomstig de staatkundige voorstellingen van dien tijd, er geen aanstoot aan nemen, dat de overheidsschool zich aansloot bij de „publieke kerk". „Formeel" huldigden allen dezelfde opvattingen.

Zelfs de Reformatie had in dit opzicht geen verandering gebracht. Immers, „de Reformatie was een voorval of groep van gebeurtenissen in foro externo, voor allen waarneembaar en dus allen bindende, derhalve geen hervorming van de godsdienstige meeningen en gevoelens, geen verandering in de gezindheid, maar een hervorming van objectieve grootheden, als van de *scholen*, van de religieuse belijdenis, van de op deze steunende organisatie der belijders, d.i. van de kerk." [5])

---

[1]) *Lohman*, De vrije school, pag. 1.

[2]) *Lohman*, Onze Const. 152; *Hentzen*, pag. 4 en litt.

[3]) Zie noot 2.

[4]) *Lohman*, Onze Const. 357.

[5]) *Siccama*, De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, gereformeerde en neutrale recht, pag. 197.

„Hervorming dezer objectieve grootheden was de taak der Overheid. Dit was het „formeele" waarover allen het eens waren. Men ging echter uiteen in de beantwoording der vraag, wat *inhoud* aan het begrip „Christelijk" moest worden toegekend. Niet lang na den Religievrede, stelde de Overheid vast, dat de oude leer de valsche was, de nieuwe de „ware Christelijke". [1])

Volmaakt regelmatig was het dus voor de toenmalige rechtsopvattingen, dat de publieke school zich aansloot bij de „ware Gereformeerde Christelijke Religie". [2])

Eerst tegen het einde der Republiek brachten gewijzigde godsdienstige en staatkundige opvattingen verandering.

De Staatkundige omwenteling van 1795 wijzigde twee factoren, die op de vrijheid van onderwijs invloed uitoefenden.

De nieuwe Staat, de een en ondeelbare Republiek, ging uit van een gansch ander beginsel [3]) dan de souvereine gewestelijke Staten, die in vele opzichten gebonden waren aan de rechten en gewoonten der steden, landschappen en heerlijkheden, waaruit elk gewest was samengesteld.

Bovendien werden Staat en Kerk gescheiden, wijl een heerschende of bevoorrechte Kerk met de eerste beginselen der gelijkheid strijdig moest worden geacht. [4])

Daarmee veranderde ook de positie der school en de vrijheid van onderwijs kwam te staan onder andere belichting.

Want de Staat trok zich niet van het terrein der school terug. Integendeel, de overheid poogde door middel van de school de nieuwe regeling ingang te doen vinden, ook voor de toekomst. [5])

---

[1]) *Van Beeck Calkoen,* Onderzoek naar den rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de Reformatie, pag. 13.

[2]) v.g. hiervoor *Kranenburg,* Ned. Staatsrecht II, 325 v.v.

[3]) v.g. b.v. art. 9 Burg. en Staatk. Grondr. Staatsr. '98.

[4]) v.g. voor een en ander *Gosses* en *Japikse,* Handboek Staatk. Gesch. van Ned. 377.

[5]) *Lohman,* Onze Const. 357. B.v. Rapp. nopens verand. Const. 29 Dec. 1796,

Nu was het een uitvloeisel van de beginselen der Déclaration, inzake vrijheid en gelijkheid van godsdienst, dat de Staatsschool niet meer ten dienste stond van één Kerk. [1]) Uit deze bepaling behoeft echter nog niet afgeleid te worden, „dat admissie der overheid voor oprichting van een school niet meer paste in het nieuwe systeem, omdat anders vrijheid van meening en godsdienst op een zoo gewichtig punt als het onderwijs kon worden illusoir gemaakt." De eisch van admissie had ten tijde der Republiek ook andere dan alleen kerkelijke, godsdienstige beteekenis. [2])

Wel was admissie weinig in overeenstemming met art. 53 der Burgerlijke en Staatkundige Grondregels 1798, [3]) tenzij men aanneemt, dat hier de tweede alinea een uitwerking is van de eerste. zoodat men alleen van de gildebanden was ontslagen, dus geenszins van de bepalingen, die van overheidswege aan de oprichting van scholen waren gesteld. [4])

Hiermee overeenkomstig zegt *Van der Palm*, de Agent van Nationale Opvoeding, „dat het regt een bijzondere school op te rigten is een staatkundig regt," gebaseerd op het geciteerde art. 53. Hij achtte niettemin admissie door het gemeentebestuur noodzakelijk. „Voor kleine plaatsen zou zulk eene admissie geen plaats kunnen vinden, omdat de openbare schoolmeester anders te weinig tractement zou ontvangen. [5])

---

art. 12, 13, 14. *Van Hoorn*, De Nederlandsche Schoolwetgeving, pag. 2 en 3. Staatsr. 1798, art. 61, Burg. en Staatk. Grondr., de instr. agent der nationale opv. 18 Oct. '98, gearresteerd 21 Dec. 1798. „Voortplanting van republikeinsche deugden". Men zie de artt. 1, 5, 14, 22, 25. Opgenomen *v. d. Ende*, Schets pag. 169 v.; *v. Hoorn*, pag. 7 v.v.

[1]) Uitvoerig hierover *Hentzen*, pag. 23.

[2]) Anders *Hentzen*, pag. 31.

[3]) Bij de aanneming der staatsregeling, worden vervallen verklaard alle Gilden, Corporatiën en Broederschappen van Neeringen, Ambachten of Fabrieken. Ook heeft ieder Burger, in welke plaats woonachtig, het Regt zoodanige Fabriek of Trafiek opterigten, of zoodanig eerlijk bedrijf aantevangen, als hij verkiezen zal.

[4]) v.g. *Hentzen*, pag. 37.

[5]) „ „ „ 60 en 61.

De staatsregeling van 1801, overigens doortrokken van een meer voorzichtigen geest van reactie, gaf in art. 45 als voorschrift: „Het Staats-Bewind zorgt door eene daartoe geschikte inrichting voor de bevordering van Kunsten, Wetenschappen, Opvoeding, Koophandel, Landbouw en Fabrieken."

Deze „geschikte inrichting" vatte *Van der Palm* op als eene algemeene wet, waarvoor hij dan ook een concept indiende, dat in principe uitging van Staatsmonopolie en strenge centralisatie; lijnrecht dus in tegen den geest der staatsregeling van 1801, die meer decentralisatie beoogde. [1]) De departementale besturen kregen uitdrukkelijk te zorgen, „dat er niet door eene onbepaalde toelating te veel scholen kwamen, vooral ten platten lande". [2]) Particulieren hadden wel het recht na verkregen admissie, scholen op te richten; deze stonden echter onder dezelfde maatregelen der overheid als de staatsscholen.

Zoo werd b.v. in de gewone schooltijden, onderwijs in 't leerstellige, 't welk door de onderscheidene Kerkgenootschappen verschillend wordt begrepen, verboden. [3])

De staatsregeling van 1805 zweeg op dit punt; niettemin gaf de raadpensionaris door zijn voordracht aanleiding tot de bekende wet van 1806. Het is een duidelijk bewijs, hoe de gedachte, dat de regeling van het onderwijs is een zaak der overheid, zich had vastgezet. Ook onder deze wet hadden de departementale besturen er voor te waken, „dat niet door eene onbepaalde toelating van scholen en onderwijzers, vooral ten plattelande, derzelver aantal te zeer vermeerderde," [4]) Ook mocht geen lagere school, waar en onder welken naam ook, bestaan, zonder uitdrukkelijke vergunning van het respectief Departementaal, Landschaps- of Gemeentebestuur. [5]) Zelfs bevatte deze wet strafbepalingen tegen hen, „die zonder uit-

---

[1]) v.g. *Hentzen*, pag. 96.
[2]) Wet L.O. van 1803, art. 8.
[3]) „ „ „ 1803, art. 4.
[4]) „ „ „ 1806, art. 2.
[5]) „ „ „ 1806, art. 12.

drukkelijke vergunning, zich verstoutten onderwijs te geven." [1])

Staatsmonopolie, zij het dan ook indirect, was het beginsel der wet van 1806.

De inlijving bij Frankrijk maakte ons onderwijssysteem tot onderdeel der Keizerlijke Universiteit. [2]) Niemand kon een school opzetten of openlijk onderwijs geven, zonder lid dier Universiteit te zijn, en zonder dat de Grootmeester daarvan vergunning had verleend. [3])

Het Staatsmonopolie is voltooid.

Dit was de toestand, toen Willem I het bewind aanvaardde.

---

[1]) Wet L.O. van 1806, art. 14.

[2]) Decr. van 6 Jan. 1811 en 22 Oct. 1811 ; v.g. *Van Hoorn*, pag. 279—281.

[3]) Keizerlijk Decreet van 17 Maart 1808, art. 2 en 3, *Van Hoorn*, pag. 271.

HOOFDSTUK III.

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS EN DE GRONDWET.

Het nieuwgevormde Rijk der Nederlanden had vóór alles behoefte aan een Grondwet. In de Proclamatie van *Kemper* en *Scholten* was uitdrukkelijk gezegd: „Uwe burgerlijke vrijheid zal door wetten, door een die vrijheid waarborgende constitutie, zekerder dan te voren gevestigd zijn." [1])

En de Proclamatie van den Souvereinen Vorst sloeg hier buitengewoon gelukkig op terug: „Ik aanvaarde, wat Nederland mij aanbiedt, maar ik aanvaarde het ook alleen, onder waarborging eener vrije constitutie, welke uwe vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert." [2])

Men beschouwt dan ook vrij algemeen de Grondwet als een objectieve rechtsregeling, die den grondslag vormde der verdere staats- en rechtsontwikkeling. [3]) Het hoofdbeginsel, dat deze verdere ontwikkeling had te beheerschen, bestond dan in de verzekering van de vrijheid der onderdanen.

De reeds aangehaalde Proclamaties van *Kemper* en den

---

[1]) Procl. van 1 Dec. '13. Ontstaan I, pag. 25.

[2]) Procl. van 2 Dec. '13. Ontstaan I, pag. 26, v.g. ook *Groen van Prinsterer*, Handboek, 3e druk, pag. 769.

[3]) *Struycken*, Staatsrecht van het Koninkrijk der Nederlanden I pag. 36 v.v. *Kranenburg*, Ned. Staatsrecht, I pag. 58. Anders *Lohman*, Onze Const. pag. 40 en 46.

Souvereinen Vorst; de publicatie, van Willem I, waarbij hij de regeering aanvaardde; [1]) het Besluit van de benoeming der Grondwetscommissie; [2]) ten slotte de aanspraak van den Souvereinen Vorst tot opening der vergadering der notabelen; [3]) het zijn evenzooveel variaties op éénzelfde thema: *„de constitutie is waarborg der vrijheden tegen volgende mogelijke misbruiken."* Onder deze vrijheden is de vrijheid van onderwijs klaarblijkelijk niet begrepen. Scherp onderscheid is er tusschen de uitvoerige behandeling, die de vrijheid van geweten en van godsdienstoefening in de verschillende instanties ten deel viel, en de uiterst beknopte bespreking van het punt van het onderwijs.

De Grondwetscommissie 1814 kreeg van den Souvereinen Vorst als leidraad voor hare besprekingen mede, de Schets van *Hogendorp*, welk stuk, volgens Willem I, „veelvuldige blijken behelsde van 's mans loffelijken ijver en liberale denkwijze". [4]).

De eerste redactie daarvan was reeds opgemaakt in 1812; nadat *Hogendorp* ze aan eenige vrienden had medegedeeld, werd een tweede Redactie vastgesteld. Deze werd door *Hogendorp* aan den Souvereinen Vorst in handen gegeven. Na overleg met dezen kwam de derde Redactie tot stand, welke door de Commissie bij hare besprekingen is gevolgd. [5])

Oorspronkelijk stelde *Hogendorp* voor:

„Art. 69. Ter bevordering van Godsdienst en goede zeden,

---

[1]) „Eene constitutie aan te bieden, die . . ., in één woord hunne aloude vrijheid verzekere." Ontstaan I, pag. 28.

[2]) „Aan de goede ingezetenen dezer landen het volle genot verzekere der herwonnen vrijheid." Ontstaan I, pag. 37.

[3]) „Alle de burgerlijke regten, welke een inderdaad vrij volk kenschetsen genoegzaam zouden verzekeren." Ontstaan I, pag. 496.

[4]) Besl. benoeming Comm. 21 Dec. '13. Ontstaan I, pag. 37.

[5]) Eerste en tweede redactie. Ontstaan I, pag. 1. Derde redactie reeds door *Thorbecke* openbaar gemaakt achter zijn Aanteekening: door *Th.* gehouden voor de eenige; v.g. zijn briefwisseling met *Van Maanen*. Ontstaan I, pag. 69, 70, 72. Hier heeft mede op betrekking Ontstaan I, pag. XCIII en pag. 32 v.v.

zal er jaarlijks geraadpleegd worden op het onderhoud en de verbetering van de Volksscholen en het Armbestuur.

Art. 70. Terzelfder einde en als de sterkste bevestiging van den Staat, zal de publieke Opvoeding door een wet geregeld en jaarlijks in overweging genomen worden.

De tweede redactie had een iets gewijzigde formuleering [1]).

In art. 47 werd aan de Staten der provinciën opgedragen de uitvoering van wetten omtrent de scholen. [2])

In de derde Redactie bleek dit laatste voorschrift ongewijzigd te zijn overgenomen in art. 41. De beide andere bepalingen vindt men daar in de art. 63 en 64. Het treft weer bijzonder, dat *Hogendorp* in zijne Memorie van Toelichting [3]) meerdere pagina's wijdt aan het onderwerp van den godsdienst, maar het onderwijs er niet in aanroert.

In de eerste vergadering der Commissie werden door *Hogendorp* overgelegd de algemeene gronden der constitutie. Men las in het zevende hoofdstuk onder 3: „algemeene wetten over godsdienst, schoolwezen en armbestuur aan den Souverein en de Staten-Generaal voorbehouden". En onder 4: „de toepassing van die wetten overlaten aan de Staten der provinciën, ten einde die wetten weldadig te maken en niet in dezelfde ongerijmdheid te vervallen, waarvan wij zoo deerlijk bewijzen hebben ondervonden". [4])

Daar sloot bij aan uit het derde hoofdstuk: „De Provinciale Staten zijn uitvoerders van de wetten van den Vorst en van de Staten-Generaal tot bevordering van het schoolwezen". [5])

Het zal duidelijk zijn, dat hier alleen een Staatsorganisatorische kwestie wordt aangesneden; aan een garantie van onderwijsvrijheid denkt *Hogendorp* allerminst.

---

[1]) Ontstaan I, pag. 13.
[2]) t. a. p., pag. 9.
[3]) „ „ 56.
[4]) „ „ 76.
[5]) „ „ 75.

In de vergadering van 31 Januari 1814 [1]) gaf *Hogendorp* een korte toelichting. Het voorgestelde bevatte z.i. twee punten. Ten eerste in art. 63 de regeling van de volksscholen en het armbestuur. Hier trad de regeering op „ter bevordering van den godsdienst en de goede zeden". Zij beoogde hiermede te *helpen*: „omdat de armen geen fondsen hebben, is het Staatsplicht te zorgen voor hunne godsdienstige en zedelijke opvoeding." Van monopolie is hier dus blijkbaar geen sprake.

Ten tweede zag de Schets in art. 64 op het publiek onderwijs. Hetzelfde doel als in art. 63 had de Regeering te beoogen dus „bevordering van godsdienst en goede zeden" maar daarnevens gold „als een vaste steun van den Staat".

De beraadslagingen [2]), na deze toelichting aangevangen, liepen over de verhouding van regeering en volksvertegenwoordiging; over de vraag, of Rijk, provincie of gemeente met de zorg voor het onderwijs was te belasten; over het al of niet wenschelijke van centralisatie; over de verdiensten van de wet van 1806, zooals die zijn bezongen door *Noël* en *Cuvier*. Tenslotte besloot men de volgorde der artikelen om te keeren, uitdrukkelijk te spreken van hooger, middelbaar en lager onderwijs en zonder nadere onderscheiding van Regeering.

Hogendorp werd belast met de nieuwe formuleering. [3]) Ook deze was nog niet definitief. In de Commissie van Redactie werden eindelijk de volgende bewoordingen gekozen:

„Art. 140. Ter bevordering van Godsdienst, als een vaste steun van den Staat en ter uitbreiding van kennis, is het openbaar onderwijs op de hooge, middelbare en lage scholen een aanhoudend voorwerp van de zorge der Regeering. De Souvereine Vorst doet van den Staat dier scholen jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven.

Art. 141. Als eene zaak van hoog belang wordt ook het

---

[1]) Over deze vergadering wel Off. Not., ook aanteekeningen van *Roëll*, niet van *Van Maanen*.

[2]) Voor de beraadslagingen, Aant. *Roëll*, Ontstaan I, pag. 300.

[3]) De formuleering in de Off. Not., Ontstaan I, pag. 294.

armbestuur en de opvoeding der arm-kinderen der aanhoudende zorg der Regeering aanbevolen. De Souvereine Vorst doet insgelijk van de inrigtingen dienaangaande jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven."

Ons treft, dat in den considerans van het artikel, naast „bevordering van godsdienst en als een vaste steun van den Staat" nog als derde doelstelling is gekomen: „ter uitbreiding van kennis." Voor de behandeling in de grondwetscommissie 1815 is dit van gewicht.

Wij merken tenslotte nog op, dat *Hogendorp* hier onder „openbaar onderwijs" waarschijnlijk de tegenstelling van „huisonderwijs" verstaat. [1])

Aan de Grondwet van 1814 was geen lang leven vergund. De vereeniging met België, op den grondslag der acht artikelen van Londen [2]), schreef een herziening voor overeenkomstig de nieuwe omstandigheden. Tevens werd deze binnen bepaalde grenzen gehouden door het beginsel van art. 2 „il ne sera rien innové aux articles de cette constitution qui assurent à tous les cultes une protection et une faveur égales."

De nieuwe Grondwetscommissie [3]) telde vrijwel dezelfde Noord-Nederlandsche leden. De Belgen waren door het Gouvernement met zorg uitgekozen, opdat het liberale en het clericale element elkaar in evenwicht zouden houden. [4])

Het algemeen karakter der te ontwerpen constitutie zou hetzelfde blijven, n.l. waarborging der vrijheid. [5]) De vergade-

---

[1]) Bijdragen IV, pag. 396 en 397.

[2]) Ontstaan II, pag. 32.

[3]) Wij Willem enz. In aanmerking nemende de noodzakelijkheid eener grondwet, die zich over het geheele Nederlandsche rijk uitstrekkende, des te beter de regten dezer getrouwe onderdanen waarborge. Ontstaan II, pag. 69.

[4]) Men v.g. hiervoor Ontstaan II, LXXIV en 70 v.v.

[5]) V.g. het geciteerde besluit van 22 April 1815; de noodzakelijkheid, eener Grondwet, die des te beter de regten onzer trouwe onderdanen waarborge", Ontstaan II, 69; of het Rapport présenté au Roi par la Commission chargée de la révision de la Loi fondamentale des Pays- Bas- Unis, waar

ringen der commissie duurden van 1 Mei tot 13 Juli en den 9den Juni raakte men slaags over het onderwijs.

Aan de orde was toen art. 86 der Grondwet van 1814, waarbij aan de provinciale staten was opgedragen de uitvoering der wetten omtrent het onderwijs. De fel-clericale *Raepsaet* was van meening, dat de redactie van dit artikel niemands opiniën mocht hinderen. „De Souverein heeft volgens onze oude regten, omtrent het openbaar onderwijs alleen eene concurrente iurisdictie — de Bisschoppen hebben deswege vrij wat meer te zeggen dan de Vorst —, geen schoolmeester mag worden aangesteld dan die door den bisschop is goedgekeurd —, dus te stellen in het artikel: „Concurremment avec l' autorité spirituelle, d'après les principes de chaque culte". Enkele zijner Belgische medeleden bestreden dit recht der geestelijkheid echter ten zeerste. — Het godsdienstig onderwijs bleef immers buiten inmenging der regeering. *Hogendorp* onderstreepte deze opmerking nog door te zeggen: „het openbaar onderwijs is geheel iets anders dan het godsdienstig onderwijs; een onderwijzer heeft niets met den godsdienst te maken." [1]) Ongewijzigd werd daarna dit onderdeel van het artikel vastgesteld. [2])

Wegens de te verwachten moeilijkheden werd het hoofdstuk: „Van den Godsdienst" vooraf aan eene sub-Commissie ter behandeling opgedragen. Deze stelde een vrij kreupele redactie voor. — [3]) In de volledige Commissie ontspon zich

---

verwezen wordt naar de proclamatie van Amsterdam, „qu 'une Loi fondamentale garantît suffisamment la liberté des personnes, la sûreté des propriétés en un mot tous les droits civils qui caractérisent un peuple réellement libre. *Raepsaet*, Oeuvres VI, 328, ook Aant. *Van Maanen* XXVI, Ontstaan II, pag. 549 v.v.

[1]) Voor een en ander Aant. *Van Maanen*, pag. 353 en Not. *Raepsaet*, pag. 359 van Ontstaan II.

[2]) Art. 145 Gw. 1815.

[3]) Art. 139. L'instruction publique dans les écoles hautes, moyennes et basses est l'objet constant des soins du gouvernement. Le roi présente annuellement aux états généraux un rapport détaillé sur leur état. (adopté sauf redaction). Arch. van Hog. in de Off. Not. las men: art. 141. Le gouver-

eerst een discussie over den considerans van artikel 140. [1]) De Roomsche heeren vreesden, dat hun min-doorzichtige geloofsgenooten daarin zouden vinden eene strekking om gereformeerde proselieten te maken. Omgekeerd verzette *Hogendorp* zich tegen algeheele weglating: dat zou de gedachte wekken, dat godsdienstig onderwijs geheel noodeloos zou worden geacht, of geheel terzijde gesteld.

De liberale *Dotrenge* kwam echter met het meest radicale voorstel. Hij wenschte van de twee artikelen een apart hoofdstuk te maken, „om alle verkeerde denkbeelden van verstandhouding en verband tusschen die artikelen en de vorige weg te nemen, en geen aanleiding te geven, dat het één uit het ander werd geïnterpreteerd".

Hiertoe werd besloten, en Financiën, Defensie en Waterstaat brachten scheiding tusschen godsdienst en onderwijs. De discussie is echter een krachtig bewijs, hoe men gevoelde, dat in breede volksgroepen het onderwijs niet als afgezonderd maatschappelijk verschijnsel werd beschouwd. [2])

Toen de betrokken artikelen weer aan de orde kwamen, werd het oude bezwaar tegen den considerans weer naar voren gebracht. [3]) Geestelijkheid en anderen zouden de woorden „Ter bevordering van Godsdienst . . . is het openbaar onderwijs, etc." verkeerd opvatten. Immers velen achtten de geestelijkheid alleen tot het godsdienstig onderwijs gerechtigd. Sommige Belgen „vonden die vreeze wel overspannen en dwaas, maar meenden de menschen te moeten nemen, zooals ze waren". Ook *Mollerus* oordeelde, dat geen redelijk mensch zich kon ergeren. Daartegenover bestreed *Van Maanen* den considerans heftig: „de materie van den godsdienst in de grondwet

nement apporte la plus grande attention à l'instruction publique dans les universités et les écoles supérieures et inférieures. Le roi etc. Art. 142. L'administration des pauvres alimentés et l'éducation de leurs enfants font l'objet constant de la sollicitude du gouvernement comme un objet du plus haut intérêt. Le roi etc. Ontstaan II 448.

[1]) Ter bevordering van Godsdienst . . . is het openbaar onderwijs.

[2]) Ontstaan II, pag. 459.

[3]) Ontstaan II, pag. 539 en 543.

heeft niets gemeen met het onderwijs." Hij acht de bepaling „onwaarheid en onzin; onderwijs in talen, syntaxis, mathesis, in burgerlijk recht en honderd andere vakken, strekt voorzeker niet tot aankweking of bevordering van de vreeze Gods, goede zeden en Christelijke deugden."

Zelfs *Hogendorp* sloot zich thans hierbij aan: „Woorden zonder zin moeten ons niet overtuigen van de godsdienstige gezindheid van het gouvernement .... wij moeten niet om een geliefkoosden klank te behouden, onzin schrijven of anderen ergeren, of twijfelmoedig maken, hoe dwaas hunne vreeze dan ook zij ...."

Ten slotte werd met de stemmen van *Mollerus, Aylva, Lampsins, Van der Dussen* en *Van Lijnden* tegen, tot weglating besloten.

Eén punt trekt nog bijzonder onze aandacht. Van Belgische zijde was getracht in een afzonderlijk hoofdstuk, „Dispositions Générales als grondrechten, samen te brengen, alles wat persoonlijke vrijheid, veiligheid en eigendommen verzekerde. [1]) Dit voorstel werd echter verworpen. Niettemin werd in het rapport, door de Commissie na het beëindigen harer werkzaamheden aan den Koning uitgebracht, eene opsomming gegeven, van wat op verschillende plaatsen te dezen aanzien was opgenomen. [2]) Genoemd worden o.a. persoonlijke vrijheid, onschendbaarheid van eigendom, petitie en drukpersvrijheid.

Aan het slot leest men deze merkwaardige woorden:

„Nous avons placé parmi les premiers devoirs du gouvernement, celui de protéger l'instruction publique, qui doit répandre dans toutes les classes les connaissances utiles à tous et dans les classes élevées cet amour des sciences et des lettres qui embellissent la vie, font partie de la gloire nationale, et ne sont étrangères ni à la prospérité, ni à la sûreté de l'état.

---

[1]) Ontstaan II, pag. 469, 473, 475.

[2]) Rapport présenté au Roi par la commission chargée de la révision de la loi fondamentale des Pays-Bas-Unis 13 Juillet 1815 in *Raepsaet*, Oeuvres VI, 328, Ned. vert. in Aant. *Van Maanen*, 1815 XXVI; Ontstaan II, 549 v.v.

En verder: „Le plus précieux de tous les droits, l'entière liberté, de conscience, est garanti aussi formellement qu'il peut l'être. Nous osons croire, Sire, que ces diverses dispositions remplissent la condition que vous avez si noblement imposée." [1])

Inderdaad merkwaardige woorden. Door de „protection" van het openbaar onderwijs, zou de Regeering het volk een zijner vrijheden verwerkelijken.

Ligt deze gedachte inderdaad opgesloten in de woorden van het rapport, *dan sluit zij wegens het ondersteunende, het helpende karakter der Overheidsbemoeiing alle monopolie uit.*

Trachten wij thans tot een conclusie te geraken. Een langzame wijziging in de beschouwing van het onderwijs volstrekt zich. Het openbare onderwijs is bij *Hogendorp* middel tot doel: „ter bevordering van godsdienst en goede zeden en als de sterkste bevestiging van den Staat", in de redactie van 1814 blijft dit zoo, alleen wordt het doel iets gewijzigd, „de goede zeden" verdwijnen en „uitbreiding van kennis" wordt bijgevoegd. In de Grondwet van 1815 was deze doelstelling geheel verdwenen; de discussies leeren ons, dat men aan het onderwijs een zelfstandig, niet door godsdienstige beschouwingen gekleurd karakter wil geven. Dit blijkt ook uit het vormen van een afzonderlijk hoofdstuk. Een beletsel voor Staatsmonopolie wordt daardoor weggenomen.

Wordt zulk monopolie ook door de Grondwet gewild? Uit de bewoordingen van de Schets art. 64; G.w. 1814, art. 140; G.w. 1815, art. 226 is het niet met zekerheid af te leiden.

Wat *Hogendorp* in dien tijd wilde, staat thans wel vast. Zijne uiteenzetting in de vergadering van 31 Jan. '14 [2]) doet zien, dat hij het gouvernement aan de armen onderwijs wil doen geven, „wijl deze geen fondsen hebben." Daarin ligt

---

[1]) C.a.d. la condition expresse qu'une loi fondamentale garantît suffisamment la liberté des personnes, la sûreté des propriétés, en un mot tous les droits civils qui caractérisent un peuple réellement libre.

[2]) Zie hierboven pag. 27.

opgesloten, dat z.i. de Staat tegen de welhebbenden hoogstens helpend kan optreden. [1])

Na de verandering van redactie van art. 69 Schets in art. 141 G.w. 1814 en art. 228 G.w. 1815 is deze interpretatie niet zonder meer geoorloofd. Hier heeft men eerst in het reine te komen met de verhouding der begrippen: *onderwijs* (art. 140 G.w. '14 en art. 226 Gw. '15) en *opvoeding* (art. 141 G.w. '14 en art. 228 G.w. '15). Let men echter op de opeenvolgende formuleeringen: „onderhoud en verbetering van de Volksscholen en het armbestuur" (in de drie redacties van de Schets, *Hogendorp's* uiteenzetting van beginselen op 31 Jan. 1814 en de oorspronkelijk voorgestelde redactie G.w. '14), naast „armbestuur en de opvoeding der arme kinderen" (definitieve redactie G.w. '14 en de gelijkluidende in de G.w. '15), dan is de conclusie niet te gewaagd, dat met „opvoeding" hier niets anders is bedoeld dan „onderwijs". Ook dan zou de G.w. van 1815 in art. 226 van geen monopolie willen spreken. Immers, naast een uitsluitend recht op onderwijs uit art. 226, ware het overbodig, dit ten aanzien van de kinderen der armen te herhalen.

Onze conclusie is dus, dat de Grondwet van 1815 een monopolie niet uitdrukkelijk voorschrijft. Let men op het ontstaan van het artikel, dan blijkt dat dit de bedoeling der Commissie ook niet is geweest. De opstellers van het Eindrapport [2]) hebben dan inderdaad den zin juist weergegeven.

Daarmee is de zaak echter nog niet afgedaan. Reeds een *De Gerlache* had opgemerkt: „La Loi fondamentale de 1815 ne méritait peut-être pas le dédain extrême avec lequel la traitèrent nos constituants de 1831. Ce ne fut point tant cette charte qui engendra les griefs, que le mauvais esprit que l'interprétait. [3]) En met nadruk werd in de rumoerigste dagen voor

---

[1]) Zie hieronder de meening van *Hogendorp* in 1828.

[2]) Zie hierboven pag. 31.

[3]) *De Gerlache*, Histoire du Royaume des Pays-Bas I, pag. 312. V.g. ook *Witlox*, De geschiedenis der Katholieke Staatspartij, (verder geciteerd als *Witlox*) I, pag. 73 v.v.

den opstand in 1830 nog betoogd, dat het doel der beweging was: „l'exécution de la loi fondamentale à la lettre." [1])

Wij zouden dus onvolledig zijn, als wij niet gaven een kort overzicht van de uitwerking van het Grondwetsartikel in Wet en Koninklijk Besluit en de uitvoering daarvan door de Regeering.

Reeds twee dagen na de aanvaarding der Souvereiniteit door den Prins van Oranje nam het Algemeen Bestuur een besluit, waarbij „alle inrigtingen, thans ten aanzien van de onderscheidene deelen zoo van het hooger als lager onderwijs bestaande, hetzij uit kracht van vroegere, algemeene en bijzondere Hollandsche Wetten en Reglementen, hetzij tengevolge der kortstondige verbinding van dat onderwijs met de Keizerlijke Universiteit, zouden worden gehandhaafd, totdat deswegens in den geest der tegenwoordige omstandigheden, voorziening zou zijn gedaan. [2])

Voor het Hooger Onderwijs werd dit verder uitgewerkt door het Besluit van 2 Augustus 1815, dat in art. 2 bepaalde: „Het staat een ieder, die zich daartoe geschikt gevoelt, vrij, in de onderwerpen van dit onderwijs aan anderen onderrigt te geven."

Den 20 Maart 1814 werd de wet van den 3den April 1806 betrekkelijk het Lager Schoolwezen, weer in werking gebracht. Deze zou „bij voortduring beschouwd worden als den grondslag der Nederlandsche schoolinrigting, en zouden alle daarop rustende algemeene en bijzondere schoolverordeningen niet alleen worden gehandhaafd, in de provinciën, alwaar dezelve bereids zijn in werking gebracht, maar ook in de pas hereenigde provinciën worden ingevoerd". [3])

Bezien wij deze wet thans meer in bijzonderheden. De wet zelf bestond uit 21 artikelen, waarin alleen het voornaamste

---

[1]) Courrier de la Meuse, 15 mars 1829. Gedenkst. '25—'30 I, pag. 318.

[2]) *Van Hoorn*, pag. 286—287.

[3]) Het rapport van den Comm. Gen. *H. van Stralen*, a.w. pag. 287—291. Het besluit zelf, a.w. pag. 292—293, v.g. *Van den Ende*, Schets, pag. 52 v.v.

geregeld was. Tegelijk met de wet werden een reglement (A) voor het Lager Schoolwezen, verordeningen op het afnemen en afleggen der Examens (B) en een instructie voor de Schoolopzieners (C) vastgesteld. [1]) Daarnevens vaardigde men een „Algemeene Schoolorde" uit voor de Lagere Scholen. [2]) Bovendien werden voor de afzonderlijke Provinciën Huishoudelijke Schoolreglementen vastgesteld.

De Lagere Scholen (waaronder alle Scholen voor aanvankelijk onderricht, behalve de gymnasiën gerekend werden) werden verdeeld in openbare en bijzondere scholen. Deze onderscheiding werd in de wet zelf alleen verondersteld (art. 12), en nader uitgewerkt in art. 2 van Regl. A.

Publieke scholen waren alle, die uit eenige publieke kas, hetzij Lands-, Departementale, Plaatselijke, Geestelijke, Kerkelijke of eenige openbare kas hoegenaamd, geheel of gedeeltelijk rechtstreeks onderhouden of ondersteund werden, of behoorden tot een uit een publieke kas gesteund gesticht. Bijzondere scholen waren de andere. In art. 3, Regl. A werden deze weer nader verdeeld. Tot die der eerste klasse behoorden: „de zoodanige, die — of bij uitsluiting behooren, hetzij tot eenige Diaconie of eenig Godshuis, van welke Gezindte ook, hetzij tot de Maatschappij „Tot Nut van 't Algemeen", hetzij ook tot eenig ander geheel op zich zelve staand, Gesticht, — of ten eenenmale komen ten koste en laste, van een of meerdere personen, die zich tot derzelver oprichting en geregeld en toereikend onderhoud verbonden of onderling vereenigd hebben". [3])

Tot die der tweede klasse werden gerekend „de zoodanige, die zonder eenigerhande vasten onderstand of bezoldiging, haar onderhoud geheel en al vinden uit het Provenu van de Schoolgelden en Kostpenningen der af- en aankomende leerlingen".

---

[1]) De volledige tekst bij *Van Hoorn*, pag. 211—251.
[2]) *Van Hoorn*, pag. 251 v.v.
[3]) Over de laatste categorie *Van den Ende*, Schets, pag. 45—47.

Het geven van onderwijs was gebonden aan vier vereischten: [1]) het bezit van getuigschriften van goed burgerlijk en zedelijk gedrag; het verkrijgen van een „Algemeene Toelating" tot het geven van onderwijs; bovendien was een Speciale Beroeping voor een bepaalde school vereischt; ten vierde moesten deze stukken aan den Schoolopziener worden vertoond.

De Algemeene Toelating of acte van bekwaamheid, in vier rangen verdeeld, kon door een examen worden verkregen. [2]) Langs allerlei wegen was voor de speciale beroeping een vergelijkend examen der gegadigden ingevoerd. Het was vastgeknoopt aan art. 25 der Verordeningen B en verder overeenkomstig art. 17 der Wet bij Provinciale Reglementen geregeld. [3])

Overtreding van deze voorschriften kon boete en andere „arbitraire correctie" met zich brengen; bij de derde overtreding kon de inwoning in de plaats voor zes jaar worden ontzegd.

Alle schoolonderwijs zou zoodanig worden ingericht, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen zouden worden ontwikkeld en zij zelve opgeleid tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden. [4])

Het onderwijs in het Leerstellige van elken Godsdienst werd verboden aan den schoolmeester; evenwel werd voorgeschreven het nemen van maatregelen om de schoolkinderen van dit onderwijs geenszins verstoken te doen blijven. [5]) Een Missive werd dan ook gericht aan de verschillende Kerk-

---

[1]) Art. 13, Wet.

[2]) Art. 16, Wet. Art. 1, Verord. Ex. B.

[3]) Voor de verg. examen en de verplichting daartoe: *Van den Ende*, Schets pag. 53 v.v.; 109 v.v.; vooral 321—331. Zeer interessant hierover „Nijm. Schoolblad", II 7; II 9; III 1; III 2 en de daar gewraakte vonnissen: Kantonrechter Utrecht, 28 Nov. 1845; arrest H. R. W. 667. Vonnis Arr. Rechtbank, Utrecht 11 Mei 1846. Arrest H. R. 20 Oct. 1846; ook *Meylink* in „De Katholiek" VIII, IX, XI.

[4]) Art. 22, Regl. A.

[5]) Art. 23, Regl. A.

besturen, om deze aan te bevelen, het Leerstellig onderwijs ter harte te nemen. [1])

Ten slotte werd een „Algemeene Boekenlijst" vastgesteld, waaruit elke Commissie van Onderwijs een bijzondere lijst kon vormen, „ten einde bij uitsluiting op de onder haar ressorteerende scholen te worden gebruikt".

Bij deze, met enkele uitzondering, zeer soepele bepalingen hing alles af van de uitvoering. Deze was vooral gelegd in handen van de verschillende Commissies en van de individueele schoolopzieners. [2]) Hun macht was in veel opzichten buitengewoon groot. Bij onderwijzersbenoemingen was hun invloed overwegend, evenals bij de examens. Verreweg het grootste deel van hen was Protestant, heel dikwijls tevens predikant in de Nederduitsch Hervormde Kerk en in elk geval de daar heerschende „verdraagzame" richting toegedaan. Het gevolg was, dat, tot in geheel Katholieke streken, mede door de vergelijkende examens, de onderwijzer „verlicht Protestant" was. De zeer dikwijls voorkomende, zelfs vaak verplichte, vereeniging van onderwijzers- en kosterambt, werkte hier sterk toe mede.

Het onderwijs zelf was dus ook „verlicht Protestantsch". Dit alles was geen toeval, maar lag in de bedoeling der Regeering en der toen heerschende partij. Door dit „verlichte" onderwijs streefde men naar verbroedering tusschen Katholiek en Protestant; naar vereeniging van Noord en Zuid. [3])

Onderwijs niet passend in dit systeem, was daarmee gestempeld tot sectarisch en anti-nationaal.

Hoe was de positie van hen, wier inzicht voorschreef, ander onderwijs aan hun kinderen te moeten verstrekken? Voor de oprichting van bijzondere scholen was vooreerst

---

[1]) De missive bij *Van Hoorn*, pag. 259—262; v.g. *Van den Ende*, Schets, pag. 36, 87—89 en 216—225.

[2]) v.g. art. 4—11, Wet en art. 5—18 Regl. A en de Instructie C.

[3]) *Gr. v. Pr.*, Handboek, pag. 871.

noodig de autorisatie, voorgeschreven in art. 12 der Wet. Deze kon slechts verleend worden na vooraf gevraagde inlichting en bedenkingen van den schoolopziener van het District en de plaatselijke Schoolcommissie.

Bedenkt men, dat de „kleur" van het openbaar onderwijs een bepaalde strekking had, dan spreekt het vanzelf, dat een bijzondere school in den regel slechts autorisatie kon verwerven mits zij dezelfde „kleur" had als de overheidsinrichting. Scholen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen verkregen de autorisatie dan ook zeer gemakkelijk, andersoortige scholen, b.v. van orthodox-protestantsche richting, niet. [1])

Eenmaal opgericht stond de bijzondere school onder vrijwel gelijke verplichting ten aanzien der Algemeene Boekenlijst. [2]) Zelfs was het de vraag, of niet de art. 22 en 23 van Regl. A [3]) in hun vollen omvang voor het bijzonder onderwijs golden. In elk geval had het schooltoezicht ook hier een buitengewone macht bij de onderwijzersbenoemingen, vooral daar het vergelijkend examen verplicht werd geacht. [4]) Van groote beteekenis was mede de bepaling, dat op de Bijzondere scholen der eerste klasse „alleen mochten worden opgenomen en onderwezen zoodanige kinderen, die zelve, of wier ouders tot de Diaconie, het Godshuis, de Maatschappij of het Gesticht, waaraan die scholen respectievelijk verbonden zijn, of onder derzelver Oprichters of Inteekenaars behoorden". [5])

Ten slotte dient nog als algemeen voorschrift vermeld art. 2 der Wet, waarbij den Departementalen Besturen was opgedragen te zorgen, „dat niet door eene onbepaalde toelating van Scholen en Onderwijzers, vooral ten platte Lande, derzelver aantal te zeer vermeerderde".

Dit alles in aanmerking genomen, kan niet gezegd worden,

---

[1]) Bekend is het geval van weigering van autorisatie in 's-Gravenhage aan *Groen van Prinsterer* c.s.

[2]) Art. 24 Regl. A.

[3]) Zie pag. 36, noot 4 en 5.

[4]) De meening van *Van den Ende*, Schets, pag. 58—59.

[5]) Art. 28 Regl. A.

dat de bepalingen der wetgeving van 1806 het geven van onderwijs van andere richting dan het gouvernementsonderwijs bijzonder gemakkelijk maakten.

Ook traden haar uitvoerders op tegen scholen, waar een andere techniek van onderwijsgeven werd gevolgd. Immers, tegenover het stelsel bij de wet van 1806 aangenomen, drong via Frankrijk in België door, de Engelsche Bellsche-Lancastersche Schoolinrichting. Een „Société d'enseignement mutuel" vormde zich op verschillende plaatsen onder bescherming van den Kroonprins (den lateren Willem II). Het kenmerk dezer schoolinrichting is, dat men de eenigszins gevorderde leerlingen de min gevorderde laat onderwijzen. Een zucht van verlichting slaakt *Van den Ende*, de geestelijke vader der wet van 1806, „als deze schoolinrichting, eerst min werkzaam, allengskens, ook in Belgiën, bijna geheel onschadelijk is gemaakt." [1])

Alles saamvattende kunnen wij dus vaststellen, dat de Wetgeving van 1806, bij al haar groote verdiensten geen voldoende waarborg gaf tegen een uitvoering in eenzijdigen geest. Aan de hand van haar bepalingen was het bestaanbaar, onderwijs, dat uitging van een bepaald godsdienstig of paedagogisch stelsel, onmogelijk te maken.

Aan artikel 226 der Grondwet was dus wel een eigenaardige uitwerking gegeven.

---

[1]) Over dezen belangrijken strijd: *Van den Ende*, Schets, pag. 55—56, pag. 123—134, de houding van *Falck*, pag. 124 en vooral diens Rapport, pag. 313—319.

HOOFDSTUK IV.

DE ONDERWIJSSTRIJD IN HET ZUIDEN.

De onderwijsstrijd in het Zuiden is de eerste phase in de worsteling om onderwijsvrijheid. Verschillende trekken zijn hier te onderscheiden. De Regeering poogde door haar Staatsonderwijs het opgroeiend geslacht in een bepaalde richting op te voeden. Bovendien trok zij een gedeelte van het onderwijs der aanstaande Roomsch-Katholieke geestelijken aan zich.

Tegenover dit zich ontwikkelend staatsmonopolie, wordt het recht om onderwijs te geven geëischt als prerogatief der Kerk, d.w.z. der Roomsch-Katholieke Kerk. Zoo speelt zich hier in de negentiende eeuw nog af een episode uit den dramatischen strijd tusschen kerkelijk en wereldlijk gezag; deze loopt parallel en valt gedeeltelijk samen met de moeilijke onderhandeling over een concordaat.

De maatregelen van Willem I herinnerden aan het optreden van Jozef II tegen de Kerk en de onderwijsbemoeiingen van Maria Theresia. Hun besluiten waren voortgevloeid uit een speciale kerkbeschouwing en een karakteristieke opvatting van het terrein der overheid. [1]) Het is dus te meer begrijpelijk, dat de onderwijsstrijd in het Zuiden aanvankelijk het karakter heeft gedragen van een onderdeel van den kamp tusschen Kerk en Staat.

Daarnaast wordt vooral tegen het einde van dit tijdvak

---

[1]) Toepassing van de beginselen van *Justus Febronius;* deze bestreed de oppermacht van den Paus. v.g. *Brugmans* en *Kernkamp* III, 432.

de onderwijsvrijheid gevraagd als individueele vrijheid, als uitvloeisel van gewetensvrijheid en ouderrecht.

Het voorspel wordt vernomen als *Raepsaet* in de Grondwetscommissie 1815, tegenover de rechtsmacht der Staten-Provinciaal, pleit voor een concurrente iurisdictie van vorst en bisschop. [1])

Men mag bekend veronderstellen, dat de verwerping der Grondwet 1815 in het Zuiden, vooral haar grond vond in de vastlegging van vrijheid en gelijkheid van godsdienst [2]) en eveneens, dat Willem I, juist, omdat dit motief den doorslag had gegeven, zich gerechtigd achtte de grondwet door een spitsvondige cijfermanipulatie aangenomen te verklaren.

Door middel van kunstjes was de godsdienstige oppositie echter niet gesust. Dit bleek weldra uit de weigering der Katholieken, den eed op de Grondwet af te leggen. De bisschoppen gaven daaromtrent advies in het vermaarde „Jugement doctrinal sur le serment prescrit par la nouvelle constitution". [3]) Men las daar o.a.:

„Jurer d'observer et de maintenir une loi qui attribue au souverain, et à un souverain qui ne professe pas notre sainte Religion, le droit de régler l'instruction publique, les écoles superieures, moyennes et inférieures, c'est lui livrer à discrétion l'enseignement public dans toutes ses branches, c'est trahir honteusement les plus chers intérêts de l'Eglise catholique.

En effet, au moyen d'une loi conçue en termes aussi généraux, jusqu'où ne doivent pas s'étendre les droits du monarque à ce sujet? Et quel évêque ne craindra pas avec fondement d'après le texte de la loi, l'invasion de ses droits sacrés sur l'enseignement dan son diocèse et specialement sur ces hautes et moyennes écoles destinées à recevoir et à former le coeur et l'esprit des élèves du Sanctuaire?

---

[1]) Zie hierboven pag. 29.

[2]) v.g. hierover *Terlinden*, Guillaume Ier et l'Eglise catholique (verder aangehaald als *Terlinden*) I, pag. 73—100; op pag. 95 wordt zelfs uitdrukkelijk van bezwaren tegen het onderwijsartikel gerept.

[3]) *Terlinden* I, pag. 103 v.v.

Ook art. 145, waarin de Provinciale Staten belast waren met de uitvoering der wetten omtrent het onderwijs, viel natuurlijk onder de censuur.

Hoe ernstig dit alles geleek, de beweging was toch schielijk tot rust gebracht, toen de kerkelijke overheid bij de aanstelling van *Mgr. de Méan* tot aartsbisschop van Mechelen, genoegen nam met een explicatieve verklaring van den eed.

De onderwijskwestie was echter meer dan een formulair vraagstuk. Hier raakten elkaar wereldlijke en geestelijke macht, overheid en onderdanen. En de Josephistische neigingen der Regeering tot het aan zich trekken van het zuiver godsdienstig onderwijs, maken het begrijpelijk, dat bij de onderhandelingen over een concordaat de regeling van het onderwijs één der hoofdpunten was.

Een ontwerp-concordaat, door *Goubau* opgesteld, kon geen instemming van Rome verwerven. De nuntius *Nasalli* kreeg tot opdracht meerdere garanties te verkrijgen dan hierin waren voorgesteld, vooral met het oog op het K.B. van 25 Sept. 1816, [1]) dat het Hooger Onderwijs opdroeg aan de universiteiten van Gent, Leuven en Luik, „waar ongeloovige en atheïstische professoren vrijelijk ongeloof en minachting voor de Kerk konden leeren".

In antwoord daarop deelde de regeering mede, dat van een monopolie van theologie en canoniek recht voor de seminaries geen sprake kon zijn. De Koning had reeds besloten tot het oprichten van een theologische faculteit en had alreede leerstoelen voor canoniek recht aan de Universiteiten gesticht.

De kleine seminaries achtte de Regeering in strijd met art. 226 der Grondwet, maar zij stelde de opheffing uit, tot zij door

---

[1]) Bij K.B. van 25 Sept. 1816 werd het H.O. in de Zuidelijke provinciën georganiseerd. Het Kerkelijk Recht werd bij de Rechtsgeleerdheid gevoegd en een theologische faculteit voor de opleiding der geestelijken zou aan elk der Universiteiten zoo spoedig mogelijk worden opgericht. *Albers*, Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie (verder geciteerd als *Albers*) I, pag. 51 en *Terlinden* I, pag. 357.

iets anders (een Collegium Philosophicum) konden worden vervangen.

Ondanks het betoog van *Nasalli*, dat de klein-seminaries vielen onder het privaat-onderwijs en niet onder het openbaar onderwijs, men kwam niet tot overeenstemming, evenmin als over de wijze van benoeming der bisschoppen. De onderhandelingen werden dus afgebroken.

Reeds is vermeld, dat het Hooger Onderwijs na het wegvallen der Fransche Universiteit was geregeld bij Koninklijke Besluiten. Bij K.B. van 25 Sep. 1816 werd het Hooger Onderwijs saamgetrokken in de bestaande universiteiten en athenaea; de seminariën bleven voorloopig gehandhaafd, totdat een Faculteit was ingericht voor de Katholieke Theologie.

Toen de Belgische bisschoppen daartegenover bij den Koning aandrongen op waarborgen voor de vrijheden der Roomsch-Katholieke Kerk, [1]) gaf deze een zeer merkwaardig antwoord: „on ne peut se dissimuler, que l'instruction de la jeunesse, les principes qu'on lui inculque, la manière en un mot, dont on forme et dont on dirige ceux qui, un jour doivent être placés dans les différentes branches de l'administration publique de l'Etat, tiennent de trop près à son bien être et à sa prospérité pour que ce ne soit pas le chef de l'Etat qui ait le droit, ou plutôt, qui soit dans l'obligation de créer et d'ordonner l'établissement de telles écoles et universités qu'il juge convenir et d'y exercer une surveillance immédiate et exclusive."

Ook de klein-seminaries werden veroordeeld, omdat het ongewenscht was, leerlingen op te nemen ter opleiding voor het geestelijk ambt, op een leeftijd, waarop zij nog geen oordeel des onderscheids bezitten.

Beide opmerkingen karakteriseeren het begrip der regeering van vrijheid van onderwijs.

---

[1]) Réprésentations respectueuses des évêques .... touchant l'érection des nouvelles universités dans les provinces méridionales du royaume.

Ook voor het Lager Onderwijs bracht de regeering de Schoolwet uit de Noordelijke Provinciën in toepassing. Bij ministerieele besluiten van 20 Mei 1821 werd de regeling van het schooltoezicht en de examens van toepassing verklaard voor het Zuiden. Bij K.B. van 25 Juli 1822 werd straf bedreigd tegen hem, die onderwijs gaf, zonder autorisatie, wat den 1 Febr. 1824 van toepassing werd verklaard voor iedere associatie, religieus of niet, die zich wijdde aan de opvoeding. De scholen der „Christelijke Broeders" b.v. werden diensvolgens gesloten. Den 7en April 1825 werd aan vreemdelingen verboden, behulpzaam te zijn bij het onderwijs, zelfs in bijzondere scholen. Daarmede was ook het Lager Onderwijs gekomen in handen der Regeering.

Ten aanzien van het Middelbaar Onderwijs [1]) had de Regeering reeds besluiten genomen tot verhindering van oprichting en tot opheffing van kleine seminaries. [2]) Maatregelen tegen andere werden voorbereid. [3])

Ten slotte werden na zeer langdurige voorbereidingen [4]) afgekondigd de twee bekende K.B. van 14 Juni 1825, waarvan het eerste alle klein-seminaries sloot [5]) en het tweede de oprichting van het Collegium Philosophicum gelastte.

Een K.B. van 11 Juli verbood den bisschoppen op hun seminaries leerlingen toe te laten, die niet hun voorbereidende

---

[1]) Wat precies tot het Middelbaar Onderwijs behoorde, stond niet vast; v.g. *Bolkestein*, De voorgeschiedenis van het Middelbaar Onderwijs, pag. 96 v.v.

[2]) Afwijzing van een verzoek om toestemming tot aanvaarden van een legaat tot oprichting van een klein-seminarie te Rolduc, 13 Juli 1818; opheffing van een klein seminarie te Gent, als niet meer noodig; en verbod tot het opnemen van dagscholieren te St. Nicolaas, beide 13 Sept. '18, v.g. *Albers* I, 104 v.v.; *Terlinden* I, 362 v.v. en *Allard*, Anton van Gils en de Kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd, pag. 284.

[3]) *Hageveld, Kuilenburg en Beekvliet.*

[4]) *Witlox* geeft een gedetailleerd overzicht, I, 150.

[5]) Slechts die, welke voor dien datum door de regeering zouden zijn erkend, konden blijven bestaan. Slechts aan burgerlijke scholen zou deze erkenning kunnen worden verleend.

studie aan het Collegium Philosophicum hadden volbracht. [1]) En toen tal van ouders hunne kinderen naar het buitenland zonden, werd aan deze de toegang tot een der Nederlandsche Universiteiten ontzegd; bij besluit van 14 Augustus 1825 werden zij uitgesloten van de vervulling van eenig gouvernementeel of geestelijk ambt. [2])

Welke motieven hebben de Regeering bij deze handelingen geleid? Zij geeft daar zelf verschillende antwoorden op. In haar eerste mededeelingen over het Collegium Philosophicum aan den nuntius merkt zij op, dat de klein-seminaries waren: „pour la plupart, des écoles où on n'apprend rien et d'où les jeunes gens sortent aussi ignorants et stupides qu'ils entrent. [3]) Dit schijnt niet onjuist te zijn geweest. [4])

In den considerans van de besluiten van 14 Juni 1825 gold hiernevens de bevordering van den bloei der Katholieke Kerk door de opleiding van kundige leeraren.

Later sprak men van de staatsgevaarlijke theorieën der buitenlandsche onderwijsinrichtingen; [5]) van vrees voor invloed der Jezuieten. [6]) Deze argumenten worden zelfs nog gebruikt bij de onderhandelingen over het Concordaat in 1827, evenals in de besluiten van 20 Juni en 2 October 1829. [7])

Hoewel het Gouvernement zijn onderhandelaar, den Graaf *de Celles* had geïnstrueerd de onderwijskwestie te vermijden, [8]) drong de pauselijke onderhandelaar bij de hernieuwde onderhandelingen over het Concordaat er op aan, ook het kerkelijk

---

[1]) Verscherpt door het besluit van 20 Nov. 1825.

[2]) Vrijstelling van militairen dienst voor a.s. geestelijken werd alleen aan leerlingen van het Coll. Ph. verleend; een belangrijk deel der beurzen kwam aan leerlingen van het Coll. Ph.

[3]) *Terlinden* I, pag. 316 en 371.

[4]) *Albers* I, pag. 106; *Terlinden* I, pag. 372.

[5]) Besluit van 14 Augustus 1825.

[6]) Min. Rapp., 30 Januari 1829; Ged. '25—'30, II, pag. 517.

[7]) v.g. hiervoor de later te bespreken brochures van *Van Bommel.*

[8]) *Terlinden* II, pag. 16 v.v.

onderwijs in de discussie te betrekken. [1]) Rome pleit weer uitsluitend voor het zuiver kerkelijk onderwijs, de opleiding der priesters, en eischt dit voor zich op in haar qualiteit als geestelijke macht. [2])

Na eindelooze onderhandelingen, aanvankelijk over het beginsel, daarna over de uitvoering, werd het Collegium Philosophicum eerst oogenschijnlijk facultatief gesteld (K.B. van 20 Juni 1829). Wegens de steeds toenemende agitatie in het koninkrijk kregen de bisschoppen bij K.B. van 2 Oct. 1829 vrijheid, hun seminaries te organiseeren en verviel het verbod tot opname van jongelingen, die buitenslands gestudeerd hadden. Den 9den Januari 1830 werd tenslotte het Collegium Philosophicum opgeheven, terwijl de Regeering den 27sten Mei daaraanvolgende de besluiten van 14 Juni en 14 Aug. 1825, die zooveel beroering verwekt hadden, geheel introk. Daarmede had zij volledig afstand gedaan van alle inmenging in het kerkelijk onderwijs. Tegelijk daarmede was een besluit geteekend ter intrekking van een ontwerp-wet op het onderwijs.

Immers in vervolge op haar reeds vermelde maatregelen, had de Regeering op werkelijk zeer voortvarende wijze, de zorg voor het gewone lager onderwijs ter hand genomen. Tientallen scholen werden allerwege in het Zuiden opgericht. De geest van deze inrichtingen druischte echter geheel in tegen de opvattingen der bevolking. Evenals in het Noorden waren zij, zoo mogelijk, verlicht Protestant. Ook streefde de Regeering naar een regeling, die alle takken van het onderwijs zou omvatten.

Commissies voor het Hooger Onderwijs (benoemd 13 April 1828, rapport 30 Mei 1829) [3]) en het Middelbaar Onderwijs (benoemd 19 Februari 1829, rapport 30 Mei 1829) hadden deze voor te bereiden.

De laatstgenoemde Commissie adviseerde .... „l'instruction

---

[1]) *Terlinden* II, pag. 68.

[2]) „ II, „ 80 v.v., 97 v.v.

[3]) De samenstelling genoemd, Ged. 1825—1830, LVI, noot, v.g. verder *Vissering* in Gids 1867, III, 181.

domestique et privée", geheel buiten alle overheidsinmenging te houden. Voor oprichting van een particuliere school zou geen autorisatie zijn vereischt. Wel werden bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid voorgeschreven. Het toezicht over deze particuliere inrichtingen bleef aan het gouvernement. [1])

In aansluiting aan het gerapporteerde benoemde de Koning nu een nieuwe Commissie, die uit de voorstellen voor H.O. en M.O. en met overweging van een departementsvoorstel op het L.O., de mede op 19 Februari 1829 toegezegde Wet zou ontwerpen. De Koning gaf echter tevens enkele „onvervankelijke" denkbeelden te kennen. Zoo zou de wet alleen hoofdbeginselen moeten bevatten en de uitwerking aan reglementen overlaten. Het godsdienstonderwijs moest in afzonderlijke uren door aparte godsdienstleeraren worden gegeven, zoodat de ouders volle vrijheid kregen hunne kinderen al dan niet er aan te doen deelnemen.

Bijzonder onderwijs was volgens den Koning synoniem met huisonderwijs; openbaar onderwijs omvatte niet alleen het onderwijs door het gouvernement gegeven, maar ook datgene, wat door particulieren gegeven werd aan kinderen van meerdere huisgezinnen.

Met inachtneming dezer ideeën diende de Commissie een zeer wijdloopig ontwerp in. Huisonderwijs zou volmaakt vrij zijn. Bijzondere lagere scholen hadden geen autorisatie tot oprichting noodig. Wel waren de onderwijzers onderworpen aan eischen van bekwaamheid en zedelijkheid en verplicht tot het afleggen van een eed.

Leden van niet door het gouvernement erkende geestelijke orden waren van het geven van onderwijs uitgesloten.

Gedeputeerde Staten hadden preventief toezicht op de nakoming dezer voorwaarden en op het leerplan.

Voor middelbaar- en hooger onderwijs golden overeenkomstige regels, een en ander door vrij strenge straffen te handhaven.

[1]) De leden *Nicolaï* en *Ernst* maakten bezwaar tegen den eisch van bekwaamheid voor particuliere inrichtingen.

Eind September kwam dit ontwerp bij den Koning in. Reeds den 11den October werd echter in handen van *Van Gobbelschroy* gesteld, om consideratiën en advies, een nota van 9 Oct., door den koning ontvangen van de hand van *Groen v. Prinsterer*,[1]) toenmaals verbonden aan 's Konings Kabinet. Den 13den October volgde als uitwerking der nota een uiterst beknopt ontwerp met toelichtende aanmerkingen. In Maart 1830 kwam *Groen* in een kort vertoog aan den Koning nogmaals op deze zaak terug.[2])

Groen deelt mede, dat hij door de kortheid van het ontwerp snelheid van behandeling en afsnijding van hatelijke discussies hoopt te verkrijgen. Hij wil zelfs „naar de behoefte van het oogenblik" door de Regeering doen toegeven, wat noodig is om de „muitzuchtige oppositie" tevreden te stellen, maar toch ook weer zoodanig 's Konings rechten reserveeren, dat ze in rustiger tijden weer tot hun oorspronkelijke grootte kunnen worden uitgebreid.

Verder wil hij den invloed des Konings op het openbaar onderwijs versterken, om zoodoende den invloed van „een factie" over dit onderwijs te breken, en tevens een tegenwicht te verkrijgen tegen het onder zekere bepaling vrij gegeven bijzonder onderwijs.

Volgens *Groen* is „openbaar onderwijs" de tegenstelling van „huiselijk" onderwijs; dit laatste is aan geen enkele voorwaarde onderworpen. Het openbaar onderwijs op de gouvernementsinrichtingen blijft ter uitsluitende regeling alleen overgelaten aan de Regeering, d.w.z. aan den Koning.

Voor de oprichting van een bijzondere school, dus een openbare school, niet uitgaande van het gouvernement, is autorisatie vereischt; deze kan, na oppositie van het plaatselijk bestuur, door Gedeputeerde Staten onthouden worden op grond, dat reeds een voldoende soortgelijke inrichting bestaat. Bepaalde vonnissen brengen onbevoegdheid mede tot het geven van onderwijs.

---

[1]) Ged. 1825—1830 II, LXII—LXVII, verder nota's van *Groen*, Nov. 1829. Verspreide Geschriften, pag. 70 v.v. Ned. Ged. V, 1873, pag. 258 v.v.

[2]) Ged. 1825—1830 II, pag. LXXII.

Een Commissie door den Koning (3 leden) en Staten-Generaal (4 leden) benoemd, zou oordeelen over de toelating tot ambten en bedieningen van hen, die buitenslands of op een particuliere inrichting hadden gestudeerd. Bovendien kon onderwijs, dat in strijd kwam met de goede zeden enz. voor den onderwijzer leiden tot onbevoegdverklaring voor het bijzonder onderwijs.

De toelichtende aanmerkingen werpen een helder licht op *Groen*'s opvattingen, mede door zijn critiek op het ontwerp der commissie. Om tactische en principiëele redenen gevoelt *Groen* niets voor een uitdrukkelijke afscheiding van het godsdienstig onderwijs. Tegen het veto-recht der plaatselijke besturen verwacht hij weinig oppositie uit het Zuiden, omdat daar de plaatselijke besturen geheel door de „factie" beheerscht worden; het is echter een uitnemend middel om de goede openbare scholen, die vooral in het Noorden voorkomen, te beschermen tegen een moordende concurrentie. Alle andere door de Commissie geëischte waarborgen, als eed, bewijzen van bekwaamheid enz. acht hij nutteloos en dus waardeloos. Zij zullen alleen vermoedelijk de oorzaak worden van heftige debatten over de diepste kwesties uit het staatsrecht.

In zijn laatste vertoog verduidelijkte *Groen* zijn bedoeling met het veto-recht, door het den Koning voor te stellen als middel om het onderwijs in de Noordelijke gewesten onveranderd te laten. De plaatselijke besturen toch konden zich tegen de oprichting van een bijzondere school verzetten, overal, waar reeds een school bestond.

Overigens is *Groen* niet erg geestdriftig voor een nieuwe, wettelijke regeling. „Neemt men deze wet niet aan, des te beter . . ., wij behouden een stand van zaken, die in de meeste en voornaamste opzichten onverbeterlijk is."

De Koning zelf had bij de nota van *Groen* reeds o.m. opgemerkt, dat ook het openbaar onderwijs op de bijzondere scholen aan regeeringstoezicht behoorde onderworpen te zijn. Nadere overleggingen met *Van Gobbelschroy* brachten dezen

tot indiening van een ontwerp, dat zeer veel overeenkomst vertoonde met het oorspronkelijk ontwerp van *Groen*. Het openbaar onderwijs op de gouvernements-inrichtingen zou blijven aan de uitsluitende regeling des Konings, zulks, als bij *Groen*, tot een beter tegenwicht tegen de grootere vrijheid tot oprichting van bijzondere scholen.

Het beginsel der onderwijsvrijheid, slechts beperkt door de verplichte kennisgeving aan het plaatselijk bestuur van het schoolprogramma, achtte *Van Gobbelschroy* niet terstond toepasselijk op het zoo uitnemend ingerichte Lager Onderwijs, dat van zulk een ruime vrijheid mogelijk schade zou ondervinden. Gedurende tien jaar zou daarom voor het geven van bijzonder onderwijs vereischt blijven een acte van bekwaamheid. De plaatselijke besturen behielden zoo lang het recht, zich bij Gedeputeerde Staten te verzetten tegen de oprichting van een bijzondere school. Ook bleven de particuliere inrichtingen aan het rijkstoezicht onderworpen. Volkomen gelijkheid werd geschonken aan allen, onverschillig, waar men de vereischte kennis had opgedaan.

Door deze regeling meende *Van Gobbelschroy* „tegemoet te komen aan de geuite wenschen, voor zooveel die redelijk bevonden werden."

Zeer ten ongenoege van den minister [1]) bracht de Raad van State belangrijke wijzigingen in het ontwerp. [2]) Het vereischte van bekwaamheid bleef gehandhaafd voor hooger-, middelbaar- en lager onderwijs. [3]) Eveneens bleef geëischt een bewijs van goed gedrag, terwijl de oppositie van gemeentebesturen, op grond, dat reeds een of meer scholen bestonden, ook na de eerste tien jaar mogelijk bleef.

---

[1]) Ged. 1825—1830 I, pag. 329 en II 696.

[2]) Het ontwerp volledig Hand. IIe Kamer, 1829—1830. Bijlagen 708 v.v. Over dit ontwerp Nederl. Gedachten 1829—1832, I 138 en I 150.

[3]) Voor L.O. en M.O., acte verkrijgbaar voor een commissie van Gouverneur en twee leden van Ged. Staten; slechts in één provincie geldig; voor H.O. en gedeeltelijk voor M.O. een universitaire graad.

Zoodoende voldeed deze wet niet aan de belofte des Konings [1]) en bevredigde zij eigenlijk niemand. Reeds in de sectiën spraken vele leden der Tweede Kamer zich uit tegen het ontwerp. De minister van Binnenlandsche Zaken legde hun daarom de vraag voor, „of het raadzamer zoude wezen, voor het tegenwoordige niet over te gaan, tot het daarstellen van wetsbepalingen op het onderwijs." Na algemeen bevestigende beantwoording trok de Koning het ontwerp in en regelde verder bij besluit van 27 Mei 1830, hetgeen onmiddellijke voorziening behoefde. Tot oprichting van bijzondere scholen konden plaatselijke besturen vergunning verleenen. De besluiten van 14 Juni en 14 Augustus 1825 werden ingetrokken. Het toezicht bleef onverkort gehandhaafd. [2])

In deze eerste phase van den schoolstrijd had de Regeering daarmee den laatsten stap gedaan. Dat deze niet voldoende was, blijkt duidelijk hieruit, dat de onderwijsgrief één der voornaamste redenen van de omwenteling werd.

De geweldige oppositie, door dit geheel van regeeringsmaatregelen opgewekt, richtte zich op de punten, die in het voorafgaande overzicht zijn aangegeven.

Vooreerst verzette men zich tegen een onderwijspolitiek, die de regeering invloed wilde geven op de richting en inrichting der Katholieke Kerk.

Vervolgens had men ernstig bezwaar tegen „den geest van deïsme en atheïsme" van het publiek onderwijs. [3])

Ook keurde men scherp af, dat de regeering, overeen-

---

[1]) Troonrede: „Een wet op het openbaar onderwijs, die vastheid geeft aan de milde beginselen." Hnd. IIe Kamer, 1829—1830, pag. 2.

[2]) *Van den Ende*, Schets. Pag. 164 v.v. en de daar aangehaalde litt. Nederl. Gedachten II, 39 en *Van Hoorn*, Ned. Schoolwetgeving 304.

[3]) *Falck*, die jarenlang belast was met de zorg voor het onderwijs, sprak nog in 1841 over het onderwijs, dat bekrompenheid, onverdraagzaamheid, kleingeestigheid moest bestrijden. *Falck*, Brieven, no. 186, 2 April 1841.

komstig het systeem der wet van 1806, godsdienstige en verstandelijke opvoeding wilde scheiden. [1])

Vooral in het studieverbod buitenslands zag men een aantasting van de ouderlijke macht.

Ten aanzien van het eerste punt worde opgemerkt, dat het verzet van *Raepsaet* en de Belgische bisschoppen, uitging van een toestand, die in het Noorden sinds 1795 tot het verleden behoorde; die de Grondwet van 1815 niet wilde invoeren, maar die in het naburige Frankrijk, waartoe België jarenlang behoord had, ook onder de Charte nog voortduurde. Wij bedoelen de aanneming van een bepaalden godsdienst als staatsgodsdienst.

Zoo spoedig de grondwet met de gelijke bescherming van alle bestaande godsdiensten was aangenomen, ontviel den opponenten hun basis. In de tweede, hieronder te citeeren brochure van *Van Bommel,* wordt dit zeer juist opgemerkt.

Het verzet van de Roomsch-Katholieke Kerk en haar verdedigers in den lande, tegen een onderwijs, dat inbreuk maakte op haar instituairen vorm en daardoor zijdelings op haar leer, was hoofdzakelijk gebaseerd op een speciale rechtsconstructie der Roomsch-Katholieke Kerk. Deze komt ook tot uiting in de sluiting van een concordaat. Haar hier te bespreken valt geheel buiten ons bestek. De oppositie, hierop steunende, wordt dus ook goeddeels buiten beschouwing gelaten.

De oppositie kon zich uiten in de couranten, brochures en petities; bovendien door de volksvertegenwoordigers in de Tweede Kamer.

Het verzet kwam voornamelijk van Katholieke zijde; in den kring der „Bilderdijkianen" sprak men zich echter in particuliere gesprekken en brieven ook afkeurend uit. Ten slotte

---

[1]) v.g. hiervoor b.v. *Van Maanen* aan den Koning, inzake de Chr. Broeders. Ged. 1825—1830 II, pag. 141 en de meening van Willem I persoonlijk, Ged. 1825—1830 II, LVIII.

hadden uit anderen hoofde *Hogendorp* en *Roëll* bezwaar tegen het onderwijsmonopolie als zoodanig. [1])

Grooten invloed oefenden gelijktijdige bewegingen in het buitenland uit: de emancipatie der Katholieken in Engeland; de onrust in het aangrenzende Rijnland en Westfalen en niet het minst de richting in Frankrijk, waarvan *De la Mennais* de talentvolle woordvoerder was. [2]) Verschillende artikelen uit *Le Catholique des Pays-Bas* [3]) en passages uit de hieronder te bespreken brochures van *Van Bommel*, zijn woordelijk genomen uit zijn werken. Dit is begrijpelijk, als men in het oog houdt, dat *De la Mennais* in zijn geschriften over de verhouding van Kerk en Staat juist de beginselen bestrijdt, die de regeering van Willem I beheerschten. [4]) Bijzonder op het „slaveninstituut der Keizerlijke Universiteit" waren zijn pijlen gericht en deze bleken voor de Belgische Katholieken uitstekende wapenen in hun strijd tegen het onderwijsmonopolie van Willem I.

---

[1]) Voor hun meening *Hogendorp* aan zijn zoon Willem, 12 December 1828. Ged. 1825—1830 II, 883 v.v. „In uw pak zult gij een boekje vinden getiteld *„Regt van den Vorst op het openbaar onderwijs."* Ik heb het slechts ingezien, om te weten, wat de heer *Raoul* in de grondwet gevonden heeft om het monopolie van de regeering voor te staan. Het raakt kant noch wal .... Zooals de vrijheid van onderwijs gebracht heeft op de vrijheid van drukpers, zoo brengt deze op alle andere vrijheden door de grondwet verleend, uit hoofde van het onderling verband tusschen alle de politieke en burgerlijke rechten." En even te voren *Hogendorp* aan den heer *Van Wickevoort Crommelin* 10 Aug. 1828, Br. en Gedenkschr. van G. K. van H. VII, pag. 85: „Wij hebben de vrijheid van het openbaar onderwijs eeuwenlang genoten en zijn daarmee groot geworden .... Zullen wij nu den bodem inslaan aan eene vrijheid, die zoo goede vruchten gedragen heeft en nog verder dragen kan? Zullen wij het uitsluitend recht aan de regeering geven, die er heden een goed gebruik, doch met den tijd een kwaad gebruik van maken kan? Wij hebben een goede erfenis van onze voorvaderen bekomen en moeten dezelve gaaf behouden voor volgende geslachten." Voor *Roëll*, Ged. 1825—1830 II, 896. Deze vroeg uitdrukkelijk *wetten*.

[2]) Over diens invloed *De Gerlache* II, 4. *Terlinden* II, 353 v.v.

[3]) 9 Maart 1827, No. 58; 21 Maart 1827, No. 68; 27 April 1827, No. 100.

[4]) *De la Mennais* keert zich in „Avertissement de la troisième édition van

Maar daarvoor hadden de Belgische Katholieken van tactiek te veranderen. Want *De la Mennais* zag onder een na-revolutionaire reqeering alleen heil in vrijheid, volledige vrijheid voor het individu. En het staatsonderwijs beschouwt hij als het middel, om het revolutiebeginsel, d.w.z. het atheïsme in Staat, maatschappij en huisgezin te brengen. [1])

Het onderwijsmonopolie is, aldus *De la Mennais*, het eerst gepredikt door *Danton* [2]), overgenomen door *Robespierre* en in volledige werking gezet door *Bonaparte*, ter bereiking van zijn doel: „transformer la France en un vaste camp toujours prêt à 's ébranler au premier signal, et faire de tous les Français comme un seul corps passivement soumis à ses caprices."

Het aldus gemonopoliseerde staatsonderwijs werd ontdaan van alle godsdienstig dogma en gedrenkt door een „deïsme, qui n'est qu'un athéïsme déguisé". De zedelijkheid ging daardoor achteruit; ook liet het onderwijs zelf, gegeven door niet-belanghebbende ambtenaar-onderwijzers, te wenschen over.

Tegenover dit systeem oordeelt *De la Mennais*, dat de opvoeding, krachtens een recht der natuur, recht der ouders is. Deze ouderlijke macht, gebonden aan de opvoedingsplicht,

---

„De la réligion considérée dans ses rapports avec l' ordre politique et civil" direct tegen de „huidige vervolging der Katholieken door een Calvinistischen vorst"; v.g. ook zijn schimpscheuten op de „vrijheden, die de Kerk der Nederlanden aan de vrijgevigheid van een calvinistisch vorst te danken heeft", a.w. V, 221. De Hollanders, „egoïstische, geldzuchtige, protestantsche kooplui", staan bij *De La Mennais* overigens al heel slecht aangeschreven; a.w. V 24; 108 (geciteerd wordt Oeuvres complètes, nouvelle édition 1844).

[1]) De la réligion etc. V, 161. „Or la révolution, qu'on a confondue et que l'on continue de confondre avec ce que n'en fut qu'une horrible circonstance, n'est en réalité que le renversement des doctrines qui depuis l'origine du monde, ont été le fondement des sociétés humaines. On la reconnaît bien moins à ses atroces violences qu' à sa haine réfléchie pour le Christianisme .... La révolution est parvenue à exclure Dieu de l'état et à établir l'athéisme dans l'ordre politique et dans l'ordre civil, d'où il passe dans la famille. L'éducation l'y introduit ....

[2]) „Il est temps de rétablir ce grand principe qu'on semble méconnaître, que les enfants appartiennent à la république avant d'appartenir à leurs parents," zeide deze.

is heilig, verheven boven alle andere machten, behalve die van God, waaruit zij voortvloeit.

Daarom vraagt hij „une liberté entière" gepaard aan onderlinge mededinging, eventueel wat godsdienstige richting en de zeden betreft, onder toezicht van den bisschop.

„Le droit du gouvernement se borne à conseiller, à diriger, à offrir à tous, sans contrainte les moyens d'instruction, à surveiller les établissements libres, à les supprimer même, s'ils sont dangereux pour l'Etat, pour les bonnes moeurs, ou s'ils servent à propager des doctrines funestes à la société. Tous les droits qu'il s'arroge de plus sont une usurpation de la puissance paternelle."

Ten slotte betoogt *De la Mennais*, dat met de vrijheid van onderwijs elke andere persoonlijke vrijheid staat of valt. [1])

Door deze beschouwingen tot de hunne te maken, brengen de Belgische Katholieken den strijd voor onderwijsvrijheid in een ander stadium. Werd eerst het recht om onderwijs te geven opgeëischt voor de kerk, verzette men zich dus wel tegen Staatsmonopolie, maar vroeg men niet onderwijsvrijheid als recht van het individu, als uitvloeisel der ouderlijke macht, thans trekt men zich vooral samen in den laatsten eisch en wordt over den eersten niet meer gesproken.

De verandering is het duidelijkst toe te lichten aan een tweetal brochures van den Luikschen Bisschop, *Mgr. van Bommel.*

Het eerste geschrift „Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 Juin 1829, relatifs au Collège Philosophique par un père de famille pétitionnaire" [2]), verscheen in September 1829, toen aanvankelijk groote tevredenheid heerschte over de K.B.

[1]) Men zie hiervoor: Liberté de l'enseignement (1814); De l'éducation du peuple (1818); Du droit du gouvernement sur l'éducation (1817); De l'éducation considérée dans ses rapports avec la liberté (1818); allen in Oeuvres complètes V. Ook De la réligion dans ses rapports etc. 1825—1826; a.w. V, 153 v.v. *Terlinden* II, pag. 353 en 354 met de noten geeft aan, welke van deze in België werden herdrukt.

[2]) Bruxelles. Van der Borght et fils.

van 20 Juni. [1]) De anonieme schrijver, weldra herkend, toont aan, dat het tweede besluit het eerste weer opheft, dus het Collegium Philosophicum weer bindend voorschrijft. Daardoor is de vrijheid van godsdienst en godsdienstoefening geschonden. In een breed staatsrechtelijk, maar ook *kerkrechtelijk* betoog, bewijst *Van Bommel,* dat hier gegarandeerde rechten van de Katholieke Kerk, haar bisschoppen en haar leden worden geschonden. [2])

Slechts het studieverbod, gelegen in het K.B. van 14 Aug. 1825, noemt de schrijver een inbreuk op de ouderlijke macht.

Het tweede vlugschrift, eveneens anoniem, getiteld „Essai sur le monopole de l'enseignement aux Pays-Bas" [3]), kwam uit in October 1829, onmiddellijk na het K.B. van 2 October, dat volledige vrijheid voor de opleiding der R.K. geestelijken had geschonken. Toch handhaaft de schrijver zijn eisch van onbeperkte vrijheid van onderwijs. [4])

Van Bommel toont eerst aan het feitelijk bestaan van het onderwijsmonopolie. [5]) Hij noemt het strijdig met de rede, want „la première condition de toute instruction, c'est de n'enseigner que des vérités", en geen regeering zal toch een waarheidsmonopolie pretendeeren. [6])

Onderwijs en godsdienst raken elkaar zoo nauw, dat scheiding onmogelijk is. De religie ligt echter buiten het terrein der regeering. In Staten met één godsdienst moet het onderwijs dus, meent de schrijver, onder invloed staan van de leeraren van dien godsdienst.

---

[1]) *Albers* I, 301, 303; *Terlinden* II, 257 v.v. Over *Van Bommel* zie men *Albers* I, 271.

[2]) Zeer belangrijk betoog over de bedoeling der Regeering; a.w. pag. 22.

[3]) Anvers chez Janssens.

[4]) a.w. pag. 150 en 170.

[5]) Sluiting der klein-seminaries, 14 Juni 1825; de opheffing der scholen der Petits Frères e.a.; de voorschriften inzake H.O.; a.w. pag. 14—23; zulks ter weerlegging van het betoog van *Van Gobbelschroy* van 30 Jan. 1829; Ged. 1825—1830 II, 517 v.v.

[6]) a.w. pag. 29.

Waar gelijke bescherming is van alle bestaande godsdiensten, heeft de Staat voor elke richting, in overleg met de leeraren der verschillende godsdiensten, scholen op te richten.

Waar vrijheid van godsdienst heerscht, zonder gelijke bescherming, is voor een overheidsschool geen plaats.

Daarnaast, aldus *Van Bommel*, blijft altijd onverkort bestaan het recht van elk en een iegelijk, om onderwijs te geven. Ieder mensch moet toch vrij blijven zich te ontwikkelen en de vruchten van die ontwikkeling aan anderen mede te deelen. [1])

Vervolgens betoogt de schrijver, dat alle grondwettig gewaarborgde burgerlijke en godsdienstige vrijheden staan of vallen met de vrijheid van onderwijs.

De *persoonlijke vrijheid*, omdat onderwijs is een deel der opvoeding en deze krachtens het recht der natuur een recht van den vader is, die een deel zijner bevoegdheden vrijelijk mag overdragen aan de onderwijzers zijner keuze.

Ook *vrijheid van meening en godsdienst*, want, òf in het gemonopoliseerde staatsonderwijs wordt onderwijs van godsdienst gescheiden en dan kwetst men de gevoelens van hen, die zulks niet wenschen [2]); òf onderwijs en godsdienst zijn niet gescheiden en dan kwetst men alle gezindten, één uitgezonderd. [3])

Vrijheid van drukpers is naast onderwijsmonopolie onbestaanbaar. Het ware toch ondenkbaar vrijheid te schenken, om zijn gedachten, godsdienstige, zedelijke of welke andere ook, aan anderen te openbaren en daarnaast iemand de vrijheid te onthouden, om zijne meening mede te deelen aan kinderen, wier ouders hem hun vertrouwen hebben geschonken.

Het *recht van eigendom* wordt door een onderwijsmonopolie geschonden. Een particuliere school is een bedrijf, dat men niet willekeurig mag onmogelijk maken.

En *vrijheid van handel en industrie* staan gelijk met de vrijheid van onderwijs.

---

[1]) a.w. pag. 30—41.

[2]) Zoo was de toestand bij het L.O.

[3]) Geciteerd worden *Diderot*, *Talleyrand* e.a.

Geen titel ziet *Van Bommel,* waarop men zich voor het monopolie kan beroepen. Niet op de rede, dat is boven aangetoond. Niet op de Grondwet in het algemeen, want deze bedoelde vrijheden te waarborgen. Niet op artikel 226 dier Grondwet, want de daar voorgeschreven zorg kan evenmin tot monopolie leiden als die in art. 228 over het armbestuur. [1])

Welk doel, zoo vraagt *Van Bommel* zich af, had de regeering met deze monopoliseering? Elk onderwijs-monopolie toch had steeds een doel, politiek of religieus, dat buiten het algemeen welzijn was gelegen.

Verbetering van het onderwijs in Grieksch en Latijn; bestrijding der Jezuieten, zooals de Regeering voorgaf? Waarom dan alleen Katholieke seminaries opgeheven; waarom seminaries met officieel gebreveteerde leeraars vernietigd; waarom zooveel Protestantsche schoolopzieners en onderwijzers, en deïstische leesboekjes; waarom alle in functie zijnde R.K. priesters uitgesloten van het onderwijs en de Protestantsche predikanten niet?

En *Van Bommel* concludeert, dat het de bedoeling der Regeering is, aan de Roomsch-Katholieke Kerk te ontnemen het laatste restje invloed op het onderwijs.

Daartegenover eischt hij, herstel van het K.B. van 2 Aug. 1815 voor het Hooger Onderwijs; opheffing van het studieverbod buitenslands; vrijheid voor alle faculteiten, ook voor de theologische; hoogstens een examen om toegelaten te worden tot hoogere studie en voor de leeraars zelfs geen acte van bekwaamheid.

Het onderwijs door den Staat te geven zij volmaakt neutraal en de overheid geve gelegenheid voor godsdienstonderwijs en steune het, een en ander in overleg met de leeraren der verschillende gezindten.

Dezelfde momenten zijn ook waar te nemen in *de debatten der Tweede Kamer* over dit punt. Men eischt de vrijheid om onderwijs te geven eerst als onvervreemdbaar recht der

---

[1]) a.w. pag. 82—100.

Kerk, in 't bijzonder waar het de opleiding der geestelijken betreft. Ook acht men de richting van het Staatsonderwijs in strijd met het geweten van breede volksgroepen. Vooral in het studieverbod buitenslands ziet men een aantasting der ouderlijke macht. [1])

Zeer interessante redevoeringen werden gehouden door de heeren *Fabry-Longrée, de Stassart, Surmont de Volsberghe, de Gerlache* en *de Sécus* [2]) waaraan adhesie werd betuigd door den heer *Geelhand della Faille.* De invloed van *De la Mennais* is zeer merkbaar. [3]) „Selon le droit de nature .... la faculté de donner l'éducation, et l'instruction qui en fait partie, appartient d'abord au père de famille, ... il lui est libre de le déléguer à des personnes de son choix" is het motief, waaruit allen de onderwijsvrijheid opvorderen. De rede van *Van Sasse van IJsselt* van den 14den December 1825 is in het begin een zeer geleerd kerkrechtelijk betoog ter verdediging van de geschonden rechten der Kerk [4]), vervolgens een verdediging van het recht der ouders. Ook zijn latere vertoogen [5]) berusten daarop, al heeft hij natuurlijk de gunstige gevolgen der onderlinge mededinging ook onderstreept.

Het request der Staten van Noord-Brabant van 6 Juli 1826, gericht tegen de decreten van 1825, verzocht mede, dat aan de bezwaren der R.K. Kerkvoogden worde tegemoet gekomen. [6])

De couranten en andere periodieken deden eenzelfde geluid hooren; [7]) ook zij trokken de vrijheid van onderwijs op de vrijheid van godsdienst terug, [8]) of achtten ze naast vrijheid

---

[1]) *Groen* niet; Ned. Ged. I, pag. 36.

[2]) Resp. Hnd. IIe Kamer, 1825—1826, pag. 36 v.v.; 39 v.v.; 42 v.v.; 45 v.v.; 49 v.v.; 60 v.v.

[3]) *Surmont de Volsberghe,* woordelijk ons citaat pag. 55.

[4]) Hnd. IIe Kamer, 1825—1826, pag. 53 v.v. Zie vooral *Witlox* I, pag. 162 v.v.

[5]) Hand. IIe Kamer, 22 Dec. 1826; 28 Oct. 1828.

[6]) *Witlox* I, 175 v.v.; ook Gouv. aan Van Gobb. Ged. 1825—1830, 619 v.v.

[7]) „ I, 180 v.v.

[8]) Godsdienstvriend 16, pag. 280; 17, pag. 129; 18, pag. 17, van de jaren 1826 en 1827, geciteerd bij *Witlox.*

van drukpers niet te onthouden. [1]) Eerst in de jaren na 1827 bestrijdt men het monopolie voornamelijk op grond der ouderlijke macht en vraagt men volkomen vrijheid voor iedereen [2]), tot de *Courrier de la Meuse* kan schrijven in het nummer van 15 Maart 1829 [3]): „Il faut que chacun de nous puisse librement et sans permission préalable .... enseigner."

Zeer duidelijk worden echter de volksopvattingen openbaar in de ongehoord groote petitiebewegingen, die terstond na de Unie tusschen Liberalen en Katholieken het geheele land in wilde beweging brachten. [4]) Ook het Noorden, hoewel aarzelend, doet mee. Ten aanzien van het onderwijs toont men het ongrondwettige van het monopolie aan en eischt men vrijheid met een beroep op het natuurrecht. Het Amsterdamsche adres [5]) betoogt o.a.: „De regering heeft het recht, hetgeen haar nimmer betwist is geworden, gestichten van onderwijs op te richten, ten einde het licht der wetenschap meer en meer te verspreiden. Maar is het daarom aan bijzondere personen verboden, ook van hunnen kant tot dit doeleinde mede te werken? Sluit dit recht in, dat geen bijzonder persoon eenige inrichting tot openbaar onderwijs geschikt, zoude mogen daarstellen, of mag het geenen ouders vrijstaan hunne kinderen op die wijze op te voeden, welke met hunne gevoelens strookt? Zal men ieder vrijheid van godsdienst toestaan en tevens den ouders beletten zoodanige maatregelen te nemen, waardoor hunne kinderen tot leden van dienzelfden godsdienst, welken zij belijden, kunnen opgekweekt worden?

---

[1]) Ultramontaan I, pag. 100 (1826), geciteerd bij *Witlox*.

[2]) Men zie b.v. de polemiek tusschen de „Catholique des Pays-Bas" en „Journal de Gand"; in vertaling verschenen onder den titel „Regten van den Vorst op het publiek onderwijs", 1828, Amsterdam bij J. C. Sepp en Zoon. *Raoul*, hoogleeraar te Gent, verdedigt de regeering. v.g. ook Ged. 1825—1830 II, pag. 355 en 883 en LXXXVIII.

[3]) Ged. 1825—1830 I, pag. 318.

[4]) Over de petitiebewegingen zeer uitvoerig *Witlox* I, pag. 175—228.

[5]) Ged. 1825—1830 II, pag. 530.

Of zal men misschien, om den alleenhandel van het openbaar onderwijs te wettigen, van den regel uitgaan: „misbruik moet voorkomen worden?"

„.... wordt dit dan niet de grondslag van het volslagenste despotismus; wat toch is niet voor misbruik vatbaar?"

„.... Hetgeen wij van U.E.M. vragen is niet overdreven, „Wij vragen geen uitsluitend recht; geen hulp zelfs; neen, wij vragen alleen, dat het openbaar onderwijs vrij zij, eene vrijheid, welke ons onze Koning beloofde, toen Z.M. ons in de grondwet de verzekering wilde geven, dat de opvoeding der jeugd, de uitbreiding van wetenschappelijke kennis, van alle knellende banden, die den geest onderdrukken, den moed verdooven, zouden losgemaakt blijven; eene vrijheid, welke de grondwet ons waarborgt en welker aanzijn in den Staat Z.M. in art. 2 van het besluit van 2 Augustus 1815 no 14, alwaar het onderwijs in de vakken van het hooger onderwijs vrij gegeven werd, stellig erkende ...."

In het najaar van 1829, toen de onderwijswetgeving in het brandpunt der belangstelling stond, werd de beweging opnieuw en nog heftiger hervat. Het verdient opmerking, dat aan de bezwaren der R.K. Kerkvoogden over de priesteropleiding thans door het K.B. van 2 October is tegemoet gekomen. Toch blijft de misnoegdheid over het monopolie bestaan, welke aangroeide, toen het ontwerp-wet op het onderwijs bekend werd.

„Les droits sacrés, zoo vraagt men in een petitie van den 11den October 1829 [1]), „que le père de famille tient de la loi naturelle sur l'éducation et l'instruction de ses enfants sont violés sous le régime de notre loi fondamentale qui garantit à la fois la liberté de la presse, la liberté des opinions, la liberté des cultes. Il n'y a d'influence légitime que celle qui s'exerce par le raisonnement et la persuasion. Le ministère au contraire emploie la contrainte et la violence pour inoculer et imposer aux jeunes Belges les doctrines et les prin-

[2]) Pétition par un grand nombre d'habitants de la ville de Tournay, Ged. 1825—1830 II, pag. 658.

cipes qui lui conviennent. S'étant rendu maître de tout l'enseignement, il force les pères de famille à envoyer leurs enfants dans ses établissements lors même qu'ils n'ont pas leur confiance. Il a détruit et renversé tous les établissements qui ne sont pas les siens. Ce monopole est donc une arme qui porte un coup mortel à nos libertés civiles et religieuses.

„La moindre mesure préventive laisserait subsister cette tyrannie, car elle serait dans les mains des ministres un moyen certain de perpétuer cette usurpation des droits de la paternité. La liberté pleine et entière de l'enseignement, cette liberté precieuse dont nous avons joui avant les funestes innovations du gouvernement, lui même ne cessait de vanter les heureux effets, voilà, la seule garantie du père de famille.

Elle est en même temps la meilleure garantie de la conservation de notre caractère national, de nos moeurs, de nos croyances, et ce n'est point là sans doute le but où tend le monopole qui peuple ses établissements de professeurs étrangers".

Eerst verder, na gesproken te hebben van de taalkwestie en de uitvoering van het concordaat, handelt men over „les arrêtés inconstitutionels d'août 1825 et de Juin 1829". Het is een zeker bewijs, dat men aan de vrijheid van onderwijs thans een zelfstandige plaats heeft ingeruimd.

Het kan geen verwondering wekken, dat men in de Protantsch-orthodoxe groep der volgelingen van *Bilderdijk* en *Da Costa* 's Konings onderwijsbeleid ten sterkste afkeurde. Men gevoelde daar geestesgemeenschap met de oprechte Katholieken. [1]) De correspondentie tusschen de zoons van *Hogendorp* hieromtrent is zeer belangwekkend. [2])

„Al wat God vijandig is, schaart zich om den Koning; al wat in het Fransche zog is opgevoed, wat van geen godsdienst hooren wil, onzen Heiland van den troon des Konings der Koningen wil afwerpen en den Staat boven de kerk beschouwt, ziet in de instelling van het Collegium Philoso-

[1]) Ook in regeeringskringen was men daarvoor beducht; v.g. Ged. 1815—1825 II, pag. 614 en Ged. 1825—1830 II, pag. 82, 140.

[2]) Ged. 1825—1830 II, pag. 923 v.v.

phicum een groote aanwinst voor hun systema", schrijft Dirk aan Willem (2 Nov. 1825). Ook de bekende Haagsche predikant *Molenaar* stemt hiermede in. [1])

Een half jaar later schrijft Dirk wederom (6 Maart 1826) „bij mij echter blijft altijd de overtuiging, dat het haat tegen God en Zijnen Gezalfde is". Den 17den Jan. 1827 noemt hij het Collegium Philosophicum „een kunstgewrocht van Jacobijnsche dweepzucht, wiens eenige tegenstrever in de Staten-Generaal is *Sasse van IJsselt*, de eenige ware liberaal, daar alle de vrijheidsschreeuwers rechte dompers en onderdrukkers zijn."

En reeds 3 Mei 1826 stelt hij de maatregelen tegen het Collegium Philosophicum met die tegen de Hervormde Kerk op één lijn.

„Aan de andere zijde nemen 's Konings aanmatigingen in kerkelijke zaken dagelijks toe. Ik heb U geschreven over het Collegium Philosophicum .... Nu is het onze beurt geworden."

Groen van Prinsterer, overigens in religieus opzicht, het na 1828 met de heerschende partij in kerk en regeering niet eens, verdedigt *zooveel mogelijk* de Regeering. „Aan het openbaar onderwijs bleef hij getrouw, mits niet door kunstrijk overleg imperatief voor allen." Later, in 1873, schrijft hij, dat het voor een Hollander, een Protestant, een Kabinetssecretaris, van meer dan alledaagsche vrijmoedigheid getuigde, om in die verordeningen niet het nec plus ultra van vrijzinnige veerkracht en bedachtzaamheid te aanschouwen.

Ook hebben de gebeurtenissen van deze jaren van lieverlede *Groen* dit geleerd, dat „de felle oppositie ook uit zelfverdediging tegen liberalistischen gewetensdwang ontstaan was."

Te midden van de algemeene opgewondenheid verscheen anoniem een verdediging van het standpunt der regeering, getiteld: „De la Direction exclusive de l'Instruction Publique dans les Pays-Bas, considerée comme une des prérogatives de la Couronne." [2]). Deze brochure is de directe aanleiding

[1]) Over dezen o.a. Ged. 1825—1830 II, pag. 314 v.v., pag. 327 v.v.

[2]) La Haye et Amsterdam, Les Frères van Cleef 1829. *Gerretson*, Groen

geweest tot eene uitvoerige uiteenzetting van *Thorbecke*, waarom zij hier eenigszins dieper dient besproken te worden.

Twee stellingen worden verdedigd:

1e. De Staat heeft een uitsluitend recht om onderwijs te geven.

2e. Het Staatsorgaan, daarvoor aangewezen, is, volgens onze Grondwet, de Kroon, die hierbij niet gebonden is aan medewerking van de Staten-Generaal. [1]) Deze laatste stelling valt buiten ons bestek. [2])

Voor de verdediging der eerste [3]) gaat de schrijver uit van de waarheid, dat een samenleving een noodzakelijke voorwaarde is, om den mensch tot volmaaktheid op te voeren. De rede dringt den mensch dus tot zulk een samenleving. Maar de maatschappij, dus gevormd, moet steeds en voortdurend door nieuwe leden worden versterkt.

De kinderen behooren dus niet alleen aan de ouders, maar ook aan den staat, die rekenen mag op hunne medewerking, ter vermeerdering van den roem en de welvaart van het vaderland. Ter vervulling van deze heilige plicht dienen de

---

van Prinsterer, Briefwisseling I, pag. 170, teekent aan: „*Thorbecke* schrijft aan zijn ouders (25 Maart 1829), dat hij reden heeft om te gelooven, dat die brochure uit de pen van een zijner Gentsche ambtsbroeders is gevloeid. (*Fredericq* a.w. pag. 78) Deze ambtgenoot was *J. J. Haus* (1796—1881), prof. iur. 6 Dec. 1828 zond hij zijne in de Duitsche taal gestelde verhandeling aan den Koning; 15 Dec. zond *De Mey van Streefkerk* ze aan *Van Gobbelschroy* om consideratiën en advies, met verzoek den Koning tevens van advies te dienen omtrent de wenschelijkheid eener vertaling in de nationale en Fransche taal; 31 Dec. antwoordde de Minister op de laatste vraag ontkennend; v.g. R.A. (Kabinet 1 Jan. 1829, no. 148). Vermoedelijk heeft *Haus* de Fransche vertaling op eigen kosten uitgegeven"; v.g. ook *Fredericq* a.w. pag. 78. Ook *Groen* ziet in deze brochure de rechtvaardiging van alle despotisme. *Groen* aan *Thorbecke* 8 Juni 1829. *Gerretson*, Briefw. Gr. v. Pr. I, pag. 170.

[1]) a.w. pag. 4.

[2]) a.w. pag. 37. Historisch tracht de schrijver aan te toonen, dat de Koning absolute macht heeft, behalve in enkele, uitdrukkelijk door de Grondwet genoemde gevallen, waar medewerking van de Staten-Generaal is vereischt; v.g. echter art. 1 der Londensche artikelen.

[3]) a.w. pag. 4 v.v.

kinderen dus te ontvangen een opvoeding, welke speciaal op dit doel is ingericht, d.w.z. een nationale opvoeding.

De Staat is verplicht te zorgen voor eigen welzijn en behoud. Neemt men deze verplichting aan, dan ligt er in opgesloten, dat men ook de middelen moet willen ter bereiking van dit doel, d.w.z. onder anderen het besturen van onderwijs en opvoeding. De Staat heeft dus het recht openbare scholen in te richten, om den kinderen die kennis bij te brengen, welke voor ieder in zijn levenskring noodzakelijk is. De Staat is derhalve gerechtigd de leerstof te kiezen, de onderwijzers te benoemen en een streng toezicht uit te oefenen, opdat het doel bereikt worde, dat de maatschappij zich voorstelt.

De Staat *alleen* heeft te waken voor eigen welzijn en behoud. Dit welzijn en dat behoud hangen voor een groot deel af van de opvoeding zijner leden. Daaruit volgt, dat de Staat een *uitsluitend* recht heeft op het inrichten van openbaar onderwijs. Particulieren hebben dus noodig *autorisatie* voor het stichten van een school en een door den Staat te verleenen acte van bekwaamheid tot het geven van onderwijs.

Deze beperking der natuurlijke onderwijsvrijheid is echter geen onrecht, maar eene noodzakelijke opoffering van den enkeling in het belang der gemeenschap. Zij is gewild door de daad der vrije menschen, die zich tot eene gemeenschap vormden. Volledige onderwijsvrijheid zou het Staatsdoel onbereikbaar maken. Door Staatsonderwijs wordt dit doel nader gebracht.

En gelijk de Kerk een uitsluitend leerrecht heeft van godsdienstig onderwijs, zoo bezit de Staat een monopolie van burgerlijk onderwijs; een uitsluitend recht, dat evenmin af te keuren is als een monopolie van rechtspraak en krijgvoering.

Enkel repressief toezicht ware hier, anders dan bij de drukpers, onvoldoende.

Het bezoeken van zijn scholen kan de Staat verplicht maken voor zijn aanstaande ambtenaren en voor hen, die een publiek ambt, als dat van advocaat of notaris gaan bekleeden. Te hunnen opzichte kan de Staat het genieten van ander onder-

wijs verbieden, op straffe van uitsluiting van den publieken dienst. [1]) Aan andere burgers leerdwang op te leggen, zou echter het ouderrecht aantasten.

Ten slotte onderzoekt de schrijver, in hoever de Staat invloed mag uitoefenen op het onderwijs van aanstaande geestelijken. Om zijn gedachtengang te leeren kennen, volge hier een teekenend citaat: [2])

„A ne considérer l'église qu'en elle même, elle est absolument indépendante de l'Etat, parceque la fin de celui-ci est entièrement différente de celle, que se propose l'église; ils forment donc, sous cet aspect, deux sociétés distinctes. Mais si l'on regarde l'église comme une société formée au sein de l'état, alors il n'est pas douteux qu'elle ne soit soumise aux lois et à l'autorité suprême, tout comme les autres individus ou associations qui se trouvent sur le même territoire. Aussi l'église est subordonneé à l'état dans tous ses rapports extérieurs, dans toutes les transactions qui la mettent en contact avec la vie publique; car si, sous ce rapport, elle n'était point soumise à la société civile, elle formerait *un état dans l'état* et la sûreté, l'existence même de la société, seraient, incessamment compromises. Par conséquent le gouvernement est en droit de veiller, à ce que l'église et ses serviteurs ne fassent rien de contraire au bien public; il a *un droit de surveillance* sur toutes les communions réligieuses qui se trouvent sur son territoire, ainsi que sur leurs ministres, et cette surveillance a besoin d'être autant plus active, que l'église et ses ministres exercent une plus grande influence sur les esprits. Par suite de ce droit de surveillance qui dérive de la souveraineté, l'état: 1° peut demander que personne, sans son consentement, ne soit nommé à une fonction ecclésiastique; 2° il peut n'admettre et ne confirmer dans ses fonctions que ceux qui par leur patriotisme, une vie irréprochable, et une connaissance suffisante des sciences nécessaires à leur profession, lui ont donné l'assurance qu'ils n'abuseront point de leur

[1]) v.g. hiermee K.B. van 14 Aug. 1825.

[2]) Te vinden a.w. pag. 32 v.v.

influence, soit par un aveugle esprit de parti, soit par défaut de l'instruction, pour semer doctrines contraires à la constitution, ou faites pour compromettre la tranquillité publique."

Uit dit „recht van toezicht" vloeit, volgens den schrijver, voort, een recht om de opleiding der geestelijken aan zich te trekken. Ook zou door een koninklijk commissaris toezicht kunnen gehouden worden bij de eindexamens der bijzondere seminaries, om te onderzoeken, of de leerlingen wel de door den Staat noodig gekeurde kennis bezitten en geen schadelijke theorieën aanhangen.

Tot zoover de brochure. Letten wij thans op eenige belangrijke punten.

Men gaat uit van de leer, dat de in vrijheid levende individuen zich door vrijen wil vereenigen tot een Staat en daartoe een deel van hun vrijheid afstaan.

De verhouding van eenheid en deelen wordt daardoor zoo gezien, dat de belangen van het geheel steeds gaan boven die der deelen.

Inbreuk op de rechten der deelen is dit dan niet, maar het is een door het doel van den Staat geëischte en daarom ook door het individu gewilde vrijheidsbeperking.

Men denkt echter niet de mogelijkheid in, juist *de* kwestie in het onderwijsvraagstuk, dat het individu zich onderworpen acht aan een hoogere, althans een andere wet, dan die van het geheel.

Onderwijs en Kerk beschouwt men alleen uit het oogpunt van hun verhouding tot den Staat. Uit deze betrekking ziet men voortvloeien tal van bevoegdheden van den Staat. Men brengt echter niet in aanmerking, dat deze bevoegdheden inbreuk kunnen maken op onderwijs en Kerk als men ze uit ander oogpunt beziet of op zich zelf beschouwt. Terwijl de Staat zoo oogenschijnlijk op eigen terrein blijft, betreedt zij inderdaad anderer territoir. Daardoor is alvermogen van den Staat het onafwendbare gevolg van deze leer.

Ten slotte vestigen wij nog bijzonder de aandacht op de

wijze, waarop uit eens aangenomen grondstellingen, andere rechten van den Staat worden afgeleid. Uit het negatieve „ne quid respublica detrimenti capiat", wordt zoodoende een positieve regeling van de meest persoonlijke aangelegenheden afgeleid. Beter dan van onderwijsmonopolie kan men hier spreken van Staatsalmacht, die zelfs voor het geweten geen ruimte overlaat.

Thorbecke zelf heeft wel vermoed, wie de anonieme schrijver van de brochure was; hij zocht deze onder zijn ambtsbroeders te Gent. [1]) Toch ontzag hij zich niet een vlugschrift ter bestrijding in het licht te geven, maar eveneens anoniem, „om geen wrijving te verwekken." Het verscheen onder den titel *„Over het Bestuur van het Onderwijs in betrekking tot een aanstaande Wetgeving."* [2])

Als inleiding geeft *Thorbecke* eerst een overzicht van het ontstaan der petitiebeweging; zijn voorstelling is echter lichtelijk eenzijdig.

„Op eenige aanmerkingen in de Tweede Kamer door een en ander lid gemaakt aangaande het onderwijs, ziet men het Gouvernement een Commissie benoemen, tot herziening der reglementen op het hooger onderwijs. [3]) Aan die commissie worden van gouvernementswege talrijke punten van overweging voorgesteld, in welke alle beginselen en grondslagen der door de regering gevestigde inrigtingen aan een officiëele twijfeling en aan een bloot theoretisch, of liever revolutionair, onderzoek ambtshalve worden prijs gegeven. De vraagpunten,

---

[1]) *Fredericq* citeert twee brieven van *Thorbecke* aan zijn ouders. In de eerste (25 Maart 1829) schrijft hij, dat hij anoniem schrijft, om geen hatelijkheid in de ambtgenootschappelijke betrekking te veroorzaken; a.w. pag. 78 noot. In Juli 1829 meldt *Thorbecke* aan zijn ouders: „*Groen* heeft mij geschreven, dat hij in de gelegenheid is geweest, om het stukje over het onderwijs spoedig onder het oog en onder de opmerkzaamheid van Z.M. te brengen. Intusschen is de auteur van de door mij bestreden brochure voor deze en een menigte andere laagheden, ridder geworden." *Fredericq*, a.w. pag. 84.

[2]) Verschenen te Zutphen bij W. C. Wansleben, 1829.

[3]) v.g. hierboven pag. 46.

aan de Hoogescholen tot advies medegedeeld, worden van regeringswege openlijk bekend gemaakt: men roept elk, men roept de publieke opinie op, om de regering in te lichten."[1])

„Wat was het gevolg? Dat er plotseling een algemeen wantrouwen omtrent het werk der regering ontstond; dat de ouden zich begonnen te verontrusten over het blinde geloof, waarin zij tot dusver hunne kinderen aan de publieke instellingen hadden overgegeven; dat de meest uiteenloopende bespiegeling gewonnen spel kreeg en dat een kerkelijke partij, sedert lang ontevreden met den beperkten invloed aan het Godsdienstig belang en de geestelijkheid op het onderwijs gelaten, in de weifeling des Gouvernements hare sterkte en stoutheid wedervond."[2])

De onrust onder de bevolking, aldus gewekt, zoo meent *Thorbecke*, uitte zich in een stroom petities. De publieke verantwoording van den minister (voor één petitie was ingediend), was een zekere capitulatie.[3]) Deze, en de instelling van vier nieuwe commissies, werd de aanleiding tot een nieuwen stroom petities.[4])

Thorbecke vraagt zich thans af, op wat grond de vrijheid van onderwijs wordt gevraagd, nadat een veertiental jaren het onderwijs bijna uitsluitend in handen der regeering is geweest. De eenige grond kan z.i. zijn de gedachte, dat het Staatsonderwijs in de vervulling van haar taak is te kort geschoten.

„Want op welken redelijken grond", vraagt *Thorbecke*[5]), „kan in 's hemelsnaam, de vrijheid van onderwijs met een zoo algemeenen aandrang begeerd worden, dan dewijl men overtuigd is, dat de werkzaamheid der particulieren, aan zich

---

[1]) v.g. hiermee zijn houding in 1848.

[2]) Over het Bestuur, pag. 1 en 2. Hier miskent *Thorbecke* het karakter van de volksbeweging en onderschat haar kracht; v.g. zijn houding tegen de Separatie en bij de Aprilbeweging. v.g. *Colenbrander*, a.w. pag. 175.

[3]) Betoog van *Van Gobbelschroy* 30 Jan. 1829; Ged. 1825-1830 II, 517 v.v.

[4]) voor deze commissies, zie boven pag. 46 v.v.

[5]) a.w. pag. 5.

zelven overgelaten, doelmatiger in deze groote volksaangelegenheid zal voorzien, dan door de regering is geschied? Of dit is waar, of men moet aannemen, dat de geheele beweging uit partijdige en onzuivere inzichten ontsprongen is. Wij onderzoeken dit niet; want wij spreken niet tot de partijzuchtige [1]), kwaadwillige of bevooroordeelde drijvers en hunnen hoop, maar tot hen, die met een helderen geest en met een opregt gemoed, het welzijn des vaderlands behartigen. Laat ons dezen vragen, of inderdaad in de zuidelijke gewesten het onderwijs, hetzij ten aanzien van deszelfs verbreiding, hetzij van de inrigtingen, hetzij van de vruchten, ten achteren is bij hetgeen de natie in staat zou wezen voor zich zelven te doen."

Thorbecke meent, dat niemand dit laatste zal toegeven, integendeel [2]), „men moet erkennen, dat niettegenstaande al, wat op sommige deelen nog aan te merken valt, binnen korte jaren eene waarlijk grootsche schepping van middelen tot nationale beschaving is daargesteld, en verwonderenswaardige resultaten zijn verkregen." En hij vervolgt: „moet men dit erkennen, voorzeker is alsdan de drijfveer hooger en sterker om dankbaar van de publieke zorge te ontvangen, hetgeen men ook thans nog vergeefs van particuliere bemoeiingen zou wachten, dan om met het gouvernement te twisten over de grenzen eener bevoegdheid, die, al ware zij door haar te ver uitgestrekt, in haar hand een zegen is geworden." *Thorbecke* wijst dan op den toestand in Frankrijk, waar het onderwijs onder het monopolie van de Universiteit vooruitging, maar onder het stelsel van vrijheid achteruit holde. Ten slotte merkt hij op, dat onbevoegde kampvechters der regeering, b.v. de schrijver van „De la Direction" door hun buitensporige leerstellingen meer kwaad doen dan goed.

---

[1]) v.g. hiermee zijn polemiek met *Groen's* Maatregelen tegen de Afgescheidenen, Journal de la Haye van 9, 10 en 12 Sept. en 27, 28 Sept. en 1 Oct. 1837 „L'opuscule est une oeuvre de parti...." v.g. ook. B.K. Ned. na '30, II, 410—412; IIa, 191—193.

[2]) a.w. pag. 6.

Ter weerlegging daarvan en tevens om richtlijnen aan te geven voor een aanstaande wetgeving op het onderwijs, acht *Thorbecke* „eene opzettelijke en gestrenge overweging van de bevoegdheden en plichten der regeering omtrent het onderwijs, verheven boven de hartstochten en omstandigheden van het oogenblik", gewenscht. [1])

In de brochure „De la Direction" ziet *Thorbecke* het uitsluitend recht der regeering op het bestuur van het onderwijs gebaseerd op de stelling, dat de Staat alléén heeft te waken voor eigen welzijn. De schrijver beslist niet, of de staatsmacht, dan wel de bijzondere staatsdeelen hiertoe geroepen zijn. In den eersten zin noemt *Thorbecke* de uitspraak onjuist, immers alle burgers zijn geroepen voor het welzijn van de Staatsmacht te zorgen. Hiermede valt de hoofdgrond van schrijvers betoog, meent *Thorbecke*.

Vervolgens steunt het geschrift op de stelling: „dewijl het onderwijs als een wapen tegen de regering kan worden gewend, zoo moet alleen de regering hetzelve in handen hebben." *Thorbecke* acht dit de voorstelling van een zeer ongelukkigen toestand en niets belet het omgekeerde aan te nemen, d.w.z. dat de regeering het onderwijs tegen het volk keert. (v.g. het optreden van *Bonaparte*.) Het middel is bovendien ondoeltreffend, want de leeraar zal meestal om verkeerden invloed uit te oefenen, buiten de van regeeringswege vastgestelde stoffe gaan. „De regering moet ter wering van een, met de staatsbeginselen strijdig onderwijs, bovenal rekenen op den gezonden zin van en hare overeenstemming met de goede burgers." [2])

Thorbecke bestrijdt dan eenige gemaakte vergelijkingen, b.v. met het uitsluitend leerrecht der Kerk, of de tegenstelling met de vrijheid van drukpers en houdt vol, dat men in art. 226 der G.w. 1815, hoe men het ook wende of keere, nooit iets

---

[1]) a.w. pag. 9 en 10.
[2]) „ „ 15 en 16.

méér kan lezen, dan een aanbeveling aan de regeering tot bevordering van het onderwijs. [1]) En hij stelt vast, dat niet de onderwijsvrijheid, maar het onderwijsmonopolie uitzondering is, waarvan de noodzakelijkheid is aan te toonen. [2])

Aan het einde wijst *Thorbecke* er op, dat schrijvers theorie een relatieve theorie is, beschouwende het onderwijs enkel in betrekking tot de rust des Staats. „En wat te doen", vraagt *Thorbecke*, „als de regering daarop alleen het oog richt en onwillig en achterlijk is in dé bevordering van onderwijs en de natie belemmert in de uitoefening van het edelste en onbeperkbaarste regt, zoowel van elken mensch in het bijzonder als van de maatschappij gezamenlijk, het regt der doelmatige vorming van aanleg en krachten?" [3])

De uitsluitende regelingsbevoegdheid ware eerst bewezen, als zij was een deel van het hoogheidsrecht of voortvloeide uit het belang van het onderwijs. „Eene grondige theorie op dit stuk kan eerst uit eene vereenigde en vergelijkende beschouwing van beide deze beginselen, ontspringen." [3])

„Wat is meer waard", vraagt *Thorbecke*, „de tijdelijke veiligheid der Regering en de oogenblikkelijke rust des Staats, of het eeuwig regt der maatschappij op volmaking in kennis en kunst volgens vermogen en bestemming? [4])

En in tegenstelling met zijn toezegging, eene „gestrenge overweging te geven, verheven boven de hartstochten van het oogenblik", barst hij los: „Uit de theorie des schrijvers, die alleen aan de Regering het regt toekent, om het onderwijs aan de burgers te geven, volgt, dat zij bevoegd zij, om allen, die zich denken te wijden aan eenige openbare bediening of beroepsbezigheid, te verplichten, om hunne opvoeding in de gestichten, van de personen, en volgens de regelen door haar verordend, te ontvangen. Er volgt nog uit, dat de

---

[1]) a.w. pag. 21.
[2]) „ „ 22.
[3]) „ „ 23.
[4]) v.g. hiermee zijn rechtsbegrip uit de „Bedenkingen aangaande het Regt en den Staat", pag. 27, 38, 39, 43, 94, 115 en 124.

Regering allen, die buitenslands onderwijs mochten zoeken, van de publieke ambten uitsluiten kunne.

Daar bestaat geen reden ter wereld, weshalve wij er niet nog meer uit zouden besluiten. Volgens die theorie *kan* de Regering, om niet te zeggen, dat zij er toe gehouden is, aan de onderwijzers de leerboeken, die zij te volgen, de stelsels, die zij voor te dragen, ja, de grenzen binnen welke zij die voordracht te bepalen hebben, voorschrijven. Volgens die theorie zijn allen, die tot het geven van onderwijs worden toegelaten, als agenten der Staatsmagt te beschouwen, inzooverre zij voor de waarneming van eene, aan deze alleen toebehoorende, verrichting optreden. Volgens die theorie kunnen de jonge lieden, zich aanbiedende om onderwijs te ontvangen, ten einde ze des te veiliger te bewaren voor allen vreemden en onbehagelijken invloed, die, in het ouderlijk huis of elders, de officieele leer wederom zou kunnen omverstooten, in publieke gebouwen gecaserneerd worden. Om dezelfde reden dienden ambtenaren der politie en controle van onderwijs nergens in de lessen te ontbreken, om te waken, dat de vastgestelde voorwaarden niet worden te buiten gegaan. Volgens die theorie kan de Regering, gelijk die van Rusland, den invoer van uitlandsche boeken, of het onderwijs der Staatswetenschappen, verbieden. De grenzenlooste willekeur vindt een gereed voorwendsel in deze theorie, die haar beveelt, alles te doen, wat zij voor de zekerheid van het Staatsgezag, en voor de publieke rust noodig acht.

Doch de verontwaardiging weerhoudt mij, om deze ongelukkige leer verder na te gaan. En ik kan een smartelijk gevoel niet onderdrukken, dat men het waagt, om in dit land, van ouds den zetel der vrijheid, en aan onze vrijheidsgezinde en edelmoedige Regering, zulke lessen te geven van een despotisme, dat slechts in Frankrijk op de puinhoopen eener omwenteling kon stand grijpen, welke alle gevoel van eigene en nationale waarde verdoofd had. Geen Nederlandsch hart kan zoodanige leeringen koesteren, of ze dulden. Zij zullen geenen ingang vinden; maar die het wel meent met zijn

vaderland, moet ze niettemin met woorden en daden afweren, uit vrees dat zulke sombere wolken niet soms den morgenstond onzer herwonnen onafhankelijkheid verduisteren." [1])

Na deze doeltreffende kritiek gaat *Thorbecke* thans over tot de ontwikkeling van zijne positieve theorie; hij trekt richtlijnen voor een aanstaande wetgeving. Men krijgt dus gelegenheid zijn eigen beschouwingen te vergelijken met die der bestreden brochure. Tevens is dan een oordeel mogelijk ten aanzien van de vraag aan welke zijde *Thorbecke* heeft gestaan: aan den kant dergenen, die onderwijsvrijheid eischten of die ze ontzegden.

„Tegenover de buitensporigheid van het onderwijsmonopolie", aldus *Thorbecke*, „is uit louter ontkennend beginsel, eene algemeene individuele vrijheid ingeroepen." Deze wordt ondersteund door de bevoegdheid der ouderlijke macht en door het voordeel der onderlinge mededinging. [2])

Thorbecke noemt dit „een bekrompen leer" en verwondert zich, dat mannen van een niet gewoon doorzicht zich daarin laten vangen. [3])

Hij verklaart thans eerst, wat hij onder onderwijs verstaat.

„Het is de aanleiding tot het ware gebruik van de krachten des menschelijken wezens, door mededeeling van den een aan den anderen. Die aanleiding is bepaaldelijk het onmisbaar hulpmiddel tot de ontwikkeling van kennis of kunst; eene ontwikkeling, waartoe niet alleen de individu's, niet alleen de grootere of kleinere kringen en vereenigingen, welke zich in den staat vormen, maar de maatschappij gezamenlijk, als één lichaam beschouwd, bestemd zijn." [4])

En *Thorbecke* vervolgt: „Gelijk het nieuwgeboren menschelijk wezen de hoogste aanspraak heeft op de lichamelijke ver-

---

[1]) a.w. pag. 24.

[2]) „ „ 25.

[3]) a.w. pag. 26, reeds een kleine aanwijzing van de plaats, die *Thorbecke* inneemt in den strijd om onderwijsvrijheid zijner dagen.

[4]) a.w. pag. 26.

zorging, zoo, een niet minder sterk regt op die verstandelijke aanleiding en mededeeling." [1])

Inzoover onderwijsgeven verbonden is met andere bezigheden, acht *Thorbecke* het eene volstrekt vrije werkzaamheid der Staatsleden onderling.

Wordt van onderwijsgeven een beroep gemaakt, dan pleiten voor Staatsinmenging, volgens *Thorbecke*, de volgende gronden: [2]) De individuen moeten gewaarborgd zijn tegen mogelijk nadeel, door onvoldoende bekwaamheid veroorzaakt. Dit gemeen belang van alle individuen afzonderlijk heeft daarom aanspraak op centrale handhaving door de Staatsmacht. De Staat op zichzelf heeft een speciaal belang bij eene nationale opvoeding tot opbouwing der gezamenlijke maatschappij.

Naast deze toezichthoudende taak ziet *Thorbecke* nog een zelfstandige roeping voor den Staat.

Hij is boven alle andere lichamen en personen geroepen, om voor de aankweeking van kennis in het algemeen en voor de vorming der jeugd in het bijzonder, te zorgen, als één der hoogste belangen van den Staat.

Bovendien heeft de Staat de verschillende trappen en inrichtingen van het onderwijs tot één onderling sluitend geheel te vormen. Ten derde heeft de Staat, waar particulieren te kort schieten door gebrek aan middelen, aanvullend op te treden.

Het eerste geval, dat onderwijs is staatsbelang, ziet *Thorbecke* aanwezig, in zoover publieke ambten speciale vorming vereischen; in zoover de bestemming der Staatsvereeniging is, door samenwerking van krachten, wetenschap en kunst als een groot nationaal werk op te bouwen, en in zoover onderwijs een noodzakelijke voorwaarde is voor het

---

[1]) a.w. pag. 26 v.v.; v.g. weer zijn bepaling van rechtswezen, Bedenkingen, pag. 27: „Regt heeft dus het individu op ieder deel van dezen uitwendigen samenhang, waarmede hij een geheel uitmaakt, inzooverre van dat deel betoogd kan worden, dat zonder deszelfs daarstelling het wezen zich niet op de met de rede strookende wijze te ontvouwen in staat is." Hij werkt dit punt hier voor het onderwijs verder niet uit.

[2]) a.w. pag. 27 v.v.

verwerven van een bepaald burgerlijk bestaan; dit geldt in het bijzonder die beroepen, aan welke de welvaart van de geheele maatschappij is verbonden, b.v. het beroep van arts.

En *Thorbecke* vervolgt: „de leden des Staats hebben er het volste regt op, dat door de Regering in de hulpmiddelen en inrigtingen, welke het onderwijs op al deze stukken eischt, voorzien worde." [1])

Maar leerdwang is z.i. uit het voorafgaande niet af te leiden en evenmin een uitsluitend recht der regeering om onderwijs te geven. „De medewerking tot de vorming zijner evenmenschen en der jeugd vooral, is, onder de voorwaarde van voldoende bekwaamheid, eene algemeene menschelijke roeping, en één der heiligste gezelligste pligten. Geene uitsluitende bevoegdheid der Regering is op dit stuk redelijkerwijze denkbaar." [2])

„De aard der zaak brengt het mede, dat bij de publieke inrigtingen, gelijk bij de particuliere, altoos het een of het ander stelsel, zoo niet van leer, althans van methode, zal ten gronde liggen. De doelmatigste leiding van het onderwijs is een onderwerp van individuele en vrije overtuiging, ja van geloof en vertrouwen. Aan niemand mag, omtrent hetgeen hij in dit opzicht meest heilzaam rekent, de denk- of handelwijze eens anderen als regel worden opgedrongen. Deze bedenking verplicht de Regering, om noch den onderwijzer, noch den onderwezenen, het daarstellen of het bezoek van inrigtingen te beletten, onafhankelijk van het plan bij de publieke scholen aangenomen, geregeld." [3])

Met opzet citeeren wij uitvoerig eenige zeer sterk sprekende passages. Hieronder zullen wij uiteenzetten, welke beteekenis er aan is te hechten.

„Particuliere bemoeiingen", aldus vervolgt *Thorbecke*, „leggen veelszins den grond van de onderwijsinrigtingen. En de vrije

[1]) a.w. pag. 30.
[2]) „ „ 31.
[3]) „ „ 31; cursiveering van ons.

mededinging der Staatsleden, moet door het meerdere, wat thans van de zijde der Regering geschiedt, niet worden onderdrukt, maar in het ware verband gebracht worden." Uit nuttigheidsoverwegingen heeft de Staat zelfs, tot verbetering van het onderwijs, de werkzaamheid der particulieren vrij te laten en aan te moedigen. „De meest doelmatige organisatie van het onderwijs zelf hangt van eene zoo groote verscheidenheid van kundigheden en invloeden af, dat het staatsgezag niet aan zich alleen de genoegzame of de beste inzigten omtrent die organisatie mag toeschrijven." [1])

„Ja, het omgekeerde", merkt *Thorbecke* op, „zou kunnen stand grijpen, dat van wege het overwicht en de voortreffelijkheid der voorhanden particuliere gestichten, de zorge der Staatsmacht voor de opzettelijke instelling van scholen slechts eene aanvulling zou behoeven te wezen van het werk der staatsleden". [2])

Tot dusver beschouwde *Thorbecke* het onderwijs alleen uit het oogpunt van het algemeen Staatsbelang. Hij ziet echter ook verband met wetenschap en kunst en eene menigte andere particuliere verrichtingen. Daardoor is een monopolie, dat zelfs ten opzichte van het algemeen Staatsbelang al onbestaanbaar was, des te meer onmogelijk.

Werkzaamheden van Staat en particulieren behooren elkaar aan te vullen. „En gelijk in het onderwijs het algemeen en bijzonder belang elkaar ontmoeten, en zonder wederzijdsche krenking niet van elkander worden gescheiden, zoo is die toestand de gelukkigste, in welken, volgens dezelfde wet, de werkzaamheid der Staatsmagt, en die der bijzondere leden, voor de daarstelling van het onderwijs elkander wederkeerig bevorderen." [3])

Welke houding van den Staat acht *Thorbecke* gewenscht tegenover de particuliere onderwijsinrichtingen?

---

[1]) a.w. pag. 32.
[2]) „ „ 33.
[3]) „ „ 34.

Z.i. is het vanzelf sprekend, dat zij haar inwendigen toestand uit eigen gezag regelen. Het geheel is echter over de deelen gesteld en deze laatste blijven aan het eerste ondergeschikt.

Daarom heeft de Staatsmacht maatregelen te treffen tot regeling van haar uitwendige voorwaarden, om „de ondernemingen van de particulieren voor het openbaar onderwijs tot eene geregelde, samenhangende, wel geordende en met het algemeen belang van het onderwijs overeenstemmende handeling te verheffen." En hij voegt er laconiek aan toe, „dat zulk eene orde van zaken, tevens is die van eene met verstand geoefende, van de vruchtbaarste en veelzijdigste, van een in waarheid vrije, werkzaamheid der particulieren." [1])

En bovendien, hij acht, dat de Staatsleden in het gemeen handelen uit particuliere belangen en inzichten. Daartegenover heeft de Regeering het geheel te overzien. „Zij is de kracht, welke, zonder aan de individuele vrijheid en den rijkdom van derzelver vormen te kort te doen, een zekere eenheid van geest en algemeene grondslagen handhaaft; zij is het, welke de evenredige verdeeling en de wederkeerige gemeenschap der verschillende instellingen van het onderwijs bevordert en regelt; zij is eindelijk de kracht, welke die alle verbindt, en door haren bijstand doet samenstemmen tot een groot resultaat, tot den harmonischen wasdom aller vermogens en der gezamenlijke natie in wetenschap en kunst."

Na deze idealistische beschouwing over de Staatstaak ten aanzien der particuliere gestichten geeft *Thorbecke* een overzicht van de middelen, waardoor hij dit ideaal wil realiseeren. Hij noemt:

1. *Examens*, om den Staatsleden de bekwaamheid te waarborgen van hen, die het geven van onderwijs als beroep uitoefenen; een waarborg ook bij andere „persoonlijke diensten" gebruikelijk, b.v. bij arts en advocaat.

[1]) a.w. pag 35; treffend is weer de parallel met de regeeringszorg voor de „uitwendige voorwaarden" der kerkgenootschappen, uit „Kerkelijk Staatsregt".

Bovendien wenscht *Thorbecke* dit middel, om aan de onderscheiden vakken van kennis en onderwijs steeds die richting te geven, welke met de vordering der wetenschap en de nationale behoefte overeenkomt.

De meeste ouders zijn zelf niet bekwaam of in de gelegenheid een zelfstandig onderzoek daarnaar in te stellen.

2. *Autorisatie*, d.w.z. overheidstoestemming tot oprichting van een school. Deze kan worden onthouden met het oog op de hoedanigheid van den persoon des oprichters, den inhoud van het leerplan, de plaatselijke omstandigheden. Deze autorisatie is niet bedoeld als preventieve maatregel, maar dient, om de particuliere inrichtingen te brengen op die plaats van het geheel der onderwijsinstellingen, waar zij het meest nut kunnen doen.

3. *Toezicht*, om de Staatsmacht in aanraking te houden met alle deelen van het onderwijs. [1])

Thorbecke gevoelde zeer goed, dat de toepassing dezer algemeene regels in bijzondere gevallen tot moeilijkheden aanleiding kon geven.

„Stel", zegt hij, „de geest der door particulieren te stichten instellingen is in volstrekte weerspraak met het stelsel, door het gouvernement bij het zijne gevolgd. Een godsdienstige of staatkundige partij zoekt overal de bemoeiingen der regering voor het onderwijs opzettelijk tegen te werken, of wel het gouvernement is zelf zulk een godsdienstige of staatkundige partij?"

Hier kan het recht z.i. niet zijn volle beslag krijgen.

Werktuiglijke vormen zijn niet afdoende. Alleen meent *Thorbecke* uitspattingen te moeten voorkomen. Zoo mag de Regeering de autorisatie niet weigeren, omdat de particuliere inrichtingen in het algemeen met haar systeem strijden. Dan acht hij de onafhankelijkheid der Staatsleden, hoewel in beginsel erkend, inderdaad te niet gedaan.

Autorisatie mag alleen geweigerd worden wegens strijd met de wet of met bestaande rechten. Verder behoort de

[1]) a.w. pag. 36—38.

regeering het plaatselijk belang en de verhouding der nieuw op te richten scholen tot de reeds gevestigde in aanmerking te nemen. Volledige publicatie van alle autorisatie of weigering daarvan, met redenen omkleed, zij waarborg tegen willekeur. [1])

Aan het eind der brochure geeft *Thorbecke* nog eenige beschouwingen ten beste over de kracht der diploma's van particuliere inrichtingen en ziet zelfs de mogelijkheid van een Vrije Universiteit onder het oog.

Tot zoover de brochure. Zien wij thans nauwkeuriger, welke beginselen hier worden voorgestaan.

Het werkje dient zich aan, als te zijn geschreven *„in betrekking tot een aanstaande wetgeving"*. Wie nu weet, dat *Thorbecke* in zijn „Bedenkingen aangaande het Regt en den Staat" steeds en voortdurend de noodzakelijkheid had betoogd van een *historische basis* bij alle wetgeving, [2]) zal wellicht op zijn minst een kleine verwijzing naar vroegere onderwijsregelingen hier te lande hebben verwacht.

Daarvan is echter geen spoor aanwezig.

Zuiver dogmatisch, deduceerend uit algemeene grondstellingen, wordt de onderwijskwestie besproken. Men mist elke verwijzing naar het historisch gewordene, naar bijzondere toestanden of volksgeaardheid. De dogmaticus heeft hier den historicus verdrongen.

Nu geven wij terstond toe, dat zulk een historische beschouwing kwalijk paste in *Thorbecke*'s betoog. Deze zou toch noodwendig voeren tot herinneringen aan de voorrevolutionnaire periode van kerkelijken invloed op het onderwijs. En zulke herinnering zou een bepaalde „partij" ten goede komen.

Zoo komen wij tot een tweede, zeer kenmerkend punt: het onderwijs wordt beschouwd in betrekking tot den Staat, tot wetenschap en kunst .... en tot een menigte andere

---

[1]) a.w. pag. 41.

[2]) Bedenkingen, pag. 31 en passim.

particuliere verrichtingen. [1]) Daar is de Kerk onder begrepen. Wij laten nu geheel daar *Thorbecke*'s persoonlijke waardeering van een kerkelijk instituut. Maar wanneer men den datum van de verschijning van zijn brochure opmerkt (ongeveer Maart 1829), weet men, dat zijn vlugschrift verscheen, *„midden in den strijd over het kerkelijk onderwijs* (immers vóór het K.B. van 20 Juni). En had zijn betoog niet in waarde gewonnen, en in elk geval meer den onderhavigen strijd geschetst, indien de zeer delicate verhouding van onderwijs en kerk afzonderlijk onder het oog was gezien? Zulk een beschouwing ware toch zeer goed mogelijk „verheven boven de hartstochten van het oogenblik"? [2])

In principe zien wij hier dezelfde gedachte, die ook in „Kerkelijk Staatsregt" en de „Aanteekening" inzake het Hoofdstuk „Van den Godsdienst" het vraagstuk beheerscht. Ook daar is de Kerk een particuliere vereeniging zonder meer. Met den schrijver van „De la Direction" is hier zelfs geen nuance verschil. [3])

Met dit alles hangt samen, dat *Thorbecke* het onderwijs slechts ziet als middel tot ontwikkeling der *verstandelijke* vermogens. Schrijft hij niet, dat onderwijs is het onmisbaar hulpmiddel tot de ontwikkeling van kennis of kunst [4]) en iets verder over „een recht op die verstandelijke aanleiding."?

Verbazen kan het nu niet meer, dat *Thorbecke* het verzoek om onderwijsvrijheid redelijkerwijze alleen gemotiveerd acht, „wanneer men overtuigd is, dat de werkzaamheid der particulieren, aan zich zelven overgelaten, doelmatiger in deze groote volksaangelegenheid kan voorzien, dan door de regering geschied is." [5])

---

[1]) a.w. pag. 33.

[2]) Een enkele maal wordt de kerk afzonderlijk genoemd; maar dan is het om haar het merk van partijzucht op te drukken; b.v. pag. 2. Daarom acht ik de meening van *Fredericq*, a.w. pag. 82, dat *Thorbecke* de gemoedsbezwaren der Katholieken zoo eerlijk begreep, onjuist.

[3]) De la Direction, pag. 32 en 33.

[4]) a.w. pag. 26.

[5]) a.w. pag. 5.

En evenmin, „dat de drijfveer hooger en sterker moet zijn, om dankbaar van de publieke zorge te ontvangen, hetgeen men ook thans nog vergeefs van particuliere bemoeiingen zou wachten, dan om met het gouvernement te twisten over de grenzen eener bevoegdheid, die, al ware zij door haar te ver uitgestrekt, in hare hand een zegen is geworden." [1])

Maar men bedenke bij dit alles, dat hier niet gesproken wordt over vrijheid van onderwijs in den zin, zooals deze door honderden bij honderden petitionarissen als uitvloeisel van gewetensvrijheid was verzocht; *hier wordt de zuiver utilistische kwestie behandeld, of de verstandsvorming beter door den Staat dan wel door particulieren kan worden verricht.* [2])

Zoo is ook verklaarbaar de *redelijke* onmogelijkheid van Staatsmonopolie. [3])

Is het vraagstuk der onderwijsvrijheid een utiliteitskwestie, dan moet het *belang* richtsnoer zijn. Ons rest dus nog de vraag, te onderzoeken welk belang: het belang van het geheel of dat der deelen.

Thorbecke laat zich hierover niet onduidelijk uit: „Het doel van het onderwijs is er niet bij bepaald, dat elk individu op zich zelf min of meer onderricht zij. Deze bekrompenheid van oordeel is evenwel niet zeldzaam." [4])

---

[1]) a.w. pag. 6.

[2]) Slechts één zinsnede zou bij oppervlakkige lezing tot tegenovergestelde meening leiden: „de doelmatigste leiding van het onderwijs is een onderwerp van individueele en vrije overtuiging, ja van geloof en vertrouwen enz. a.w. pag. 31. Het heele verband doet duidelijk zien, dat het hier gaat over de methode, den vorm van het onderwijs, niet over de stof, die onderwezen wordt. Zij slaat waarschijnlijk op den toenmaligen paedagogischen strijd tusschen het stelsel der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen c.s. het z.g. klassikaal onderwijs, en het uit Engeland ingevoerd en in Frankrijk (en tijdelijk ook in België) zeer toegejuichte Bell-Lancastersysteem, zie boven pag. 39. Het vraagstuk is in de Tweede Kamer ter sprake gebracht door *M. de Stassart* in een uitvoerig betoog, Hnd. IIe Kamer 1825—'26, pag 39 v.v.

[3]) a.w. pag. 33 v.v.

[4]) „Allen die in de mededinging, beschouwd als de ziel der de stoffelijke goederen voortbrengende nijverheid, tevens het levensbeginsel meenen te zien van den bloei van het onderwijs, klimmen met hunne denkbeelden niet hooger op."

„Terwijl de leden van den Staat in het gemeen uit particuliere belangen en inzigten handelen en elk voor een zeker deel, of voor zekere deelen zorge dragen zullen. overziet de Regering het geheel ...."

De door *Thorbecke* aangegeven middelen gebruikt hij dan ook, om het belang van het geheel te behartigen. De examens, het eischen van een zekere bekwaamheid, worden niet genoemd, alleen als waarborg voor de individuen, dat zij niet zich zelf of anderen aan onbevoegden toevertrouwen, maar meer „om aan de onderscheiden vakken van onderwijs en kennis steeds die rigting te geven, welke met de vordering der wetenschap en der nationale behoefte overeenkomt". [1])

De *autorisatie* heeft tot doel, „niet, om daarvan uithoofde van bepaalde, voor het individueel geval wel betoogde redenen gebruik te maken, maar is veeleer de aanleiding voor de regering, tot overweging der mogelijkheid en wijze, om, ten gunste der door particulieren gevestigde scholen, zoodanige betrekkingen voor te bereiden, dat elk op hare ware plaats, met het meeste nut en in de meest gepaste aaneenschakeling met de overige, werkzaam zij." [2])

Autorisatie en examens zijn dus middelen, „om de ondernemingen van bijzondere personen of lichamen tot een geregelde samenhangende, wel geordende, en met het algemeen belang van het onderwijs overeenstemmende handeling te verheffen, tot een orde van zaken, die tevens is die van eene met verstand geoefende, van de vruchtbaarste en veelzijdigste, van een in waarheid vrije, werkzaamheid der particulieren". [3])

Vatten wij thans samen, wat het voorafgaande ons heeft geleerd. *Thorbecke* beschouwt het onderwijs alleen ten aanzien van de verstandsvorming. De zedelijke en godsdienstige vorming worden volmaakt over het hoofd gezien. Daarom kan hij de bezwaren der duizenden petitionarissen, die in hun godsdienstige

---

[1]) a.w. pag. 36.
[2]) „ „ 38.
[3]) „ „ 35.

gevoelens zich gekwetst achten, volledig negeeren en is het vraagstuk onderwijs — kerk van geen beteekenis. Het is dan ook niet noodig te bespreken, of de vrijheid van onderwijs geëischt wordt door de ouderlijke macht. [1])

Thorbecke behandelt alleen de vraag, of het onderwijs door den Staat dan wel door particulieren is te geven. Deze kwestie, voor hem een utiliteitskwestie, wil hij oplossen, overeenkomstig het belang van het geheel, waaraan de individueele belangen worden ondergeschikt gemaakt.

Evenwel, de mogelijkheid blijft nog open, dat de regeling, door *Thorbecke* voorgesteld, hoewel niet speciaal die bedoeling hebbende, toch metterdaad aan de bezwaren der ontevredenen tegemoet kwam. En het ware, oppervlakkig bezien, zelfs waarschijnlijk, dat de scholen door particulieren opgericht en onderhouden, de gewetensbezwaren der duizenden weg konden nemen.

Wij onderzoeken die vraag het beste, wanneer wij *Thorbecke*'s voorstel vergelijken met de bepalingen der Wet van 1806. Wij zagen in Hoofdstuk III, dat haar grootste gebrek was, dat zij *geen waarborgen gaf tegen eenzijdige uitvoering*.

Het Overheidsonderwijs was doortrokken van een geest, dien een belangrijk deel der bevolking niet aanvaarden kon.

Geeft *Thorbecke* een weg aan, om dit te voorkomen?

Zijn eenzijdige, zuiver verstandelijke onderwijsbeschouwing geeft hem daartoe geen aanleiding.

De autorisatiebepaling uit art. 12 der Wet van 1806 was het middel om bijzonder onderwijs, strijdig met den geest der Staatsschool, onmogelijk te maken.

Geeft *Thorbecke* een oplossing, waardoor dit misbruik wordt vermeden? Integendeel, hij gebruikt een zinsnede, waardoor de regeeringspractijk inzake het verleenen der autorisatie wordt gebillijkt. „Stel, de geest der door particulieren te stichten instellingen is in volstrekte weerspraak met het stelsel, door het gouvernement bij het zijne gevolgd. Een godsdienstige, of

[1]) Welgeteld komt de term ouderlijke of vaderlijke macht driemaal voor in zijn brochure (pag. 25, 36 en 37) en dan nog zeer terloops.

staatkundige partij zoekt overal de bemoeiingen der regering voor het onderwijs opzettelijk tegen te werken . . . ." Teekent hij hier niet de regeeringsopinie over het „anti-nationaal, sectarische, confessioneele" onderwijs?

Hij geeft grif toe, dat werktuiglijke vormen hier niet afdoende kunnen zijn en zoekt zijn eenige waarborg tegen willekeur in volledige publicatie van alle autorisatie of weigering daarvan. Werd het systeem der wet van 1806 zoo veel ten voordeele der bezwaarde volksgroepen gewijzigd?

Wij betwisten dan ook ten zeerste, dat *Thorbecke* in zijn brochure de gemoedsbezwaren der Katholieken zoo goed begreep.

Vrijheid van onderwijs als noodzakelijk element van individueele gewetensvrijheid, wordt hier niet behandeld, noch verdedigd, noch gewenscht.

Welken indruk heeft de brochure op den tijdgenoot gemaakt? Wij kennen de meening van *Groen* [1]), door wiens bemiddeling het werkje onder het oog des Konings is gebracht. Hij schrijft over „de ongemeene belangstelling", waarmee hij het werkje heeft gelezen. *Groen* stemt in met *Thorbecke*'s afkeuring over het te ongelegener tijd gepubliceerde rapport van den minister over het onderwijs, en de provocatie van algemeene twijfeling.

En *Groen* vervolgt: „Uw stukje is, voor zoover ik weet, niet ingekomen bij Z.M. Kabinet. Waarom niet? Meermalen reeds heb ik ondervonden, dat geschriften, die voor den Koning

---

[1]) *Gerretson*, Briefwisseling Groen van Prinsterer I, pag. 169 (8 Juni '29); pag. 172 (11 Juni '29); pag. 181 (5 Juli '29); v.g. ook Ned. Ged. I 1829 pag. 35: „een te Zutphen uitgekomene, maar, zijn wij wel onderricht, niet te Zutphen opgestelde Brochure, welke het bestuur van het onderwijs in verband met een aanstaande Wetgeving beschouwt, en waarin op eene wijs, die van buitengemeene helderheid van oordeel getuigt, bepalingen voorgedragen zijn, waarbij de regten van ieder mensch, de regten van den staat en de onbelemmerde geestontwikkeling van het gansche volk, in eene zeer eenvoudige en schoone vereeniging zijn geplaatst; v.g. ook nog *Groen*, „Over de Vrijheid van Onderwijs" Brief aan Graaf Schimmelpenninck, pag. 101: „een gewichtige brochure".

hoogst belangrijk zouden zijn hem niet toegezonden worden. Dat is jammer; aan een Vorst, die het goede wil, moet men het goede bekend trachten te maken. Wanneer Gij mij een tweede exemplaar en Uwe toestemming wilt doen geworden, zal ik het ter plaatse brengen, waar het behoort."

En als *Thorbecke* aan dit verzoek heeft voldaan, adviseert *Groen* hem, toch vooral te zorgen voor verspreiding. „Door den vreeselijken aandrang van niets beduidende geschriften wordt anders het waarlijk goede en nuttige tegenwoordig al spoedig verdrongen." [1])

Is er werkelijk overeenstemming tusschen het wetsontwerp van *Groen* [2]) en hetgeen *Thorbecke* schrijft „met het oog op een aanstaande wetgeving op het onderwijs"?

Thorbecke geeft „eene opzettelijke en gestrenge overweging van de bevoegdheden en de plichten der regeering omtrent het onderwijs, verheven boven de hartstochten en omstandigheden van het oogenblik." Op zich zelf beschouwd, ware dit een deugd, maar *Thorbecke* vat dit voornemen zóó op, dat hij vrijwel alle concrete moeilijkheden, en voornamelijk het vraagstuk Onderwijs—Kerk, negeert. Daardoor boet zijn uiteenzetting veel practische waarde in.

Groen doet een voorstel uitdrukkelijk met het oog op de toenmalige omstandigheden. Hij heeft een bepaald doel: „het stillen van de onrust". Hij wil toegeven, wat niet te behouden is, maar heeft het stellige voornemen ter gelegener tijd terug te nemen, wat afgestaan is.

Thorbecke is hier nog de docent, Groen de regent.

Groen kiest partij voor de gouvernementsschool en wel voor de school van die dagen. [3]) De lagere school volgens

---

[1]) *Groen* aan *Thorbecke*, 5 Juli '29, t.a.p. pag. 181.

[2]) Men zie hierboven pag. 48 v.v.

[3]) „Wij behouden een stand van zaken, die in de meeste en voornaamste opzichten voortreffelijk en onverbeterlijk is"; Ged. 1825—1830 LXXII; v.g. ook Ned. Ged. I, pag. 8; I, pag. 16; I, pag. 151; II, pag. 30; verder over de vrijheid van onderwijs I, pag. 46; I, pag. 138; II, pag. 40; I, pag. 36.

de wet van 1806 heeft nog zijn voorkeur. Hij heeft het doel deze in de Noordelijke gewesten zooveel mogelijk onveranderd te laten. [1])

Voor *Thorbecke* is het tot op zekere hoogte onverschillig, of de Staat, dan wel de particulieren de school inrichten.

Groen ziet de bijzondere school met weinig vriendelijke oogen aan; zij is hem „het werktuig eener factie, die aan de wezenlijke rechten en belangen van staat en natie te kort doet." [2]) „De bijzondere school kan gevaar opleveren voor de „zeer goede openbare scholen." Vandaar ook het vetorecht der plaatselijke besturen.

Daar staat tegenover, dat *Groen* het bijzonder onderwijs veel meer vrijlaat dan *Thorbecke*, die de particuliere inrichtingen, behalve aan autorisatie aan tal van dwingende voorschriften, b.v. eisch van bekwaamheid en toezicht, onderwerpt.

Groen verwerpt dit alles. „Gelijk U.M. scholen, zoo staan ook de bijzondere scholen op zich zelf. De overblijvende waarborgen voor den Staat zijn de verantwoordelijkheid der onderwijzers en het onderzoek, aan hetwelk de onderwezenen, zoodra zij tot den Staat in rechtstreeksche betrekking wenschen te geraken, verplicht zijn, zich te onderwerpen." Zelfs toezicht verwerpt hij, „omdat het op menigvuldige wijzen zou worden ontdoken." [3])

Ook draagt de autorisatie bij beiden een verschillend karakter.

Bij *Groen* is zij eenvoudig een middel, om de zeer goede

---

[1]) Veertien dagen voor zijn eerste schrijven aan *Thorbecke* over diens brochure schreef *Groen* aan *Van Assen:* „het Nut van het Algemeen, waaruit bij ons het voortreffelijk lager onderwijs is ontstaan", t.a.p. pag. 165; zeer sterk ook in de Ned. Ged. I, pag. 16: „de instellingen van onderwijs, welke zich in onze Noordelijke Gewesten zoo schoon ontwikkeld hebben, ... De heilrijkste vruchten van het onderwijs, gelijk het in deze gewesten op echte kennis en verlichting doelt, zijn openbaar" enz. I, pag. 151; II, pag. 30; v.g. ook Ned. Ged. 1873, pag. 260.

[2]) Ned. Ged. I, pag. 138; I, pag. 151.

[3]) Ned. Ged. I, pag. 151.

openbare scholen te beschermen tegen een geheel vrije concurrentie. Daarom kan het plaatselijk bestuur alleen in oppositie komen, „op grond, dat reeds een voldoende soortgelijke inrichting bestaat".

Bij *Thorbecke* kan, behalve om deze reden, autorisatie geweigerd worden „met het oog op de hoedanigheid van den persoon des oprichters en den inhoud van het leerplan. Zij dient „om de particuliere inrichtingen te brengen, op die plaats van het geheel der onderwijsinstellingen, waar zij het meest nut kunnen doen".

Ten slotte verdient het opmerking, dat *Groen* ook de afscheiding van godsdienstig en maatschappelijk onderwijs beziet, welke kwestie door *Thorbecke* niet wordt onderzocht. [1])

Onze conclusie is, dat er van invloed van *Thorbecke* op het ontwerp-*Groen* en daarmee op het ontwerp-*Van Gobbelschroy* en het regeeringsvoorstel niet veel is te bespeuren.

Heeft de brochure soms anderen invloed in dien tijd gehad? Noch uit de stukken der regeering, noch uit iets anders is daarvan iets op te merken.

Hetgeen volkomen begrijpelijk is, als men in het oog houdt, dat de uiteenzettingen van *Thorbecke*, hoe scherpzinnig ook, geheel buiten den strijd van die dagen gehouden waren.

---

[1]) Ned. Ged. II, pag, 40.

HOOFDSTUK V.

TOENEMENDE ONTSTEMMING, 1830—1840.

Merkbare verandering is er in de regeeringspolitiek ten aanzien van het onderwijs niet gekomen. [1]) Dit is reeds verklaarbaar, als men in aanmerking neemt, dat het regeeringspersoneel vrijwel ongewijzigd is gebleven.

Het oordeel van buitenlanders, die buiten den partijstrijd stonden, geeft ons een goed inzicht in de practijk onzer schoolwetgeving.

De Franschman *Cousin* [2]), die ingelicht was door de specialiteiten *Van den Ende, Prinsen* (directeur van de Haarlemsche Kweekschool) en *Teissèdre de l'Ange* (schoolopziener), schreef: „Het meest uitkomend kenmerk van het Lager Onderwijs in Holland, is de afwezigheid van eenig uitsluitend onderwijs van Godsdienst, en zelfs van zedekunde, in de scholen van één der meest zedelijke en meest godsdienstige volken van Europa."

Ook *Thiersch* [3]) schreef: „Auffallend ist bei dieser vortrefflichen Schulordnung, dasz der Religionsunterricht von ihr ganz ausgeschlossen ist. Der Grund daran lag in der Mischung der Confessionen."

Juist dit punt wekt in dezen tijd het verzet der orthodoxe

---

[1]) B. K. Ned. na '30, III, 3—7, IIIa, 3—13. *Groen*, Handboek pag. 871.

[2]) *Victor Cousin*, De l'instruction publique en Hollande. Bruxelles 1838 I 41, 42, 50, 51, 88, 90. Hollandsche vertaling 1840, pag. 27, 28, 34, 35, 62, 64.

[3]) Zustand des öffentlichen Unterrichts, 1838, II, pag. 13.

Protestanten. Hun bezwaren zijn het eerst [1]) onder woorden gebracht door *Groen van Prinsterer* in zijn strijdschrift: „De Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst." [2])

Hij schrijft: „Het onderwijs werd van de kerk gescheiden en eenheid van godsdienstig onderwijs op de school door samensmelting der geloofsverscheidenheden gezocht: het leerstellig onderricht in den godsdienst gebannen; zoo kreeg men een Christelijk onderwijs, voor niemand aanstootelijk, zelfs niet voor Joden.

Er zou door eigen scholen en zelfs, tot op zekere hoogte, op gemengde scholen aan den wensch van elk, die prijs op geloofswaarheden stelt, worden voldaan; doch voorzeker voldoet men aan dien billijken wensch niet, door, om allen gelijk te stellen, allen te kwetsen; niet door een onderricht te geven, dat schoon niet leerstellig, stellig tegen elke geloofsleer is gericht; niet door vast te houden aan een stelsel, hetwelk, inplaats van op gemeenschappelijk geloof, op algemeene ongeloovigheid en onverschilligheid rust."

Dit „onchristelijk" onderwijs acht *Groen* nog te bedenkelijker, omdat de Regeering bijna al het onderwijs tot hàar onderwijs heeft gemaakt. Het Gouvernement heeft zich daardoor een uitsluitend gezag toegekend over datgene, waaromtrent ieder vrij behoort te zijn. Vrijheid van geweten, vrijheid van godsdienstoefening, vrijheid van onderwijs; hiertusschen is een onverbreekbare band."

Groen trekt hier een parallel met het kerkelijk geschil dier dagen [3]), die voor ons onderzoek zeer belangrijk is.

---

[1]) *Da Costa*, Bezwaren tegen den geest der Eeuw (1823), editie *Rullmann* (1923), pag. 43 v.v. heeft slechts paedagogisch-methodische bezwaren.

[2]) Te Leiden bij S. en J. Luchtmans 1837, pag. 8—13. *Groen* houdt hierin wel vast aan zijn waardeering van de *methode* van onderwijs.

[3]) a.w. pag. 29. Uit behoefte naar Evangelie-waarheid zijn het eerst de klagten aangeheven over de terzijdestelling van de leer des Bijbels; eerst daarna over den te grooten invloed van het wereldlijk gezag, of de autocratische inrigting in het bestuur der kerk.

Eerst spreekt hij over den geest, de kleur van het staatsonderwijs. Daartegen ging het verzet. Het onderwijs-monopolie maakte een bevredigend onderwijs in particuliere scholen onmogelijk. Vandaar het verzet tegen het monopolie en de strijd voor onderwijsvrijheid.

De *geest* van het onderwijs is echter de eerste oorzaak van de actie geweest.

De brochure van *Groen* werd van officieuse zijde beantwoord door een vlugschrift van *Mr. A. W. van Appeltere*, „Het Staatsregt in de Nederlanden". [1]) Deze betoogt, dat de regeering, bij de onmogelijkheid om gezindheidsscholen op te richten, wel komen *moest* tot afscheiding van godsdienst en onderwijs. Dwang is daar echter niet in gelegen, want de ouders zijn niet verplicht hun kinderen naar de gouvernementsscholen te zenden. [2]) En de schrijver wijst met trots op de instemming van predikanten en synoden in 1806 tijdens de invoering van dit beginsel.

Ook in een brochure „Christelijke opleiding op de Lagere Scholen in het Vaderland" [3]) werd het bestaande stelsel verdedigd. Vooral wijst men hier op de technische verbeteringen in het onderwijs, door de wet van 1806 ingevoerd. En omtrent het zedelijk karakter van het onderricht meent de schrijver dat het beginsel van een algemeen-christelijk, niet-leerstellig onderwijs, nog versterkt door het lezen des Bijbels, zeer zeker christelijk is. De schrijver begrijpt blijkbaar niet, dat hij hier juist een bevestiging levert van de opvattingen van *Groen* en de bezwaren der Katholieken.

Een drietal jaren later werd de vrijheid van onderwijs door *Groen* opnieuw krachtig bepleit in zijn „Bijdrage tot herziening

---

[1]) Het Staatsregt in de Nederlanden enz. door *Mr. A. W. van Appeltere*. Den Haag en Amsterdam bij Gebr. van Cleef 1837, pag. 15 v.v.

[2]) Het orgaan der Afgescheidenen, „De Reformatie", Nov. 1837, merkte hiertegen op, dat de maatschappelijke noodzaak er toe dwong de kinderen naar de gemonopoliseerde Staatsschool te zenden.

[3]) Te Rotterdam bij M. Wijt & Zonen, 1837.

der Grondwet." [1]) Hij spreekt daar over „de onmisbaarheid van echte beginselen voor Staatshervorming in vaderlandschen zin" en behandelt ook de onderwijskwestie. [2])

De vereeniging der gezindheden op de scholen, die in de geest des wetgevers de terzijdestelling medebracht, van wat in het Evangelie de hoofdzaak is, noemt hij onchristelijk. Ook de uitnemendheid der leermethode verandert aan deze opinie niets. Zijn wensch is, dat het onderwijs voor elke gezindheid onder invloed staat van de respectieve Kerken. Maar een te plotselinge invoering van dit principe acht hij onraadzaam.

Daarnaast ijvert hij voor een billijke vrijheid van onderwijs: vrije uitoefening van de onbetwistbare rechten van elken ingezetene en van elken huisvader, om een school op te richten, den Bijbel te gebruiken en een christelijk onderwijs ten grondslage der gansche opvoeding te stellen; natuurlijk, behoudens toezicht der regeering en uitspraak der rechtbank, ter handhaving van de goede zeden.

De bestaande vrijheid van huisonderwijs is *Groen* onvoldoende. De mingegoede kan dit niet bekostigen en staat daarom voor de keuze, òf zijn kinderen geen onderwijs te geven, òf een onderwijs, dat hij verfoeit. *Andersdenkenden, rechtstreeks of zijdelings te noodzaken, hunne kinderen op een school te brengen, wier strekking wordt afgekeurd, is altijd onbillijk.*

Dit alles vloeit volgens *Groen* voort uit een natuurlijke bevoegdheid, door God zelf aan de ouders toegekend. [3])

Groen van Prinsterer brengt hier onder woorden, wat er leeft in den kring van het Nederlandsche Reveil. Hun orgaan

---

[1]) Bijdrage tot herziening der grondwet in Nederlandschen zin, 1 Maart 1840; opgenomen in Verspreide Geschriften over Staatsregt en Politiek, pag. 155—253; v.g. B. K. Ned. na '30, III, 148—169.

[2]) Verspr. Geschr. I, pag. 212, v.v.

[3]) In het Besluit der brochure wijst *Groen* op de noodzaak tot afscheiding der scholen, vooral omdat de Katholieken over de gevaarlijke strekking van het openbaar onderwijs gaan spreken. a.w. pag. 235.

„De Nederlandsche Stemmen" [1]) schenkt echter zeer weinig aandacht aan de schoolkwestie. [2])

„De Reformatie" [3]), het tijdschrift der „Afgescheidenen", is daarentegen niet onduidelijk [4]) in de uiting van gelijkluidende bezwaren als *Groen*. Het is zeer merkwaardig, dat men in den kring dezer Afgescheidenen meent, dat éénzelfde beginsel de regeering vóór 1830 deed ageeren tegen de Zuidelijke Katholieken en thans tegen de Afgescheidenen. [5])

De Katholieken beleefden in dit tijdvak een buitengemeen hachelijke periode. [6]) Zij waren beroofd van den steun hunner zuidelijke geloofsgenooten. De Protestanten, ook de orthodoxe, waren tegen hen met wantrouwen vervuld, vooral wegens hun deelneming aan de Petitiebewegingen. Jarenlang werden hun organen aan het strengste regeeringstoezicht onderworpen.

Eerst tegen het eind der dertiger jaren komt verandering. De „Noord-Brabander" en de „Catholieke Nederlandsche Stemmen" beginnen zich vrijelijk te uiten. In het laatste tijdschrift verscheen in 1838 een reeks artikelen over de gevaarlijke strekking van het openbaar onderwijs voor de Katholieke jeugd. [7]) En het bekende artikel in de „Noord-Brabander" van 24 Maart 1840 „Aan de Katholieke helft der Nederlandsche Natie", dat onder het motto „Wachter, hoe is het met den nacht?" de Katholieken uit den slaap der lijdzaamheid moest opwekken,

---

[1]) Nederlandsche Stemmen voor Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde. *I. da Costa* en *J. H. Koenen* waren leden der redactie; het eerste nummer is van 3 Mei 1834.

[2]) B.v. VI 34; VI 112—117; VI 163—164. Men zie verder nog Stemmen en Beschouwingen II, 237 v.v. „Onder een stellig Christelijke overheid, mag de Christenburger in de beperking eener vrijheid berusten, die hij van een niet-Christelijke vorderen moet."

[3]) Tijdschrift der Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland (de Afgescheidenen). Het eerste deel is van 1837.

[4]) B.v. Eerste Serie II, pag. 141 v. en pag. 283 v.

[5]) Nummer van Nov. 1837.

[6]) Men zie hiervoor Witlox I, pag. 254 v.v.

[7]) C.N. S. 1837, pag. 277.

spitste hun wenschen toe in den eisch van vrijheid van onderwijs.

Deze artikelen vormen het veelbeteekenende voorteeken van de diepgaande betoogen der Katholieke Kamerleden bij de Grondwetsherziening van 1840.

Volledigheidshalve vermelden wij nog, dat in de „Arnhemsche Courant" het eerste verzet der uiterst-liberalen kwam tegen het onderwijsmonopolie. Wij vermelden dit in een volgend hoofdstuk.

Al deze partijen kregen gelegenheid de verwezenlijking van hun wenschen na te streven bij de Grondwetsherziening van 1840.

„Deze Grondwetsherziening, door de scheiding van België noodzakelijk geworden, is volgens *De Bosch-Kemper*, wel van weinig gewicht voor ons tegenwoordig beschreven Staatsrecht bij de zooveel meer omvangrijke herziening in het jaar 1848, maar heeft groote belangrijkheid om de Staatkundige denkwijze van het Nederlandsche Volk, van zijn vertegenwoordigers en van Willem I en zijne ministers te doen kennen." [1])

„Oorspronkelijk vijf voorstellen, ontworpen door *v. Maanen*, later vermeerderd met nog zeven andere, ten slotte zelfs gevolgd door een voorstel betreffende de ministerieele verantwoordelijkheid, brengen zij voor het grootste deel niets dan formeele wijzigingen." [2])

De gewone vergadering der Staten-Generaal nam ze na korte beraadslagingen aan; in de Dubbele Kamer gingen zij echter slechts door na krachtige oppositie. Juist in deze vaak langdradige breedsprakigheid heeft men een duidelijke aanwijzing van den stand der Nederlandsche meening. [3])

Reeds in de Afdeelingen der gewone Tweede Kamer kwam het onderwijs ter sprake. Schier overal wenschte men wettelijke regeling. De Roomsch-Katholieke afgevaardigde *Luyben* drukte in een uitvoerige nota zijn wensch naar vrijheid van

---

[1]) B.K. Ned. Ned. na 1830, III, pag. 134.

[2]) Gosses en *Japikse*, Handb. pag. 471.

[3]) Uitgegeven als Handelingen der Staten-Generaal bij de Grondwetsherziening 1840, door *Belinfante*. Vier deelen. Wij verwijzen niet herhaaldelijk.

onderwijs uit. Zij vloeide z.i. voort uit de vrijheid van meening en godsdienst en de drukpersvrijheid, en was te beschouwen als een deel der vaderlijke macht.

De Regeering ging hier echter niet op in, evenmin als op later geuite wenschen.

Ook een deel der geregeerden mengt zich in het debat. Sommige Afgescheidenen verzochten verandering in de Grondwetsartikelen betreffende den Godsdienst en het Onderwijs „opdat adressanten vrij en ongehinderd hunnen Godsdienst en het onderwijs hunner kinderen, daar en waar zij zullen goedvinden, zullen kunnen en mogen uitoefenen". Veel aandacht werd er echter niet aan verleend.

Anders werd het in de Dubbele Kamer. Reeds bij het verslag zijner Afdeeling legde *Groen van Prinsterer* in een uitvoerige nota zijn meening bloot. Zij stemt vrijwel overeen, met die uit zijn „Bijdrage", hierboven geciteerd. De noodzakelijkheid van wijziging lag z.i. „minder in de Grondwet dan in de interpretatie, welke de Regeering gemeend heeft aan hare bepalingen te moeten geven".

In twee andere Afdeelingen vroeg men eveneens vrijheid, slechts bij wettelijke regeling te beperken door den eisch van bekwaamheid en zedelijkheid. Ook enkele Afgescheidenen verzochten weer de vrijheid, „dat zij hunne kinderen mochten opvoeden naar hunne belofte bij den doop, in de waarachtige leer der Godzaligheid." Zelfs de Centrale Afdeeling noemde het openbaar onderwijs een voor herziening in aanmerking komend onderwerp.

Bij de Algemeene Beraadslagingen kwam de welsprekendheid los. Van Katholieke zijde voerden *Luyben, Van Son, Sasse van IJsselt* [1]) en *Gouverneur* het woord. De laatste zegt uitdrukkelijk, dat hij zich op dit punt aansluit bij wat de heer *Thorbecke* heeft aangeteekend [2]). Nadat de heer *Laan* het

---

[1]) Men zie de geheele merkwaardige rede bij B. K. Ned. na 1830, III, pag. 216 v. of Hnd. 1840 III, pag. 315.

[2]) Wat hiermee bedoeld wordt, is ons niet duidelijk.

Grondwetsartikel had verdedigd, kwam *Groen v. Prinsterer* aan het woord. [1]) Zijn meening is reeds bekend. Wederom bestreed hij de gemengde school. „Voor het bijzonder onderwijs, zal behoudens toezicht der Regeering en onder waarborg van kunde en goed gedrag des onderwijzers, ten minste eenige vrijheid worden gegund".

Het tegenwoordige stelsel „is eene aanmatiging, ontsproten uit de revolutieleer, welke met voorbijzage van de rechten der ouders, de kinderen beschouwt als het eigendom van den Staat".

De heer *Van Rappard* acht de thans bestaande vrijheid van huisonderwijs voldoende. De liberale *Van Nagell* tot *Wisch* pleit voor „algeheele vrijheid, zooals hij is voor vrijheid van allen in alles".

Merkwaardig is de verdediging van het regeeringssysteem door den heer *Gevers*, eertijds als departementsambtenaar belast met de zorg voor het onderwijs. Tegen den donkeren achtergrond van den jammerlijken onderwijstoestand in België, waar vrijheid heerscht, schildert hij de bestaande practijk der wet van 1806.

Het verbod van leerstellig onderwijs wordt noodig gemaakt, door de aanwezigheid van verschillende gezindheden. In het godsdienstig onderwijs wordt voorzien door de godsdienstleeraren.

Er is echter voor de ouders in 't geheel geen ondragelijke dwang, want niemand wordt tot het volgen van het Staatsonderwijs gedrongen. En bovendien: „Er is immers huisonderwijs en er zijn immers hulpmiddelen genoeg te vinden voor de weinigen, die onderricht verlangen, zoo geheel anders als het algemeen goedgevondene en aangenomene. Die hulpmiddelen zijn natuurlijk alleen in het bereik der gegoeden, niet in dat van den armen man. Maar het is daarom geen dwang der regeering, welke den armen man noodzaakt, maar het is de bekrompenheid zijner middelen."

---

[1]) Rede, afzonderlijk uitgegeven in Adviezen in de Dubbele Kamer door *Groen van Prinsterer*, Leiden, Luchtmans 1840.

Enkele Katholieken kwamen nog op voor het beginsel „dat ieder het recht heeft, hetwelk hem niet kan ontnomen worden, om zijne kinderen naar zijn eigen beginsel te doen opvoeden en onderwijzen".

Een tweetal liberale afgevaardigden, o.a. de heer *Van Dam van Isselt* gevoelden in theorie voor vrijheid van bijzonder onderwijs, maar verzetten zich heftig tegen *Groen*'s qualificatie van een „onchristelijk" openbaar onderwijs.

Groen hield bij de replieken zijn meening vol en betoogde nadrukkelijk, dat, zoo alleen huiselijk onderwijs vrij was, negen tiende der natie van onderwijsvrijheid beroofd was.

Luyben vatte bij zijn repliek zijn meening samen in deze woorden: „In den constitutioneelen Staat moet de vader de macht en de gelegenheid hebben, om zijn kind te laten opvoeden in die godsdienstige begrippen, waarin hij oordeelt, dat zijn kroost, tijdelijk en eeuwig gelukkig kan worden. Te dien einde is het voor hem van het grootste belang, dat hij een onderwijzer van zijn geloofsbelijdenis uitkieze en daaraan ook de burgerlijke opvoeding van zijn kroost toevertrouwe. Die macht heeft hij uit kracht des natuurrechts."

Dit is het oogpunt, waaruit de voorstanders der vrijheid van onderwijs hun eisch wenschten te zien beschouwd.

Wat heeft *Thorbecke* (afgevaardigd door de Staten van Holland) over het onderwijs gezegd?

Niets.

Toch voerde hij meermalen het woord. [1]) Bij het adres van antwoord op de Koninklijke openingsrede deed hij reeds het sarcastische voorstel, de zinsnede „de grondwet is het plechtanker van Neerlands vrijheid en volksgeluk" te vervangen door „de grondwet *moet zijn* het plechtanker, enz." Ware het onredelijk te verwachten, dat hij de onderwijspractijk der regeering toen of later, ten bewijze van zijn meening had aangevoerd? Bijvoorbeeld in zijn groote rede van 27 Augustus

---

[1]) Hnd. 1840, III, pag. 62, 65, 231, 287 v.v.; IV, pag. 81, 111, 125, 150 e.a.

bij de Algemeene Beraadslagingen, die één felle aanklacht was tegen de regeering over het ongenoegzame der herziening?

En bij de replieken geeselde hij wel de practijk der Grondwet, die voor de ontwikkeling van haar beginselen niet gedaan had, wat zij had moeten doen; die geleid had tot een Staatsbeleid, dat niets minder was dan een grondwettig Staatsbeleid; maar onder de aangehaalde voorbeelden is de onderwijspractijk niet genoemd.

Hoe *Thorbecke* dus over de vrijheid van onderwijs dacht, is in de debatten niet uitgekomen. Bij deze stilzwijgendheid is het niet waarschijnlijk, dat dit vraagstuk voor hem een brandende kwestie was. Gelukkig staan ons andere bronnen ten dienste n.l. de eerste uitgave van de Aanteekening en zijn Proeve tot Grondwetsherziening.

Deze eerste uitgave yan de „Aanteekening op de Grondwet" verscheen in 1839 [1]) en bestond uit één beknopt deeltje. *Thorbecke* bepaalde zich tot een critiek, welke voor een groot deel bestond in het trekken van consequentiën of het aanwijzen van inconsequentiën. Hij merkte echter tevens uitdrukkelijk op, dat „hij mede schreef met het oog op een herziening." [2])

De „Proeve van herziening der grondwet volgens de Aanteekening van Mr. Thorbecke" bevatte ook een nieuw onderwijsartikel. [3])

Zooveel hem bronnen daarvoor ten dienste stonden, gaf

---

[1]) Amsterdam bij Johannes Müller, 1839. Deze eerste uitgave is zeldzaam, omdat zij weinig werd verkocht en de exemplaren later bij de tweede uitgave op last van den schrijver zijn vernietigd. B. K. Ned. na 1830, IIIa, pag. 39 v.v.; pag. 58 v.v.

[2]) v.g. Voorrede pag. 6 en 7. B. K. Ned. na 1830, III, pag. 43—48, spreekt ook van de behoudende strekking.

[3]) Proeve van Herziening der Grondwet volgens de Aanteekening van Mr. J. R. Thorbecke, Leyden. Hazenberg & Comp. 1840. „De overtuiging ligt te gronde, dat de tijd gebiedt niet op een nieuwe Staatsregeling, maar op volmaking van die, welke wij hebben, uit te zijn". v.g. B. K. Ned. na 1830. III 142 v.v., interessante aanteekeningen IIIa, 59 v.v.

Thorbecke ook den historischen oorsprong der verschillende artikelen. Hij kon gebruik maken van de derde redactie van de Schets van Hogendorp. [1])

Trachten wij thans te komen tot een inzicht in *Thorbecke's* opvattingen van de vrijheid van onderwijs. Wij lezen er:

„Artikel 226. Het onderwerp was al door de Staatsregelingen van 1798, Alg. Bep., art. 60, 61 vg. Add. art. 7 en v. 1801, art. 45 aangeroerd. De laatste liet de inrigting over aan het Staatsbewind. De volgende Staatsregeling zweeg. Evenwel gaf de Raadspensionaris door zijn voordragt aanleiding tot de bekende wet van 3 April 1806. Hogendorp, behalve dat hij in art. 63 der Schets, jaarlijks bij de Staten-Generaal en die der Provinciën wilde geraadpleegd hebben over de volksscholen, droeg bij art. 64 voor „de publieke opvoeding door eene wet te regelen, en die jaarlijks in overweging te nemen." Deze was de niet zeer heldere grondstoffe, waaruit de Commissie van 1813 het artikel opmaakte, dat in het onze grootendeels woordelijk overging. Men drong niet door, men hield zich aan de oppervlakte, en gaf een voorschrift, dat, als een flaauw overblijfsel van een krachtig, hoezeer vormloos, voorstel, zoo min mogelijk zeide.

Het openbaar onderwijs: is openbaar dat van staatswege of in het gemeen al wat met open deuren wordt gegeven? In de taal der wet heeft het woord zijn bepaalde, staatsregtelijke beteekenis, waar de zin niet duidelijk de andere eischt. En hier spreekt ook de zin voor de eerste. Der regering wordt aanbevolen voor het publiek onderwijs aanhoudend zorg te dragen, in de behoefte of verbetering te voorzien.

Is de inrigting aan het gouvernement alléén gelaten? Het artikel treedt in die vraag niet. Het gebiedt zorge en jaarlijks verslag te doen aan de Staten-Generaal, zonder dat het beslist,

---

[1]) De volledige opsomming van wat *Thorbecke* bekend was in *Colenbr.* Ontstaan der Grondwet I, IX—XI en verder 69, 70, 72. B. K. Ned. na 1830, IVa 28, merkt op, dat de Aant. van *Thorbecke* wel gaf veranderde redactiën, maar niet, wat tot de verandering aanleiding gegeven had, v.g. Tijdgenoot 1841, pag. 176. *Thorbecke* was hierover zeer verstoord.

of die taak door een wet moet worden geregeld. Doch de Grondwet onderstelt op een andere plaats, (art. 145) dat er wetten zijn opzigtelijk het openbaar onderwijs; en de Koning heeft, bij boodschap van 26 Nov. 1829 een ontwerp van zulk een wet[1]) voorgesteld aan de Staten-Generaal, later, op den 27 Mei 1830 weder ingetrokken, als zijnde „het raadzaam en voordeeliger, voor het tegenwoordige niet over te gaan tot het daarstellen van wetsbepalingen over het onderwijs".

Tot zoover de Aanteekening. Zien wij thans nauwkeuriger, wat de inhoud daarvan is.

Het laatst aangeroerde punt betreft de verhouding Koning tot Staten-Generaal, is dus van staatsorganisatorischen aard, en kan door ons hier worden voorbijgegaan.

Bij de vraag, wat onder openbaar onderwijs is te verstaan, komt, eenigszins ingewikkeld, de onderwijsvrijheid naar voren. In regeeringskringen vatte men openbaar onderwijs op als te beteekenen, elk onderwijs, dat met open deuren werd gegeven, dus als tegenstelling van huisonderwijs. Ging de regeering nu het woord *zorg* monopolistisch interpreteeren, als in de dagen van 1830, door deze zorg voor te stellen, als een uitsluitende opdracht aan de Regeering om dit onderwijs te geven, dan was haar het recht toegekend aan alle particulier onderwijs een einde te maken.

Thorbecke hangt deze opvatting echter niet aan. Hij vat openbaar onderwijs op, als onderwijs van staatswege gegeven. Daardoor snijdt hij de mogelijkheid af, van een onderwijsmonopolie, gegrond op deze bepaling.

Hoofdzaak is voor ons de eerste alinea. Hier vindt men allereerst een uiterst beknopt historisch overzicht van de onderwijsregelingen in den Franschen tijd. Het verdient opmerking, dat *Thorbecke* niet teruggrijpt op vroegere bepalingen, maar vooral, dat hij niet wijst op het monopolistisch karakter der onderwijspractijk onder de wet van 1806. [2])

---

[1]) v.g. voor de logische fout in het betoog het aangeteekende op pag. 116.

[2]) v.g. hiermee b.v. Aant. op art. 60, een gelijksoortig geval.

Eveneens trekt het de aandacht, dat *Thorbecke* ons voorhoudt, dat de hoofdinhoud van art. 140 Gw. '14 in de Gw. '15 is overgegaan. Dit is niet juist. De Gw. '14 beschouwde, evenals de Staatsregeling 1798 en de Schets van *Hogendorp*, het onderwijs relatief, als middel tot het bereiken van een bepaald doel; dit doel zij de godsdienst, of de goede zeden, dan wel de Staat. [1])

Van dit relatieve karakter is in de Grondwet van 1815 geen spoor overgebleven. Daarmede is ook de zorg der regeering van inhoud veranderd. Het is werkelijk opvallend, dat *Thorbecke* hier geen melding maakt van het verschil tusschen onderwijs absoluut dan wel relatief beschouwd, terwijl hij dit in zijn brochure „Over het Bestuur van het Onderwijs" zeer nadrukkelijk onderstreept.

Maar 't meest merkwaardig is het feit, dat het vraagstuk der onderwijsvrijheid hier volledig genegeerd wordt. Hoewel de fel oplaaiende brochurestrijd van Roomsch-Katholieke en orthodox-protestantsche zijde ieder deed zien, hoe deze kwestie leefde in veler hart, is er zelfs met geen woord melding van gemaakt. [2])

Wat was dan volgens *Thorbecke* de hoofdzaak in dit vraagstuk? Hij heeft het klaarblijkelijk neergelegd in de „Proeve".

Art. 192: „De inrigting van het publiek onderwijs wordt door de wet geregeld."

De Koning doet enz.

Regeling van het publiek onderwijs door de *wet* is het voornaamste punt.

Vat men den term publiek onderwijs op in den zin van

---

[1]) v.g. hiermee het boven uitgewerkte omtrent het ontstaan van de Grondwet (overigens *Thorbecke* niet bekend); in de weglating van den considerans lag een beginsel.

[2]) De opmerking houdt geen steek, dat zulks niet zou passen in een stelligrechtelijke commentaar; *Thorbecke* schreef toch ook met het oog op een herziening.

Thorbecke, dan wordt over het particulier onderwijs niet gesproken; veel minder wordt een uitdrukkelijke vrijheid gegarandeerd.

Was het voorstel uit de „Proeve" soms de uitdrukking van het gevoelen van den liberalen groep, waarvan *Thorbecke* gaarne de leider genoemd wordt? Uit de beraadslagingen der Dubbele Tweede Kamer hebben wij reeds aangestipt, dat meerdere liberale vertegenwoordigers een gunstig woord voor de onderwijsvrijheid hebben gesproken.

Thorbecke heeft daarentegen in stilzwijgen volhard. De tegenstelling tusschen *Thorbecke* en de liberalen op dit punt, wordt echter het duidelijkst zichtbaar, als wij naast het artikel in zijn Proeve, het voorstel van *Donker Curtius* uit diens „Proeve eener nieuwe Grondwet" [1]) leggen. Bij dezen liberalen politicus leest men:

Art. 191 „De inrigting van het publiek onderwijs wordt door de wet geregeld. *Het bijzonder onderwijs is vrij.* [2])

De Koning doet....

Het contrast is treffend, *Donker Curtius* verzet zich tegen het regeeringsstandpunt èn inzake het openbaar, èn inzake het particulier onderwijs.

Thorbecke echter verdedigt wel ten aanzien van het publiek onderwijs een stelsel, dat inging tegen het Regeeringssysteem. Hij eischte n.l. *wettelijke regeling*.

Zijn houding tegenover het particulier onderwijs stemt echter volmaakt met die van het gouvernement overeen. Immers, bij de toenemende ontstemming is geen woord van bevrediging gesproken, noch door de Regeering, noch door *Thorbecke*.

---

[1]) Te Arnhem bij C.A. Thieme, 1840.

[2]) Cursiveering van ons.

HOOFDSTUK VI.

DE BEVREDIGING MISLUKT.

Nog onder de regeering van Koning Willem I, juist voor de grondwetsherziening, hadden R.K. Kerkvoogden zich tot den Koning gewend met een adres over den toestand van het onderwijs. „Tegen een openbaar onderwijs, dat niet alleen godsdienstloos is, maar zelfs beginselen inprent, met den godsdienst rechtstreeks of zijdelings in strijd, vragen zij grondwettelijke erkenning van de vrijheid van onderwijs, of in ieder geval bevoegdheid tot het oprichten van eigen scholen." [1]) De herziening van 1840 had aan dezen wensch niet voldaan. Een der eerste regeeringsdaden van Willem II was echter de benoeming van een commissie, die met bekwamen spoed, de klachten van R.K. zijde had te onderzoeken en maatregelen had voor te dragen ter tegemoetkoming aan deze bezwaren. [2])

Tevergeefs trachtte *Groen van Prinsterer* naast de Katholieke grieven ook die der orthodoxe Protestanten in behandeling te brengen. [3])

---

[1]) Zie over dit verzoek en het ongeveer gelijktijdige adres der Ged. Staten van Noord-Brabant, *Witlox* II, pag. 18 en 20.

[2]) De commissie bestond uit de heeren *A. des Amorie van der Hoeven*, en *N. C. Kist;* de R.K. heeren *Baron van Wijckersloot van Schalkwijk, Bisschop van Curium*, i.p.i. en *Baron van Hugenpoth van Aerdt*, verder *Groen van Prinsterer*, met als voorzitter *Baron van der Capellen*, en als secretaris, den secretaris van den Raad van State *Piepers*. v.g. B.K. IV, 5 v.v.

[3]) v.g. zijn nota, Verspreide Geschriften II, pag. 157. Tegen de opvatting van *Groen* pleiten de considerans van het besluit der benoeming van de Commissie „Gelet *op de bij ons ingekomen bezwaren* betrekkelijk het L.O."

De Roomsche bezwaren werden uiteengezet in adressen en nadere toelichtingen. Bovendien zeer uitvoerig in een „Memorie tot staving van de klagten der Roomsch-Katholieken betrekkelijk het lager onderwijs" [1])

Men betoogt, dat het Staatsonderwijs verkeerd-godsdienstig is, door deïsmus en religieuse onverschilligheid te kweeken. Hoewel alle leerstellig onderwijs verboden is, draagt het openbaar onderwijs zeer vaak een uitgesproken Protestantsch karakter, voornamelijk door de overheerschende positie der Protestanten bij het schooltoezicht.

Men vraagt nu geen nieuwe wet, maar slechts behoorlijke onpartijdige uitvoering der bestaande Grondwet en wet, zoodat de Katholieken de bevoegdheid erlangen tot het oprichten van eigen scholen. [2]) Bovendien verlangen zij een behoorlijke garantie,

---

en art. 1: „*daaromtrent* te dienen van advies .... zoodanige maatregelen voortestellen, als strekken ter tegemoetkoming in *gemelde bezwaren*", men zie het besluit R.A. Stukken-*Groen van Prinsterer*, No. 35.

[1]) Hierover *Witlox* II, pag. 41. Interessant is de opgave van de rubrieken der klagten: Examina; Inspectiën; Aanstellingen; Inlichtingen omtrent het godsdienstig onderwijs door de meesters gegeven; Lijst der godsdienstige boekjes, welke door hen gebezigd worden; Lijst van andere boekjes, die aanmerking verdienen (hier ziet men genoemd de zeer verspreide Brave Hendrik, Brave Maria, Vader Jacob en zijn kindertjes enz.); Samenstelling der Schoolcommissie; Godsdienst der meesters en die der meerderheid der bevolking. Men zie voor een en ander:

Oud-Archief. Bisdom Haarlem D. 47. (*Witlox'* aanwijzingen zijn niet juist meer; sinds zijn onderzoek is het archief anders geordend.)

[2]) Hierover *Witlox* II, pag. 44. *Wijckersloot* verwees naar het „Ontwerp van Amplicatiën en Alteratiën". Daar werden achter art. 3 Regl. A. Wet 1806 een reeks nieuwe artikelen voorgesteld. In art. 3e „Eigen scholen kunnen ten behoeve van eenige gezindheid opgerigt worden, zoodra zich in een plaats een getal van driehonderd zielen bevindt; ook wanneer dit getal zoo groot niet is, maar het echter voldoende blijkt, dat in het onderhoud van zoodanige scholen zal voorzien worden."

In art. 3*h* werd vastgesteld, dat de autorisatie uit art. 12 der Wet niet mocht worden geweigerd, indien de aanvraag geschied was door, of gesteund werd door de Provinciale Commissie van het eigen toezicht.

De leden van dit eigen, provinciale toezicht, zouden worden benoemd door den Koning, maar uit candidaten door de Kerkelijke autoriteiten

dat uit het overheidsonderwijs worde geweerd, alwat kwetsend voor hun godsdienst was.

In de Commissie verzette de hoogleeraar *Kist* zich heftig tegen deze voorstellen. Het godsdienstig onderricht behoorde van het zuiver maatschappelijk onderwijs gescheiden te blijven. Ook achtte hij de vrijheid van onderwijs in strijd met de Grondwet en de wet.

Het rapport der Commissie, na veel moeite samengesteld, en vergezeld van drie afwijkende nota's, n.l. van *Groen* en de beide Katholieken, zocht de oorzaak van de grieven niet in de wet, maar in de toepassing. Vandaar dat men voorstelde een zekere evenredigheid te betrachten bij de samenstelling der verschillende commissies; de bij het onderwijs te gebruiken boeken zouden worden gesteld onder de censuur der geestelijken van de verschillende gezindheden en de oprichting van bijzondere scholen mocht alleen om zeer gewichtige redenen geweigerd worden en in elk geval was beroep mogelijk op den Koning. Bij de bekende gezindheid van Willem II stond dit met vrijheid gelijk.

Algeheele vrijheid kon niet worden toegestaan, omdat dit de eenheid der natie in gevaar zou brengen en een groot deel van het onderwijs zou overleveren aan Rome. Bovendien zou dit voor de voorstanders van het bijzonder onderwijs, die ook hun aandeel in het openbaar onderwijs betaalden, te duur zijn.

---

voorgedragen. Van belang is hier ook het verzoekschrift van Ged. Staten van Noord-Braband, 22 Dec. 1840: „Het behoort aan de plaatselijke kerkbesturen niet geheel te worden vrijgelaten, zoodanige scholen op te rigten, maar daartoe dient de autorisatie bij de kerkelijke autoriteiten van de Provincie of het Ressort gevraagd en verkregen te worden." Art. 1 K.B. van 27 Mei 1830 behoort zoo uitgebreid te worden, dat de Kerkelijke Autoriteiten der Christelijke Gezindheden, evenals die van het Israëlitisch Kerkgenootschap, dezelfde regten verkrijgen, als de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en de burgelijke Gemeente". Het blijkt, dat men geen *individueele vrijheid van onderwijs* vroeg, maar slechts een weg om *onderwijs te verkrijgen overeenkomstig de overtuiging der ouders.* Zie verder Oud-Archief, Bisdom Haarlem, D. 47.

Dit rapport aan den Koning bleef bijna een jaar zonder gevolg. Eerst den 2den Januari 1842 verscheen het verwachte K.B. [1]) Veel van wat in het rapport was voorgesteld, vond men ook hier. Van bijzondere beteekenis is echter de afwijking inzake de autorisatie. Bij weigering van autorisatie door het plaatselijk bestuur, kwam niet beroep op den Koning, maar op Gedeputeerde Staten van het gewest. Het is duidelijk, dat dit voor de Katholieke provinciën overbodig was. In de andere provinciën schiep deze bepaling, zoowel voor orthodox-Protestant als voor Katholiek, slechts verplaatsing van weerstand, wegens de samenstelling van de Colleges der Gedeputeerde Staten.

Hoe uitte zich de volksopinie ten aanzien van de werkzaamheden der Commissie en haar resultaat? Vooreerst trekt de aandacht een zeer levendige brochurestrijd. Ter verdediging van het bestaande stelsel verscheen anoniem „Vrijheid van Onderwijs? [2]) Dit vlugschrift schilderde, met het voorbeeld van België voor oogen, de rampzalige gevolgen der onderwijsvrijheid: onvoldoend onderwijs, partijzucht, minder vaderlandsliefde. Als antwoord verscheen „Gronden van bemoediging in deze dagen" [3]) De grond tot deze bemoediging zocht de schrijver in de samenstelling der Commissie, waarin de verschillende richtingen waren opgenomen.

Een zekere *Candidus* [4]) is echter weer hevig verontrust. Maar hoewel hij zelf de bestaande schoolinrichting verre verkiest, wil hij toch gaarne aan anderen vrijheid geven, om op eigen kosten scholen op te richten, mits de onderwijzers een acte van bekwaamheid bezitten.

[1]) v.g. B.K. IV, pag. 51 en 77 . Het K.B. is opgenomen *Van Hoorn*, pag. 312; de bijbehoorende circulaire t.a.p. pag. 320; v.g. nog *Witlox*, Mgr. Zwijsen, Teulings, 's-Hertogenbosch 1927, passim.

[2]) Vrijheid van onderwijs? Groningen, Zuidema, 1840.

[3]) Groningen, J. Oomkens 1840.

[4]) Een ernstig woord naar aanleiding van hetgeen eene verandering in de wet op het Lager onderwijs zou kunnen opleveren, Amsterdam, bij J. F. Schleyer, 1840.

In een anonieme brochure „De vrijheid van Onderwijs" [1]) maakt men zeer scherp een juist onderscheid tusschen vrijheid van onderwijs, als een recht om onderwijs te geven, en het recht van den vader om het onderwijs zijner kinderen te kiezen. De bestaande „speciale toelating" keurt de schrijver af. Wel eischt hij een zeer zware acte van bekwaamheid.

In een enkel geval acht de schrijver vrijheid toelaatbaar; overigens keurt hij gezindheidsscholen af, als voerend tot tweedracht en nationalen ondergang.

De hoogleeraar *Matthijs Siegenbeek* schreef een open brief aan *Groen* [2]) ter verdediging van het openbaar onderwijs tegen de benaming onchristelijk en anti-christelijk. Terloops waagde hij een zeer onhandigen aanval tegen de Roomschen, die tot een zeer heftigen en vaak zeer amusanten pennestrijd aanleiding gaf. [3])

Ook *Hofstede de Groot* kwam in een zeer uitvoerig geschrift [4]) het bestaande verdedigen. Zoo deed ook de heer *De Raadt* dit in „Een drietal Bedenkingen van *Mr. Groen van Prinsterer* beantwoord." [5])

De Katholieke geschriften brengen een zeer breedvoerige uiteenzetting van het Roomsche standpunt. *Broere* gaat het diepst, als hij de terreinen van Staat, Kerk en huisgezin nauwkeurig afperkt. „De Staat heeft persé in het huisgezin geen gezag, hij mag alleen beschermen en begunstigen. Zoo hij, deze plichten tot voorwendsel gebruikend, zich door allerlei

[1]) Gebhard en Comp. 1840.

[2]) Leiden, du Mortier en Zoon, 21 Nov. 1840; het was een antwoord op de Bijdrage van *Groen* en op de Adviezen in de Dubbele Kamer, 1840.

[3]) Men zie de geschriften van *Broere:* De brief van den hoogleeraar Siegenbeek toegelicht, Den Haag bij ten Hagen, 1840; *Van Bommel:* Brief aan den hoogleeraar M. Siegenbeek, Den Haag, van Langenhuysen, Dec. 1840; brief aan den hoogleeraar M. Siegenbeek, door *J. G. Wennekendonk*, Utrecht bij J. R. van Rossum, 1841; tenslotte nog drie brieven van *Van Vree* aan *M. Siegenbeek*, 1841. Leiden, J. W. van Leeuwen. Men zie het levendig overzicht bij *Witlox* II, pag. 31—37.

[4]) Over de verhouding van godsdienst en de wetenschap tot het onderwijs, Groningen bij J. Oomkens, 1841, 30 Maart.

[5]) Den Haag bij J. P. Beerman, 1840.

voorkomende maatregelen, tot zoover in het huisgezin inmengt, dat hij en niet de vader de handelende persoon wordt, onttroont bij dezen oudsten koning der wereld, begaat hij niet alleen een groote onrechtvaardigheid, maar door deze personaliteit, zoo vol van zedelijkheid te vernietigen, doet hij slaafschen zin en allerlei bederf in de maatschappij wortel schieten. De slotsom is deze, uit het regt van den huisvader volgt, dat het onderwijs van hem moet uitgaan, de onderwijzer zijn plaats bekleedt en de Staat slechts mag leiden en helpen, door bijvoorbeeld ook zelf scholen op te richten, maar niet als eerste persoon te werk te gaan, door de keuze des vaders te beperken. [1]) *Broere* wijst er natuurlijk ook op, dat de vrijheid van godsdienst anders gevaar loopt.

Van Bommel gaat het verst, [2]) als hij den Staat zelfs de verplichting oplegt, om de gezindheidsscholen, onder zekere voorwaarden, te bezoldigen.

In de brieven van *Van Vree* wordt de kwestie het breedst toegelicht; van den kenner onzer stellige onderwijstoestanden was dit te verwachten.

Van orthodox-protestantsche zijde verscheen een uitnemend gedocumenteerd geschrift van *Mr. Gefken.* [3]) Men las daar:

„De Gereformeerde huisvader, die getrouw wenscht te blijven aan het geloof zijner vaderen, en zijne kinderen wenscht op te voeden in de vreeze Gods, heft tegen den geest van het schoolonderwijs, in den grond der zaak niet zoozeer de klagt aan, dat alle leerstellig onderwijs ontbreekt, als wel, dat zijnen kinderen valsche leerstellingen worden ingeprent, en wel zoodanige, waarmede het hoogmoedige, booze hart der kinderen zich zoo gaarne vereenigt en waardoor zij onvatbaar gemaakt worden voor de eenvoudige Evangeliewaarheid. [4])

---

[1]) a.w. pag. 60.

[2]) Kort begrip der voorstelling van de ware beginselen over het openbaar onderwijs, Den Haag, Van Langenhuysen, 1841. v.g. zijn brochures van 1829.

[3]) Over Christelijke Volksopvoeding en Vrijheid van Onderwijs. Dill, 1841.

[4]) a.w. pag. 39.

Uitgaande van het recht van den huisvader en niet van het recht der kerk, vraagt *Mr. Gefken* volkomen vrijheid van huiselijk onderwijs; beperking der staatsbemoeiing tot zorg voor het uitwendige van het onderwijs, tot toezicht, examens, onderzoek der zedelijkheid; desnoods wil hij vergelijkende examens voor het openbaar onderwijs toestaan, maar daarnevens eischt hij volledige vrijheid voor het bijzonder onderwijs. [1])

Ook omtrent de meening der uiterst liberalen zijn wij ingelicht. De Arnhemsche Courant schreef in haar nummer van 19 Sept. 1840: „Wat onbillijks, wat gevaarlijks kan men nu toch in dit verlangen vinden? Niemand (der Katholieken) verlangt, . . . vrijheid voor een ieder om scholen te kunnen openen, noch vrijheid om straffeloos te kunnen leeren, wat hem goeddunkt." En in Januari 1841 schreef zij ten aanzien van de Onderwijs-commissie 1840, „Wat men te doen had, was doodeenvoudig: de speciale admissie afschaffen; iedereen, die van staatswege een getuigschrift van bekwaamheid had erlangd, en tegen wiens moraliteit geene rechtmatige bezwaren bestonden, verlof geven, om, waar hij goed vond, eene school te openen. Ziedaar, wat begeerd wordt en met *recht* begeerd wordt . . . Eendracht zoeken door de gemengdè school is onzin . . . Bij het ter school zenden van zijn kinderen, wil men de vrije keus hebben, hetgeen men thans niet heeft. Een doctor heeft toch ook geen speciale admissie noodig? . . . Niemand wil de regeering de bevoegdheid ontzeggen om zelf scholen te openen, mits deze gelijkelijk geschikt zijn voor de belijders van ieder erkend geloof".

Met recht kan dus gezegd worden, dat van deze zijde de strijders voor onderwijsvrijheid steun konden ondervinden.

Het was de uitdrukkelijke bedoeling geweest van het K.B. van 2 Januari 1842, tegemoet te komen aan de wenschen van Katholieke zijde. Heeft het aan die strekking voldaan?

---

[1]) a.w. pag. 58.

Het wordt door de Roomschen zelf ten sterkste ontkend. [1]) *Van Vree* schreef reeds: „men heeft voor meerdere vrijheid van onderwijs niets willen doen. De Katholieken blijven met alle recht naar het genot der grondwettige vrijheid uitzien." [2])

Wel gaf art. 10 van het K.B. den geestelijken een recht van censuur, maar de Katholieken beweerden, dat dit practisch onbruikbaar was. Toch is het resultaat geweest, dat, o.a. door deze bevoegdheid, de deprotestantiseering der openbare school sinds 1842 grooten vooruitgang heeft gemaakt. Vooral het gebruik van den Bijbel werd aanmerkelijk minder.

Overigens is het zeer merkwaardig, dat de Katholieken onder Willem II zulk een zwijgende rol gespeeld hebben. [3])

Maar hetgeen ten voordeele der Roomschen werkte, deed de gemengde openbare school voor de orthodox-Protestanten nog meer onbruikbaar worden. Het gedeprotestantiseerde openbaar onderwijs maakte vrijheid voor hen met den dag noodiger.

„Het K.B. van 1842", schreef de Reformatie, [4]) „heeft ons bedroefd; de wil des Konings was goed, maar de bezwaren zijn des te meerder gemaakt. Wezenlijk gemoedelijke godsdienstige ouders zullen eindelijk genoodzaakt zijn, hunne kinderen geheel aan het schoolonderwijs te onttrekken, liever dan de zaden van heidendom in de harten der kleinen te doen strooien . . . Niet ieder moet de vrijheid hebben om zich als onderwijzer neder te zetten, maar ouders moeten de vrijheid hebben, om hunne kinderen naar hunne overtuiging te doen onderwijzen, en de weg daartoe moet voor de minvermogenden niet geheel worden gesloten."

In de door *Groen* zoo geprezen artikelen van *Wormser* [5])

---

[1]) *Witlox* II, pag. 56—62.

[2]) t.a.p. II, pag. 58.

[3]) v.g. *Witlox* II, pag. 56 v.v.

[4]) 1842, II, pag. 114.

[5]) Ref. III 1842, pag. lv.v. en de vervolgstukken. v.g. ook „Brieven van J. A. Wormser", door *Groen* uitgegeven, I (1842—'52), Amsterdam, 1874, pag. lv.v. *Groen* over *Wormser* a.w. VI. „Niemand heeft hem geëvenaard

zegt deze: [1]) „de vrijheid van onderwijs en opvoeding gaan gebukt onder eene gedwongene neutraliteit ten behoeve van het Roomsch-Katholicisme en van een bastaard-Protestantisme". Overigens zijn *Wormser*'s verlangens nogal gematigd: bescherming tegen willekeur in het verleenen van autorisatie en loyale uitvoering der wet van 1806.

Groen van Prinsterer zelf wendde zich met zes andere vooraanstaande personen, eerst in een Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsch-Hervormde Kerk en toen dit onvruchtbaar bleef, tot de Hervormde Gemeente in Nederland. [2]) Zij wenschen een Protest der Synode tegen de bestaande verordeningen op het Onderwijs en bijzonder tegen het K.B. van 1842, dat speciaal ten voordeele der Roomschen is gegeven. Al de vroegere grieven van *Groen* worden hier weer opgesomd.

De aandacht trekt verder de toenemende belangstelling van *Da Costa* en de zijnen. In 1842 zagen deze de hooge beteekenis van het onderwijs nog niet in. *Groen* moest al zijn invloed gebruiken om in het Adres aan de Synode zijn opmerkingen te laten staan over het Verband tusschen het Lager Onderwijs en de Kerk." Maar in 1845 hoort men al van speciale bijeenkomsten ter voorziening in de zaak van het onderwijs. [3])

Als nieuw orgaan verschijnt nog het „Nijmeegsch Schoolblad." [4]) Geboren uit den strijd om het verkrijgen van autorisatie van een bijzondere school te Nijmegen, trad het op verschillend

---

in het algemeen verstaanbaar maken van het Christelijk-Historisch beginsel, toepasselijk op Kerk, Staat en School."

[1]) a.w. pag. 61; verder nog Ref. VII, 202: „Het Besluit van 1842 is een nieuwe triomf voor Rome"! ook pag. 275 v.v.

[2]) Adres aan de Algemeene Synode der N.H. Kerk. Leiden, Luchtmans 1842, pag. 29—36. Aan de Hervormde Gemeente in Nederland, Leiden, Luchtmans 1843, pag. 61 v.v., 105 v.v. en 120 v.v.

[3]) Br. Da Costa I, pag. 104 en pag. 245 v.v. De persoonlijke meening van *Da Costa* over het K.B. van 1842, a.w. pag. 100. „Het K.B. van '42 is om het vetorecht der geestelijken een bellum omnium contra omnes of een niets."

[4]) No. 1 was van 1 Juli 1844; het laatste nummer is van Juni '52.

terrein op ter verdediging van het „positieve" Christelijke onderwijs. [1]) Elk geval van autorisatie of weigering van autorisatie wordt uitvoerig toegelicht en de critiek op de zelfverheerlijking van *Van der Ende* in diens Schets, zorgt voor de vroolijke zijde. [2])

Wij moeten nog vermelden de opvatting van *Mr. J. de Bosch—Kemper*, vooral omdat deze zulk een grooten invloed in 1848 heeft uitgeoefend. [3]) In het godsdienstige verwant aan *Hofstede de Groot* [4]), had hij aangaande het onderwijs gansch andere opvattingen.

De toenmalige strijd over het onderwijs ging z.i. niet alleen over de voordeelen van goed onderwijs zelf, maar in zijn diepste beteekenis over de uitgebreidheid van Staats- en Kerkgezag en het recht der wetenschap.

Hij erkent voor den Staat een verplichting om voor onderwijs te zorgen, evenzeer als voor de gezondheid en voor de algemeene veiligheid. Dit onderwijs moet geregeld worden door de eigen beginselen van onderwijskunde, buiten allen invloed van Kerkgeloof of Staatsgezag. Volgens *De Bosch—Kemper* was dit ook het beginsel der wet van 1806. [5]) Wie zich met dit overheidsonderwijs niet kan vereenigen, heeft de vrijheid, onder zekere grenzen, ander onderwijs te geven, of te doen geven. Maar hij is, krachtens algemeene regelen van recht, niet ontheven van de verplichting de lasten te dragen, die voor publieke inrichtingen van onderwijs noodig zijn. [6])

---

[1]) I, 5, van Nov. '44. II, 2 van Augustus '45.

[2]) IV, 9, Maart 1847.

[3]) v.g. hiervoor zijn tijdschrift „De Tijdgenoot" (verschenen van Juni 1841—Dec. 1845) en verder in Ned. na 1830, IV, passim. Over „De Tijdgenoot" Ned. na 1830 IVa, pag. 27 v.v.; V pag. 72—77.

[4]) B.K. a.w. III, 169; IV, 359 v.v. en passim.

[5]) Daarom verblijdt hij zich, dat volgens de min. circ. bij het besluit van 1842, het openbaar lager onderwijs zal blijven een belang van louter burgerlijk maatschappelijken aard.

[6]) Men zie, B.K. Ned. na 1830, III, pag. 3—7; IIIa, 3—13; IV, 338—346 en de daar aangehaalde plaatsen uit „De Tijdgenoot".

Uit wat voorafging, is duidelijk gebleken, hoe weinig bevrediging de poging des Konings, om de bezwaren weg te nemen, had gegeven. Tevens is ons een zekere kentering in de opinie opgevallen. Bij de liberalen vindt men kloeke verdediging der Onderwijsvrijheid. Meerdere schrijvers, waaronder *De Bosch—Kemper* de invloedrijkste is, willen met zekere aarzeling het bijzonder onderwijs vrij geven. Maar zij stemmen allen overeen in de verheerlijking van de gemengde Staatsschool en zij willen hare positie zooveel mogelijk verstevigen.

Welke opvattingen heeft *Thorbecke* gehad? Wij beschikken over twee bronnen. Ten eerste de Tweede Uitgave van de Aanteekening op de Grondwet. Ten tweede het z.g. Voorstel der Negenmannen. Wij willen beide nader bezien.

Deze tweede editie van de Aanteekening, deel I van 25 Augustus 1841, deel II van 15 December 1843, was veel uitvoeriger dan de eerste uitgave en ademde ook een gansch anderen geest. De herziening van 1840, „een nationale teleurstelling", was volgens *Thorbecke*, „een niet zeer schitterende proef van hetgeen wij politisch waren". *Thorbecke* geeft, mede met het oog daarop, thans veel meer critiek. Hij kon thans, naast de reeds vroeger genoemde bronnen, gebruik maken van het Journaal van *Raepsaet*.

In de Tweede Uitgave is de aanteekening op het punt van het onderwijs belangrijk uitgebreid. Na de woorden „en die jaarlijks in overweging te nemen" volgt thans:

„Deed *Hogendorp* een voorstel in fransch-napoleontischen geest? Meende hij, dat de overheid zich meester moest maken van het opkomend geslacht, en, met vertreding van familieregt, geen onderwijs, ja geene opvoeding, toelaten, dan van harentwege opgedrongen? Dit is niet waarschijnlijk. In allen gevalle was het eene niet zeer heldere grondstof, waaruit de commissie van 1813 het artikel opmaakte, dat in het onze grootendeels woordelijk overging; flaauw overschot van een krachtig, hoezeer vormloos, denkelijk slecht uitgedrukt begrip.

Intusschen schijnt de zin niet twijfelachtig. Voorheen, met name onder de Republiek, was het onderwijs over het algemeen geen voorwerp van de geregelde, aanhoudende zorg der Staatsmagt. Het werd dit eerst sedert den aanvang dezer eeuw. De Grondwet van 1814 wilde, dat het zulks bleef. Zij legde de taak op de Regering; maar liet het, gelijk ons artikel, bij dit oppervlakkige, met het karakter eener Grondwet niet overeenkomstige voorschrift; aanbevelend meer, dan regelgevend."

Vervolgens behandelt *Thorbecke* de vraag, wat openbaar onderwijs is; iets uitvoeriger, maar de slotsom is dezelfde: „openbaar" onderwijs is, wat verordend is, vanwege het Land, provincie of gemeente. [1])

„Het is der overheid", zoo gaat hij verder, „bij uitstek waardig, licht te verspreiden; het is publiek belang, schoon geenszins gelijk eene bevoegdheid van publieke macht, zaak of recht der overheid alléén; zij zorgt voor onderwijs, maar het publiek onderwijs is niet het eenige. Het sluit bijzonder onderwijs niet buiten. Welke is de betrekking van de overheid tot het laatste? Hiervan zwijgt de Grondwet."

Kort betoogt *Thorbecke* nu, dat provinciaal en gemeentegezag, ieder binnen zijnen kring, in de behoefte en verbetering van het onderwijs heeft te voorzien; bijgestaan, niet vervangen door het Rijksbestuur.

De verhouding Koning—Staten-Generaal wordt weer besproken, vrijwel gelijk als in de eerste uitgave; alleen zijn de woorden Gouvernement en Koning vervangen door Kroon. Wij laten dit weer terzijde.

Ook nu leidt *Thorbecke* uit art. 143 Gw. 1815 af, dat er *wetten* zijn, opzichtelijk het openbaar onderwijs en citeert hij ter ondersteuning weer de Kon. Boodschap van 26 Nov. 1829 en die van 27 Mei 1830.

En hij besluit: „Inderdaad kan slechts de wet:

---

[1]) o.a. verwijzing naar Regl. A, wet 3 April 1806, art. 2: Publieke scholen zijn alle, die uit eenige publieke kas onderstand genieten." Een uitleg, die *Thorbecke* verwerpelijk schijnt!

1. de voorwaarden regelen, geëischt om het onderwijs als beroep te kunnen oefenen.

2. de magt der Kroon om de provinciale en plaatselijke regering tot de noodige zorge of maatregelen, in overeenstemming met het geheel, te verpligten; en

3. de regten van het Rijkstoezigt over de provinciale, plaatselijke en bijzondere instellingen van onderwijs bepalen.

Ook het gebied van zulk eene wetgeving is begrensd. Wanneer zij bekwame particulieren hinderde, instellingen van onderwijs zelfstandig op te rigten; [1]) wanneer zij deze in den vorm, de orde en methode der publieke gestichten dwong; wanneer zij tot het bezoek van aangewezen scholen verpligtte; ging zij haar regt te buiten, en schaadde zij het nationale onderwijs, dat zij moest bevorderen."

Ten slotte verwijst hij naar zijn „uitstekend slecht gedrukt vertoog Over het Bestuur van het onderwijs, in betrekking tot eene aanstaande wetgeving, Zutfen 1829".

Bezien wij ook deze Aanteekening nader. Terstond springt in het oog, dat in deze uitgave, anders dan in de eerste, de vrijheid van onderwijs wel aan de orde is, zonder dat een Grondwettelijke garantie wordt voorgesteld. [2]) Waarschijnlijk zijn hier de debatten in de Kamer bij de Grondwetsherziening 1840 en de felle brochurestrijd van de jaren 1840—1842 niet vreemd aan.

Grondslag van het betoog is, dat de zorg der Overheid voor het Onderwijs, eerst in den Franschen tijd voorgeschreven, door de Grondwetten van 1814 en 1815 blijvend is verklaard. Terstond merkt hij echter op, dat de zorg der Overheid voor het Onderwijs, geen deel is der Souvereiniteit. Haar bemoeienissen rusten op den utilistischen grond, dat de Staats-

---

[1]) Hier merkt *Thorbecke* op: „Eene belemmering, wel niet rechtstreeks voorgeschreven bij de wet van 3 April 1806, doch waartoe aanleiding kon genomen worden, inzonderheid uit Art. 12."

[2]) v.g. hiermee de grondwettelijke garantie van het briefgeheim.

macht in vele gevallen het best in staat is het onderwijs te geven. Daarom is particulier onderwijs niet buitengesloten. De betrekking van de overheid tot dit bijzonder onderwijs is in een wet te regelen. [1]) Deze regeling is dan een onderdeel van een algemeene onderwijswet. Behalve de bepalingen voor het openbaar onderwijs kan deze wet t.a.v. de vrijheid van onderwijs bevatten:

1. De voorwaarden, geëischt om het onderwijs als beroep te kunnen uitoefenen.

2. De rechten van het rijkstoezicht over de bijzondere instellingen van onderwijs bepalen.

Drieërlei beperking acht *Thorbecke* aanwezig.

a. De wet mag bekwame particulieren niet hinderen, instellingen van onderwijs zelfstandig op te richten.

b. Zij mag de particuliere inrichtingen niet den vorm, de orde en de methode der openbare scholen voorschrijven.

c. Zij mag niet tot het bezoek van aangewezen scholen verplichten.

Doet de wet dit wel, dan:

1. Ging zij haar recht te buiten.

2. Schaadde zij het nationaal onderwijs.

Voor ons is het nu de vraag, of *Thorbecke* in dit betoog vrijheid van onderwijs leert, in den zin, zooals men die in dezen tijd eischte. Daar de redeneering ruimte laat voor een positief en negatief antwoord, door de onduidelijke wijze van uitdrukking, moet uitlegging gezocht worden. Wij stellen deze echter uit tot na de bespreking van het Voorstel der Negenmannen.

---

[1]) Het betoog van *Thorbecke* is hier onduidelijk. Eerst spreekt hij over een wet op het *openbaar* onderwijs: de wet, voorgesteld bij Kon. Boodschap van 1829, was een wet op het geheele onderwijs, die juist het openbaar onderwijs aan den Koning alleen ter regeling voorbehield. Zoo spreekt hij nu ook verder over een wet op het openbaar en bijzonder onderwijs beide. Hier is een logische fout.

Slechts een drietal maanden na het verschijnen van het tweede deel der Aanteekening werd *Thorbecke* door de Staten van Zuid-Holland naar de Tweede Kamer afgevaardigd. Terstond vatte hij het plan op, het initiatief te nemen tot eene herziening der Grondwet. [1]) Eind November achtte hij den tijd daarvoor rijp. Het ontwerp, door *Thorbecke* alléén geredigeerd, volgt met wijziging van enkele hoofdpunten, tot in sommige fouten toe, nauwkeurig de Proeve van 1840. Zijn acht bondgenooten bepaalden zich voornamelijk tot het verklaren van adhesie. [2]) Ook de Memorie van Toelichting is door *Thorbecke* ontworpen. [3]) Het is dus niet ongeoorloofd deze stukken te gebruiken, als vertegenwoordigend *Thorbecke*'s meening.

Voorgesteld werd inzake het onderwijs: [4])

„De inrigting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

De Koning doet van den staat der hooge-, middelbare- en lagere scholen aan de Staten-Generaal jaarlijks een uitvoerig verslag geven".

In de Toelichtende Memorie las men: [5])

„De noodzaak om bij de 1e alinea, in de plaats van een aanbeveling, die zeer vreemde gevolgen heeft gehad, een regel te stellen, bleek, onzes inziens, ten volle.

Hetgeen de *zorg der regeering* in de eerste plaats moest

---

[1]) B.K. Ned. na 1830 IV, 485 v.v. Alle stukken zijn opgenomen in Handelingen Voorstel Grondwetherziening 1845, uitgegeven door Belinfante. Hier verder geciteerd als Hnd. 1845.

[2]) „Het voorstel bij de Tweede Kamer ingediend verschilde slechts in enkele verbeteringen — in het exemplaar in de portefeuille van *Luzac* zijn ze vermeld — van het primitieve voorstel." a.w. IV*a*, 231, men zie verder a.w. IV*a*, 222, 225, 226; (over de overeenkomst tusschen de Proeve en het Voorstel, pag. 227.)

[3]) Over het ontstaan der Mem. van Toel. de briefwisseling van *De Bosch—Kemper* met *Luzac*, a.w. IV*a*. pag. 231 en 232.

[4]) Hnd. 1845 pag. 25; hetzelfde pag. 53.

[5]) Hnd. 1845 pag. 100.

hebben teweeg gebracht, een goede wetgeving over de grondslagen, waarop de inrigting van het onderwijs door publiek gezag, hetzij voor geheel het land, hetzij voor een provincie of plaats, geopend, behoort te rusten, dit bleef juist achterwege.

Instede dat de hulp, welke het gouvernement zocht bij de wet van 1806, tot een nieuwe omvattende wetgeving, ook ten aanzien van het hooger onderwijs, zou hebben geleid, werd die wet een middel om de medewerking der Staten-Generaal, en alzoo de vestiging eener niet door Koninklijke besluiten buigzame orde, te ontwijken.

„Met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen", herhaling van het voorschrift van art. 188, maar een herhaling, die hier ter plaatse in 't bijzonder noodig en heilzaam wordt geacht.

Het *Voorloopig Verslag* op dit artikel luidde: [1])

„De groote meerderheid heeft het verlangen te kennen gegeven, om het punt van het onderwijs onaangeroerd te laten. Reeds vroeger heeft de Kamer den wensch geopenbaard, dat hetzelve bij de wet worde geregeld, en men meende, dat de Grondwet daartegen niet in den weg stond; zooals onder anderen kan blijken uit art. 143, alwaar van de *wetten opzigtelijk het openbaar onderwijs* is gewaagd.

Eenige leden keurden de opname in de Grondwet, dat de wet het onderwijs regelt, wel goed, doch zij achtten de woorden *„met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen"*, overbodig.

Dit ligt, meenden zij, in den aard der zaak, en behoeft niet te worden uitgedrukt."

In de Memorie van Beantwoording kwam men op dit punt terug. [2])

„Is het genoeg", zoo vraagt men daar, „dat de Grondwet niet verbiede, het onderwijs bij de wet te regelen, wanneer

---

[1]) Voorl. Verslag, art. 152; Hnd. 1845, pag. 152.

[2]) Mem. v. Beantw. Art. 152.; Hnd. 1845, pag. 214.

regeling bij de wet noodzakelijk is? Sommigen duchten een wet, dewijl zij vreezen, dat het voorschrift, „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen" niet zal worden betracht. Anderen houden die betrachting zelfs voor onmogelijk, of althans niet voor wenschelijk. Vandaar, dat hetgeen ook ons voorkomt enkel aandringende herhaling te zijn, niet overbodig schijnt.

Bezien wij eerst, wat er staat; vervolgens wat er niet staat.

Gesproken wordt over het *publiek*, of *openbaar* onderwijs. Aansluitende bij de beteekenis in de „Aanteekening" aan den term publiek onderwijs gehecht, verstaan wij er onder, onderwijs gegeven van overheidswege. Het wordt alleen verondersteld aanwezig te zijn.

Eigenlijk wordt gesproken over de noodzakelijkheid van een *wet* op het openbaar onderwijs; zulks in tegenstelling met de toen geldende regeeringspractijk. Het is dus een voorbeeld van *Thorbecke*'s streven bij dit voorstel de heerschappij der wet, d.w.z. den invloed der Staten-Generaal, d.w.z. de mederegeering der volksgenooten, uit te breiden. [1])

Wij laten dit, als niet tot ons onderwerp behoorend, rusten.

De bijvoeging „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen", wordt geacht een gewenschte herhaling te zijn van het voorschrift uit art. 188, Gw. '15. [2])

Ongetwijfeld is het de bedoeling geweest, door het opnemen van deze bepaling, een der sterkste beweegredenen tot het vragen van onderwijsvrijheid uit te schakelen. [3])

Tot zoover wat er staat; thans wat er *niet* staat. Niet opgenomen *is* een *stellige garantie van vrijheid van onderwijs*. Met het oog op den heftigen strijd der laatste jaren is dit

---

[1]) Andere voorbeelden zijn te vinden in art. 5, 9, 11, 14, 52, 65, 66, 76, 86, 98, 101, 104, 107, 109, 110, 111, 121, 128, 113-115, 44, 48, 150, 151, 152, 4, 6, 42, 43, 68, 87, 88, 103, van het voorstel zelf.

[2]) „De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd."

[3]) v.g. art 10 en 11. K.B. 2 Jan. 1842.

zeer zeker merkwaardig, temeer waar elders gelijksoortige vrijheden door de Grondwet uitdrukkelijk, zelfs tegen inbreuk door den wetgever zijn gegarandeerd. Als voorbeeld diene de onschendbaarheid van het briefgeheim.

„Het openen of doen openen van iemands brieven tegen zijn wil, is een aanranding der *bijzondere* vrijheid, geen mindere, ja gevaarlijker dan wanneer verklikkers in zijn huis worden gezonden, om zijn vertrouwelijke gesprekken af te luisteren, zoodat het evenzeer te pas komt, den wetgever te verplichten, dat hij het geheim der brieven, als dat hij de woning van den ingezetene doe eerbiedigen." [1])

En verder: „Waarom niet een stellige wetgeving gezet, tegen de, elk gouvernement van tijd tot tijd misleidende, schijnredenen, van hetgeen de veiligheid of het heil van den staat aanrandt." [2])

Wij staan hier dus voor een vraag: Waarom is de vrijheid van onderwijs niet in het Voorstel opgenomen?

Nu werd in art. 226, Gw. 1815 (nieuwe nummering) een verwante materie geregeld. „Als een zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regeering bevolen."

Het ontwerp stelde voor het bepaalde omtrent „de opvoeding der arme kinderen" uit te lichten. In de Mem. v. Toel. [3]) werd geschreven:

„De opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der regeering aan te bevelen, leidt te licht tot valsche denkbeelden, of kon als voorwendsel dienen, om maatregelen van dwang te rechtvaardigen, zoodat de uitdrukking, welker redelijke zin daarenboven reeds in art. 224 [4]) wordt gevonden, verwerpelijk is."

---

[1]) M. v. T. art. 122, Hnd. 1845.
[2]) M. v. B. art. 122, Hnd. 1845.
[3]) M. v. T. art. 153, Hnd. 1845.
[4]) De nummering der artikelen is in 1840 gewijzigd.

Het Voorloopig Verslag [1]) liet dit niet onaangeroerd voorbijgaan: „Men heeft de noodzakelijkheid der verandering niet ingezien, men kan niet begrijpen, dat in de aanbeveling van de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der regeering, een gegrond bezwaar tegen art. 226 (228, Gw. '15) gelegen zou kunnen zijn. Men meende, dat het voorname doel der ontwerpers van onze Grondwet was geweest, om ook de armeninrichtingen voor kinderen bestemd, als gedenkteekenen van voorvaderlijke christelijke liefde en weldadigheid, in de belangstelling des Konings aan te bevelen, en konde niet inzien, dat daartegen iets was in te brengen."

Deze tegenwerping schijnt *Thorbecke* eenigzins korzelig gemaakt te hebben. Kortweg beet hij terug: „Opvoeding en onderwijs wenschen wij niet te zien verwarren. Armoede der ouders is geene reden, dat de Regeering zich menge in huiselijk recht. [2])

Met eenige zekerheid kunnen wij den inhoud van dit betoog als uitleggingsmateriaal gebruiken. Reeds in de Tweede Uitgave der Aanteekening had *Thorbecke* een parallel getrokken tusschen de regeeringspractijk inzake onderwijs en armbestuur. [3]) Ook had hij uitdrukkelijk zijn brochure „Over het Bestuur" geciteerd, welker beginselen hij blijkbaar nog voor zijn rekening neemt.

Met behulp van deze aanwijzingen is een oplossing mogelijk. Opvoeding is „huiselijk recht", valt als zoodanig buiten de Staatsmacht. Een vrijheid van opvoeding is daarmee aangenomen in het Voorstel der Negenmannen.

---

[1]) v.g. art. 153, Hnd. 1845 pag. 152.

[2]) M. v. B. art. 153, Hnd. 1845 pag. 214.

[3]) *Thorbecke* verwees naar de besluiten van 15 Jan. 1825 Bijv. Staatsbl. 1825 I, pag. 21, sqq en van 17 Aug. 1827 ibid, 1827 II, pag. 309, sqq. Beide besluiten hebben betrekking op gedwongen opzending uit de armeninrichtingen naar de Koloniën van Weldadigheid. Het besluit gold voor alle gestichten, die rechtstreeks of zijdelings uit eenige publieke kas of openbare collecte inkomsten trokken op straffe van verbod van d.g. inkomsten. Zeer sterk blijkt hier, hoe de Regeering het woord „zorg" in art. 226 monopolistisch opvatte.

Hoe is echter de verhouding van opvoeding en onderwijs? Staan zij naast elkaar? Of is onderwijs één der middelen tot opvoeding en valt het als zoodanig binnen den kring van het huiselijk recht?

Het is niet wel voor bestrijding vatbaar, dat onderwijs inderdaad opvoedingsmiddel is. Het schijnt echter even zeker, dat *Thorbecke* in het Voorstel ze naast elkaar plaatst. Hij bedoelt dus waarschijnlijk schoolonderwijs. „Dat het onderwijs der arme kinderen, zorg der Regeering is, de redelijke zin pleit er voor" zegt hij in de Mem. van Toelichting. Maar „hun opvoeding aan de aanhoudende zorg der Regeering aan te bevelen .... leidt te licht tot valsche denkbeelden." En verder „armoede der ouders is geene reden, dat de Regering zich menge in huiselijk regt."

Onder opvoeding verstaat *Thorbecke* dus al die werkzaamheden, welke binnen den kring van het huisgezin geschieden tot vorming van het kind. Huisonderwijs valt hier dan ook onder. [1]) De ouderlijke macht bepaalt het minimum van deze opvoeding, want de wet mag niet tot het bezoek van aangewezen scholen verplichten (zie hierboven in de Aant. onder c, onder pag. 116.)

Overschrijdt de wet deze beperking, dan gaat zij het „regt" te buiten, zij overtreedt het „familieregt" (uitdrukkingen uit de Aanteekening).

Zoo schielijk het onderricht gezocht wordt buiten den huiselijken kring, verandert de constellatie. Er is dan van onderwijsgeven als beroep sprake. De publieke kant treedt naar voren. Deze publieke kant schept publiek belang. Van een rechtskwestie is de vrijheid van onderwijs herleid tot een utiliteitskwestie.

Op de toepassing van het vereischte van een acte van bekwaamheid en autorisatie, door dit publiek belang gevorderd, ziet de beperking uit de Aanteekening. „De wet mag bekwame

[1]) v.g. hiermee de meening van *Thorbecke* over de vrijheid van huiselijke godsdienstoefening Aant. op art. 190. Reeds vroeger verdedigd in de brochures „Kerkelijk Staatsregt." (Overdrukken uit Le Journal de la Haye.)

particulieren niet hinderen instellingen van onderwijs zelfstandig op te richten."

In zijn brochure „Over het Bestuur" is betoogd, dat de technische vrijheid van inrichting der bijzondere school in het openbaar belang is. Daarop ziet de beperking onder b in de Aanteekening (zie hiervoor pag. 116).

Wordt de door deze twee beperkingen gestelde grens overschreden, dan „schaadt de Regeering het nationaal onderwijs, dat zij moest bevorderen."

Is deze constructie juist, en men zal moeten toegeven, dat het geheel zijner uitspraken tot een bevredigend geheel is vereenigd, dan staat *Thorbecke* met kleine uitzondering op het standpunt der wet van 1806. Voor een uitdrukkelijke garantie van vrijheid van onderwijsgeven is in het Voorstel der Negenmannen dan geen plaats.

Hoe heeft de tijdgenoot over het Voorstel geoordeeld?

Vermelden wij eerst de meening van *De Bosch-Kemper*.[1]) Juist een dag voor de indiening van het Voorstel had deze aan *Luzac* een lijst van punten medegedeeld, waaromtrent het verkrijgen van overeenstemming voor een grondwetsherziening kon worden beproefd.[2]) *Luzac* vroeg uitdrukkelijk, het stuk aan *Thorbecke* te mogen meedeelen, waartoe *De Bosch-Kemper* zijn toestemming gaf.

Omtrent het onderwijs werd voorgesteld:

„Dat het openbaar onderwijs of onderwijs van Staatswege zal geregeld worden door de wet.

Dat het geven van bijzonder onderwijs aan ieder zal vrijstaan, onder die bepalingen, welke de *wet* zal noodig achten in het belang van het openbaar onderwijs en om het toezigt der regering op het bijzonder onderwijs te waarborgen."

De vergelijking van dit voorstel met het ontwerp-*Thorbecke* valt niet ten voordeele van het laatste uit.

---

[1]) a.w. IV, pag. 478.
[2]) „ IV, „ 217—223.

De Katholieken hebben voor de groote meerderheid weinig sympathie met het Voorstel van 1844 getoond. Onderwijs, bij de *wet* geregeld, achten zij weinig wenschelijk, indien zij de gezindheid der Kamermeerderheid en de anti-Katholieke stemming in het land in aanmerking nemen. De bestaande wet en reglementen vinden zij, bij de bekende rechtvaardigheid des Konings, verre te verkiezen. [1])

En „De Reformatie" [2]) vergeleek in een uitvoerig artikel het Voorstel der Negenmannen met eigen standpunt:

„Wij oordeelen, dat verwerping wenschelijk is .... De voorstellers schijnen niet te kunnen begrijpen, dat zulk een publiek onderwijs, waarbij eens ieders godsdienstige begrippen geëerbiedigd worden, niet kan worden gegeven. De begrippen van hen, die begeeren, dat het onderwijs hunner kinderen gegrond zij op de Goddelijke Openbaring, dewijl zij gelooven dat, gelijk het Woord Gods zegt, de vreeze des Heeren het beginsel der wijsheid is, kunnen door zulk een wet als de voorstellers bedoelen, niet geëerbiedigd worden, of men streeft de begrippen der Roomschgezinden tegen, die den Bijbel niet op de scholen willen. De ontwerpers van dit voorstel moesten nu tenminste wel overtuigd zijn, dat de tijd der algeheele onverschilligheid ten aanzien van het onderwijs voorbij is. Zij moesten uit de geschiedenis onzer dagen weten, dat noch Christenen, noch Pausgezinden langer de ongestoorde heerschappij over het onderwijs aan het ongeloof willen laten."

Overzien wij thans het tijdvak van 1840—1848.

Nog hebben breede volksgroepen bezwaar tegen den geest van het Overheidsonderwijs. De Regeering tracht, vooral door verscherping van het verbod van leerstelligheid en door evenredigheid der gezindheden bij de uitvoering der wet, de

---

[1]) Hierover uitvoerig „Katholieken, Regeering en Oppositie" in *Witlox* II, pag. 110—141; v.g. echter de noot op pag. 120 en de daar aangehaalde litt.

[2]) Tweede Serie, VIII, pag. 73.

klagende volksgroepen met het openbaar onderwijs te verzoenen. *Thorbecke* heeft gepoogd in dezelfde richting werkzaam te zijn door opname van de bepaling „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen."

Zoowel Katholiek als orthodox-Protestant waren hierdoor niet bevredigd. Zij eischten vrije oprichting van scholen.

De Regeering is hier slechts voor een uiterst gering deel aan tegemoet gekomen. Van de zijde der „Arnhemsche Courant", zelfs door *De Bosch-Kemper,* is meerdere vrijheid geëischt.

Van *Thorbecke* is geen invloed in die richting uitgegaan.

HOOFDSTUK VII.

DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS IN DE GRONDWET.

De geschiedenis der Grondwetsherziening van 1848 is reeds zoo dikwijls en zoo uitvoerig beschreven, dat wij die als bekend mogen veronderstellen. Hoe revolutionaire invloed het voorstel der zeven en twintig ontwerpen deed vervangen worden door een uiterst liberaal ontwerp eener Grondwetscommissie, die *Thorbecke* als voorzitter had; hoe het voorstel vrijwel ongewijzigd uit den gematigd-conservatieven aanval van *Schimmelpenninck* te voorschijn kwam, maar later door een machtige synodaal-conservatieve coalitie, inzonderheid op het stuk van het onderwijs, aanmerkelijk is gewijzigd, men kan het vinden op meerdere plaatsen. Wij wijzen hier slechts op de verschillende stroomingen, die op te merken zijn en vergelijken de opvattingen van *Thorbecke* met die zijner tijdgenooten.

De zeven en twintig ontwerpen tot herziening der Grondwet [1]) waren gebaseerd „op wat de meerderheid der Tweede

[1]) v.g. hiervoor, behalve de bekende handboeken nog: *Gleichman, Van Hall* als Minister; *A. J. Graaf van Randwijck,* Geschiedenis der zeven en twintig ontwerpen van wet tot herziening der Grondwet in 1847 en 1848; verder Herinnering aan het bedrijf van de Tweede Kamer van 1842—1848, opgenomen in Onze Eeuw, 1905 I pag. 45 v.v.; Dagverhaal *Thorbecke* in Gids 1903 I 466 v.v.; Notanda van *Schimmelpenninck,* Onze Eeuw 1904. IV. 173 v.v.; *Colenbrander* „1848" in Historie en Leven II. 181 vv. en de volledige officiëele stukken in *Belinfante,* Handelingen over de Grondwetsherziening 1847—1848, voortaan geciteerd als Hnd. 1848.

Kamer, bepaaldelijk ten tijde van het Voorstel Negenmannen, als haar verlangen had te kennen gegeven"

Daarom is het begrijpelijk, dat deze voorstellen niets behelsden ten aanzien van het onderwijs. Immers in 1844—1845 had de groote meerderheid zich duidelijk tegen wijziging van dit punt uitgesproken. En in die meening had zich nog niets gewijzigd. [1])

Het verslag, door den Koning, na zijn plotseling liberaal worden, aan de Tweede Kamer gevraagd, behelsde wel veel belangrijks over kiesrecht enz., maar met geen woord werd gerept over de vrijheid van onderwijs. „Door weinige leden werd alleen de meening geuit, dat de vrijheid van godsdienst niet genoegzaam bij de Grondwet gewaarborgd was."

Men mag hier dus de gevolgtrekking uit maken, dat de drang naar vrijheid van onderwijs *van buiten de Kamer* moet zijn gekomen.

Van Katholieke zijde neemt men aan, dat hun invloed op het werk der Grondwetscommissie aanwijsbaar is. [2])

Hun gevoelens waren blootgelegd in „De Tijd" van 21 Maart.

In deze „Vorderingen der Katholieken" eischt men naast vrijheid van drukpers, vrijheid en gelijkheid van alle godsdiensten, ook *Vrijheid van Onderwijs* onder toezicht van de Overheid. Het staatsmonopolie wordt bestreden als *ongerijmd* in een vrij land; *onwaardig* voor een vrije natie, omdat de toekomst van een volk dan zou worden toevertrouwd aan één partij of aan de grillen van één man; en *bespottelijk* naast de reeds bestaande vrijheid van drukpers, (d.w.z. de vrijheid om zich schriftelijk onderricht te verschaffen). [3]) Het is wel eigenaardig, dat hier van een speciaal Katholieke argumentatie, uit het natuurrecht b.v., niets blijkt.

---

[1]) *Van Randwijck* a.w. pag. 86: „Eindelijk verdient opmerking, dat de groote meerderheid de bepalingen omtrent het onderwijs onaangeroerd wenschte te laten."

[2]) *Albers* II, pag. 100 v.v.

[3]) *Albers* II, pag. 106 v.v.

In het Aprilnummer van „De Katholiek" publiceerde *Van Vree* zijn politiek-religieuse wenschen. Daaronder vindt men ook „vernietiging van het staatsmonopolie van onderwijs, aan Katholieken en duizenden Protestanten verfoeilijk; temeer, omdat het door een kleine groep van personen, tot een bijzonder oogmerk geexploiteerd, ernstig inbreuk maakte op de godsdienstvrijheid en de gelijke bescherming der gezindheden".

De Grondwet verordene, zoo is zijn meening, „Het openpaar onderwijs, van Staatswege gegeven, worde geregeld bij de wet; het bijzonder onderwijs is vrij, behoudens het recht van toezicht tegen misbruiken. [1])

Van Protestantsche zijde wenschte het „Nijmeegsch Schoolblad" geen laissez-faire, geen volkomen vrijheid van onderwijs, maar wel, dat men aan de wet en niet aan de toomelooze willekeur van ambtenaren bij de uitvoering van de Wet van 1806 of het K.B. van 1842 is overgeleverd . . . „Wij vragen geen nieuwe voorrechten . . . wij zijn tevreden met hetgeen wij hebben, (het verplichtende der vergelijkende examens uitgezonderd en andere punten van meer ondergeschikt belang), zoo het maar onpartijdig worde uitgevoerd." [2])

En ondertusschen werkte de Grondwetscommissie door.

Het resultaat was den 27sten Maart voor de eindredactie vatbaar. Hiermee belastte zich op verzoek der overige leden *Thorbecke*, hoewel hij zelf schrijft, weinig lust meer te gevoelen. „Ik stelde voor er *De Kempenaar* mede te belasten. Maar mijn medeleden gaven eenparig het verlangen te kennen, dat ik het werk op mij nam. Ik antwoordde, dat ik te veel over de grondwet had geschreven, om nu niet te wenschen, dat een ander mij verving, en een nieuwe hand eens de pen aanzette. Maar men zeide, dat het mij toekwam; dat het publiek, wanneer ik de zaak ondernam, aanstonds mijn hand zou her-

---

[1]) *Witlox* II, pag. 219.

[2]) t.a.p. IV, 10, April 1848.

kennen, dat dit een gunstigen indruk zou maken. Ik gaf mij over." [1])

Inderdaad werden de hand en de gedachten van *Thorbecke* algemeen herkend. Ook *Van Hall* oordeelde aldus: „Het verslag, bij het ontwerp gevoegd, bestaat enkel uit de denkbeelden des hoogleeraars." [2]) Wij kunnen dus veilig het verslag beschouwen als den neerslag van de ideeën van *Thorbecke*.

„Ten aanzien der individuele of bijzondere rechten der ingezetenen", zoo lezen wij in het verslag [3]), „stellen wij aan Uwe Majesteit voor, de waarborgen, welke de Grondwet bevat, te versterken, en met andere, inzonderheid het recht van vereeniging, den godsdienst en het onderwijs betreffende [4]), tot een, onzen tijd en den Nederlandschen burger waardig, geheel aan te vullen." Dit geheel, onzen tijd en den Nederlandschen burger waardig, was inzake het onderwijs al heel eenvoudig geredigeerd. [5])

Art. 183. „De inrigting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers, en het Toezicht der Overheid, beide door de wet te regelen.

De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen aan de Staten-Generaal jaarlijks een uitvoerig verslag geven."

In de Toelichting las men: [6])

„Dat het publiek onderwijs (en het armwezen) regeling door de wet behoeven, zal nauwelijks door iemand meer worden tegengesproken.

[1]) Dagverhaal, „De Gids" 1903 I, pag. 485 v.v.

[2]) *Olivarius (Van Hall)*, Staatkundige opmerkingen.

[3]) Hnd. 1848, pag. 198.

[4]) Hoogst merkwaardig zijn dit juist de door de Katholieken gevraagde rechten.

[5]) Hnd. 1848 I, pag. 191.

[6]) Hnd. 1848 I, pag. 222.

Dat die van het publiek onderwijs elks godsdienstige begrippen moet eerbiedigen, is, onder de heerschappij der artikelen over den godsdienst, niet volstrekt noodig te zeggen, maar kan als een, tot hiertoe niet altijd betrachte, waarschuwing ook niet schaden.

Publiek onderwijs is dat, hetwelk van overheidswege gegeven wordt. Dit mag echter het algemeene regt, anderen te onderrigten niet hinderen, onder voorwaarde slechts, dat hij, die van onderwijs zijn beroep wil maken, aan die proeven van bekwaamheid en aan zoodanig toezigt onderworpen zij, welke aan het publiek eenige zekerheid schenken, dat de hoogste belangen van het opkomend geslacht niet aan onwaardige handen worden toevertrouwd."

Gaan wij thans nauwkeuriger den inhoud na:

A. „De inrigting van het publiek onderwijs, wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld." Wij merken op:

1. Publiek onderwijs is volgens de toelichting dat, hetwelk gegeven wordt van overheidswege. Hiermee is een oude strijdvraag beslist, maar in een anderen zin dan vroeger als juist werd aangenomen.

2. Dit publiek onderwijs moet geregeld worden door de wet. Weer wordt een belangrijk strijdpunt tot oplossing gebracht. Het is echter een kwestie van verdeeling der Staatsmacht en gaat dus buiten ons onderzoek om.

3. Omtrent den aard van het publiek onderwijs: het moet gegeven worden met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen; het is een uitvloeisel van de gelijkheid, welke den verschillenden godsdiensten tegenover den Staat toekomt.

B. „Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers en het toezigt der overheid, beide door de wet te regelen."

Hierbij is op te merken:

1. De onderwijsvrijheid wordt hier geregeld uit het oogpunt van vrijheid van beroep, als een burgerlijk recht. Vandaar

dat dit beroepsrecht moet beperkt worden door den eisch der bekwaamheid, het publiek moet gewaarborgd worden, dat hij, die zich aanbiedt, ook inderdaad de voorgegeven qualiteit bezit, v.g. de waarborg op goud en zilver.

2. De onderwijsvrijheid wordt niet gegarandeerd als uitvloeisel der geestelijke vrijheid. Alleen wordt gesproken over het middel, dat geestelijke vrijheid al of niet mogelijk kan maken, de zaak zelf wordt niet vermeld. Daarom is er iets onbevredigends in de toelichting. Men vergelijke maar de toelichting op het ministerieel ontwerp. [1])

3. Het toezicht, aan den Staat gereserveerd, is klaarblijkelijk bedoeld als middel tot wering van staatsgevaarlijke theoriën.

Eén zinsnede uit het verslag dient nog speciaal vermeld. „Wij sluiten met een eerbiedig verzoek. De publieke zaak wil publiek behandeld worden. Gij gaaft, Sire, ons in het aangezicht der natie, een last, die haar hoogste regten en belangen betreft. Wij gevoelen behoefte, haar over ons werk te laten oordeelen. Uwe Majesteit gelieve te vergunnen, dat het aanstonds worde gedrukt, en algemeen verkrijgbaar worde gesteld. [2])

De indruk, door deze publicatie gemaakt, was niet gering. Van liberale zijde werd het voorstel door „Handelsblad" en „Nieuwe Rotterd. Courant" zeer geroemd. Katholieke bladen als de „Noord-Brabander" en „De Tijd" waren hoogst tevreden.

Van Vree in „De Katholiek" uitte zich echter nog zeer voorzichtig: „de ruimte aan de wetgeving gelaten ten aanzien van het bijzonder onderwijs levert een groot gevaar op van hindernis tegen de vrije ontwikkeling van het onderwijs", vooral omdat het tot dusver vrije seminarieonderwijs thans ook aan het toezicht der overheid was onderworpen. [3])

In aansluiting daaraan stelde „De Tijd" voor: „Het geven van onderwijs is vrij, behoudens voor het lager onderwijs het onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers en

---

[1]) Hier achter pag. 133 v.v.

[2]) Hnd. 1848 I, pag. 224.

[3]) *Witlox* II, pag. 234.

het toezicht der overheid, beide door de wet te regelen." [1])

Interessant is het, na te gaan welke verschillen in den Ministerraad geleid hebben tot het uittreden van *Schimmelpenninck* en *Nepveu*. [2]) Hun gevoelen is neergelegd in een tweetal gepubliceerde Rapporten. [3]) Zij verdedigen daarin beide, voor het onderwijs, het stelsel der wet van 1806, met vergelijkende examens en autorisatie.

Evenwel, het Ministerie-*Donker Curtius* was van andere opinie. In de zitting van 13 Mei '48 [4]) ontvouwde de Voorzitter van den Ministerraad zijn denkbeelden.

Hij meende in den Nederlandschen volksaard twee neigingen te bespeuren; „een opregte verkleefdheid aan het Huis van Oranje en een eenvoudig burgerlijken zin". Het voor te stellen Herzieningsontwerp zou daarop zijn gebaseerd met inachtneming van wat de historie en de buitenlandsche ontwikkeling leert. „Voelt het Nederlandsche Volk", zoo vraagt hij, „geene de minste sympathie voor vrijheid van drukpers, godsdienstoefening, onderwijs en vereeniging.

Het zijn de leuzen van onzen tijd. Maar de Nederlander, altijd geneigd tot orde; innig bewust, dat de ware vrijheid en alle welvaart daaraan nauw verbonden zijn, sluit in niets wettelijke regels en verantwoordelijkheid uit."

Om het gevoelen der natie te leeren kennen is de openbaarmaking gevraagd. En het Ministerie meent, dat de algemeene stem, in openbare geschriften, zoowel als in petitiën, zich vóór de algemeene grondslagen heeft verklaard.

Omtrent het *onderwijs* stelde het Ministerie voor: „De inrigting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezigt der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en

---

[1]) *Witlox* II, pag. 236.
[2]) *Witlox* II, pag. 240.
[3]) Hnd. 1848 I, pag. 275 v.v. en Hnd. 1848 I, pag. 297 v.v.
[4]) Hnd. 1848 I, pag. 265 v.v.

lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen.

De Koning doet enz."

De Toelichting op dit ontwerp [1]) was buitengewoon uitvoerig. Een overzicht werd gegeven van de verschillende meeningen: volkomen vrijheid tegenover absoluut regeeringsmonopolie; bewondering van de wet van 1806 of totale afkeuring; het voorgestelde artikel, eenerzijds beschouwd als oorzaak van tweedracht en religiehaat, anderzijds als geschikt om de spanning weg te nemen.

„De Regeering echter meent den gulden middenweg te bewandelen, welke tot bevrediging kan leiden, indien slechts de grondslagen, hier gelegd, met beleid worden ontwikkeld."

Ad. al. 1. Openbaar onderwijs is onderwijs, door den Staat gegeven met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, d.w.z. het onderwijs begeve zich niet op het terrein der godsdienstige begrippen.

Ad. al. 2. „Tegenover dat openbaar onderwijs van het gezag uitgaande, zal overstaan het regt der ouders, om naar hunne begrippen de opvoeding hunner kinderen te regelen, en de ontwikkeling van hun verstand toe te vertrouwen aan hen, die, geheel onafhankelijk van het gezag, met bekwaamheid en zedelijkheid toegerust, de bevoegdheid tot het geven van onderwijs hebben verkregen."

„Dit vrij onderwijs blijft echter onderworpen aan een billijk toezigt der overheid, en zoo is inderdaad gewaakt èn voor het regt van den Staat, om te zorgen voor de ontwikkeling der jeugd, èn voor het regt der ouders, om in het kiezen van leermeesters aan geen dwang onderworpen te zijn."

De Memorie van Toelichting wijst verder op het monopolistisch systeem der wet van 1806, dat thans verlaten wordt.

Afkeuring van dit systeem moet daar niet in gezien worden; „het is waarschijnlijk, dat te dier tijd de invoering van een

---

[1]) Van de hand van *Donker Curtius*. *Witlox* II, pag. 284 noot.

stelsel van opvoeding, hetwelk uitsluiting tot grondslag nam, noodzakelijk was. Vele en belangrijke instellingen zijn bij derzelver geboorte op uitsluitende rechten gevestigd geworden, hebben daardoor vastheid gekregen, om later de banden af te werpen, welke veranderde tijdsomstandigheden niet meer noodzakelijk maken.

„De inrigting van het onderwijs naar de wet van 1806 heeft misschien te dien tijde verdraagzaamheid gesticht; zij doet het thans niet meer."

„Thans ziet men er dwang in, die men er bevorens niet in schijnt te hebben gezien."

„Dwang nu wekt mistrouwen op, en uit mistrouwen kan geene verdraagzaamheid geboren worden. Het is dus de pligt der regering, dat mistrouwen weg te nemen, opdat de ingezetenen, hoe uitsluitend ook in hun godsdienstige begrippen, als Staatsburgers verdraagzaam worden."

Het K.B. van 1842, aldus de Memorie van Toelichting, heeft door regeling van schooltoezicht, boekencensuur door de geestelijken, etc. het stelsel der wet van 1806 reeds uitgehold. Daardoor voldoet het niet aan hen, die de godsdienstige ontwikkeling van de verstandelijke gescheiden willen houden, noch aan hen, die verlangen, dat de godsdienstige ontwikkeling van de eerste jeugd af gepaard ga met het verkrijgen van kundigheden. „Voor deze laatste zelfs is het *onrechtvaardig*." (Cursiveering van mij.)

Bij dit ontwerp is gelegenheid voor: 1. openbaar onderwijs met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen; 2. vrij onderwijs, of gebaseerd op een bepaalde geloofsovertuiging of zuiver op mededinging met het openbaar onderwijs.

Gaan wij thans het ontwerp en de Memorie van Toelichting nauwkeuriger na. Direct valt op, dat het Hooger Onderwijs aan den eisch der bekwaamheid en zedelijkheid is onttrokken, zulks in tegenstelling met het Ontwerp der Commissie. Het is niet gewaagd te veronderstellen, dat Roomsche invloed op

deze wijze de klein-seminaries een groot-seminaries heeft onttrokken aan staatsinvloed. [1])

Het historisch overzicht in de Memorie van Toelichting is al uiterst merkwaardig: het gaat niet uit van de alleenheilbrengende wet van 1806, in dien tijd zoo gebruikelijk. Voor- en tegenstanders worden gelijk gewaardeerd, evenzoo de voor- en tegenstanders van het ontwerp.

Zeer trekt de aandacht, dat hier de kwestie der onderwijsvrijheid gezet wordt in ander licht, „uitvloeisel van ouderrecht." Vandaar de geheel andere opzet als in de Memorie van Toelichting der Commissie; daar verdiepte men zich in het beroepsrecht, hier acht men het van te weinig beteekenis om er op in te gaan.

Duidelijk wordt aangetoond, dat de wet van 1806 monopolistisch van bedoeling was, „misschien" (het woord is teekenend) heeft zij in dien tijd verdraagzaamheid gesticht; thans doet zij het niet meer. „Dwang, er thans in gezien, wekt mistrouwen op en uit mistrouwen kan geen verdraagzaamheid worden geboren." Is er scherper vonnis over de wet van 1806 ooit gestreken.

Reeds in de *Algemeene Beschouwingen* van het Voorloopig Verslag kwam het Onderwijs ter sprake. Het behoorde onder de vijf Hoofdpunten [2]), welker regeling, *„niet met de denkwijze van de meerderheid der Kamer strookt;* want, hoewel deze leden reeds op het Koninklijk verzoek iets van eigen denkwijze hebben ten offer gebracht, meenden zij toch, dat dit de geoorloofde grenzen daarbij overschrijdt." Hoofdoorzaak daarvan is, dat de commissie zich niet bepaald heeft tot het redigeeren der wenschen, den 16den Maart door de Tweede Kamer gedaan.

Met het beginsel der onderwijsvrijheid kan men zich vereenigen onder de voorgestelde beperkingen, mits... de zorg

---

[1]) v.g. *Thorbecke,* Bijdrage tot de herziening der Grondwet.

[2]) Hnd. 1848 I, pag. 438. Wij verwijzen nu niet meer herhaaldelijk.

voor het openbaar onderwijs der Regeering op het hart bleef gebonden.

De meerderheid *eischt* echter voor het lager onderwijs in iedere gemeente openbare scholen, om de nadeelen der sectescholen te temperen.

Bij de artikelsgewijze bespreking sprak men de vrees uit, dat „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen" zou beteekenen, dat niets mocht aangeroerd worden, dat niet met het godsdienstig begrip van dezen of genen zou strooken. Anderen eischten naast bekwaamheid en zedelijkheid, geschiktheid.

Bij de Mem. van Beantw. Alg. Besch. constateerde de Regeering, dat de vrijheid van onderwijs geen bestrijding meer ondervindt. Ter tegemoetkoming aan het geopperde bezwaar, voegt de Regeering in: „Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering." Practische bezwaren acht men aanwezig tegen de bepaling, dat overal in het rijk voldoend lager onderwijs moet worden gegeven.

Bij het onderwijsartikel zelf merkt de Regeering op, dat „met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen", niets anders beteekent dan: behoudens den eerbied, welken men aan ieders godsdienstige begrippen verschuldigd is; theologische twist moet geweerd; het is een aanbeveling van de openbare school. De eisch der geschiktheid zou de deur open zetten voor alle willekeur in het onderzoek.

In het daarop slaande Algemeene Verslag werd geopponeerd tegen de vrijheid van onderwijs als schadelijk voor het onderwijs en financieel bezwaarlijk „in zooverre namelijk men de nadeelige gevolgen van die vrijheid door maatregelen tot uitbreiding van het openbaar lager onderwijs mocht willen temperen".

De groote meerderheid acht echter de gedane uitbreiding, „het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regeering, een schoone frase, en wil slechts schoorvoetend toetreden, indien het voortdurend bestaan van een

goed lager schoolwezen niet in de waagschaal zou worden gesteld". De meeste leden maken daarom hun goedkeuring afhankelijk van de bepaling, „dat in iedere gemeente gelegenheid zij voor openbaar lager onderwijs".

Ook aan dit bezwaar kwam de Regeering tegemoet, *moest* zij wel tegemoet komen. Bij Nota van nadere wijzigingen werd ingevoegd „Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven."

Het nader Algemeene Verslag zweeg over het Onderwijs.

Evenwel werd den 16 Augustus nog een Tweede Nota van Nadere Wijzigingen medegedeeld, waarbij de alinea over de vrijheid van onderwijs eerst na al de overige werd geplaatst. Denzelfden dag konden de Algemeene Beraadslagingen een aanvang nemen.

De publicatie van het ontwerp der commissie had bewust ten doel de stem der natie, tot instemming of afkeuring in te roepen. De rede van den heer *Donker Curtius* baseerde zich op den uitgesproken wil des volks. Geen wonder, dat talrijke geschriften de aanhangige kwesties behandelden en een overstelpend aantal petitiën den Koning en de Tweede Kamer werden toegezonden.

Verreweg het grootste deel sprak zich uit over de onderwijsparagraaf.

Zoo oordeelde *Olivarius (Van Hall)* het ontwerp-onderwijsartikel de vernietiging van het welgevestigde volksonderwijs. *Hofstede de Groot* ziet ook niets dan rampspoed voor overheid en volk genaken.

Daartegenover vormt zich een belangrijke groep onder *De Bosch—Kemper,* die zich noodgedrongen bij de Vrijheid van Onderwijs wilde neerleggen, mits in de Grondwet de bepaling werd opgenomen, dat overal in het Rijk openbaar lager onderwijs zou worden gegeven.

Van de verzoekschriften noemen wij afzonderlijk het bezwaarschrift van de Algemeene Synodale Commissie der N.-H. Kerk. „De vrijheid van onderwijs", zoo las men daar,

„zal met één slag de schoonste parel aan Uwer Majesteits kroon verbrijzelen".

Tegenover dit adres verhieven nu ook de R.K. Kerkvoogden hun stem. Tot dusver hadden zij uit tactische redenen gezwegen. Zij vragen vrijheid van onderwijs, voor het lager onderwijs desnoods beperkt door den eisch der bekwaamheid.

Merkwaardig is nog het Verzoekschrift van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap. Vrijheid van onderwijs, betoogt men daar, zou voeren tot anti-nationaal, tweedracht wekkend, bijgeloof en onkunde aankweekend onderwijs; tot verarming der onderwijzers en godsdienstige onverdraagzaamheid. Deze heeren werden ietwat driftig te woord gestaan door de „Arnhemsche Courant", die in een reeks vervolgartikelen de voorgestelde vrijheid van onderwijs met liberale argumenten verdedigt.[1]) Het trekt hier de aandacht, hoe luchtig men over de voorgestelde vereischten van bekwaamheid en zedelijkheid spreekt.

Wij noemden nog niet den Open Brief, die *Groen van Prinsterer* aan *Schimmelpenninck* richtte [2]) naar aanleiding van diens verheerlijking van het systeem der wet van 1806. *Groen* wijst op het Staatsalvermogen, dat noodwendig *moet* worden ingeroepen bij deze wet. Daartegenover verklaart hij zich „niet voor eene vrijheid, zonder bepaling of toezigt; niet voor een onbedachtzaam en ook eigendunkelijk verwerpen van inrigtingen, die door velen bruikbaar en voortreffelijk worden geacht; maar voor zoodanige vrijheid, tengevolge waarvan aan de Gezindheden en aan de Ouders, tenminste niet alle mogelijkheid zou worden benomen eener opvoeding, gelijk zij met den eisch van het Kerkgeloof en van het geweten overeenkomt." [3])

---

[1]) b.v. in de nummers van 17 en 18 Juni 1848.

[2]) Aan *G. Graaf Schimmelpenninck*, „Over de Vrijheid van Onderwijs", 's Gravenhage. Het 3e stuk verscheen 16 Juni 1848; zie ook de Recensie van *Van Asch van Wijck* in Alg. Lett. Maandschrift, XXXII, pag. 714. v.v.

[3]) a.w. pag. 49.

Het doet eigenaardig aan, dat *Groen* zich beroept op *Thorbecke*. [1])

Overstelpend was het aantal petities bij de Gewone en de Dubbele Tweede Kamer ingediend. De verslagen, uitgebracht door de Commissie van Verzoekschriften, beslaan bij de uiterste beknoptheid nog bijna driehonderd pagina's.

Uitvoerig alle punten te bespreken, die naar voren zijn gebracht, is dus volmaakt onmogelijk. Voor het kennen der volksovertuiging is echter een korte resumptie zeer gewenscht.

Men verklaart omtrent het *wezen* der Onderwijsvrijheid, dat zij inhoudt de vrijheid van uitoefening van een bepaald beroep; zij is dan een burgerrecht, op zijn hoogst te beperken, ter bevordering van het algemeen belang; anderen zien de Onderwijsvrijheid als een recht om onderwijs naar verkiezing te *doen geven*, dat toekomt aan de ouders over de kinderen; het beroepsrecht komt dan slechts in aanmerking als *middel* tot dit doel.

De *grond* van dit recht wordt gezocht in het natuurrecht, ouderrecht of burgerrecht, en wel op grond, dat het is een deel der gegarandeerde gewetensvrijheid, de vrijheid van godsdienst het insluit, of de vrijheid van drukpers de onderwijsvrijheid meebrengt.

Als beperkingen van het beroepsrecht worden gevorderd eischen van bekwaamheid, zedelijkheid, soms vermeerderd met geschiktheid, of vergelijkende examens voor onpartijdige commissies. Anderzijds wordt al deze preventie soms bestreden. Daar dit alles beperkingen zijn van het beroepsrecht, dus van het *middel* tot het doel, laten zij het principe van het recht om onderwijs te doen geven in den regel onaangetast.

Vrij algemeen werd Regeeringstoezicht gevorderd; men vroeg zich echter af, of dit wel toereikend kan zijn, hoe de uitvoering moet geregeld worden, met welk doel het ingesteld zal worden, of het alleen zal bestaan in het waken tegen wetsovertreding.

---

[1]) a.w. pag. 99—102. *Groen* is later van deze meening teruggekeerd; men zie zijn Parl. St. en Sch. VI, 1865, pag. 9 v.v.

Als bezwaren tegen de onderwijsvrijheid worden genoemd: de verslechtering, die uit haar moet voortvloeien, de concurrentie die niet aan een goed resultaat bevorderlijk is, het aanwakkeren van haat, godsdiensttwist, tweedracht. Verder vreest men, dat de onderwijzers om den broode hun onafhankelijkheid zullen prijsgeven en onderling elkaar zullen benadeelen. Het beginsel laten deze alle in zekeren zin onaangetast.

Principiëel bestrijdt men de onderwijsvrijheid, omdat daardoor Afgescheidenen, Katholieken, communisten en socialisten gelegenheid krijgen hun verderfelijke theoriën te verkondigen.

Om deze bezwaren te ondervangen, eischte men naast wettelijke beperkingen, als bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid, ook *feitelijke* beperkingen. Imperatief zou moeten voorgeschreven worden, dat overal in het Rijk voldoend onderwijs moest worden gegeven. Om de concurrentie met het bijzonder onderwijs het hoofd te kunnen bieden, moesten zij in elk opzicht welverzorgd zijn. Desnoods zij het onderwijs gratis. En speciaal moest het gegeven worden met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, zijnde dit de grootste aanbeveling.

Welke bedoelingen had men met dit alles?

Enkelen streefden na, de bevordering van een algemeen Christendom boven geloofsverdeeldheid; anderen de begunstiging van de Ned. Herv. Kerk, deze wenschten de feitelijke uitvoering der wet van 1806 te doen continuëeren in Protestantschen geest; tenslotte was er nog een groep, die inderdaad los van alle kerkelijke motieven, op deze wijze het Christendom meende te kunnen propageeren.

Het is onmogelijk, na wat voorafging, nog nieuwe gezichtspunten naar voren te brengen uit de beraadslagingen in de Tweede Kamer. Het is vanzelf sprekend, dat van antirevolutionaire zijde tegenover de leer van het alvermogen van den Staat, betoogd werd, dat het ouderrecht is een recht van hooger bron. (Aldus de heer *Mackay* in enkele uitvoerige redevoeringen).

Het was te verwachten, dat de Katholieken op grond van

het natuurrecht zich verzetten tegen een Staatsmonopolie, dat den ouder geen ruimte laat zijn kinderen overeenkomstig zijn geloofsovertuiging op te voeden (aldus de heeren *Sasse van IJsselt* en *Mutsaers*.)

De liberale groep (onder hen b.v. *Van Dam van Isselt*) wil de vrijheid van onderwijs niet onthouden, maar men ijvert daar toch ook voor een welingericht openbaar onderwijs, waaraan alle godsdienstig element niet is ontnomen.

Natuurlijk is er ook nog een zeer enkele, die zich kortweg verzet tegen het voorstel (b.v. de heer *Nedermeyer van Rosenthal*). Wij zouden kunnen noemen de voorstanders van het beginsel der gemengde school en de tegenstanders en de vreesachtigen voor wassenden Roomschen invloed.

Liever geven wij het woord aan den Minister van Justitie. Deze stelt het ontworpen artikel voor als een middel tot bevrediging in den Staat.

Immers het erkent een recht van iedereen, om zijne kinderen naar zijn geloofsovertuiging op te voeden. Daarnaast staat een recht der regeering om toezicht te houden over de scholen en een recht om een zekere bekwaamheid bij den onderwijzer te eischen.

Bovendien rust op de regeering een verplichting om de gelegenheid voor ieder te openen, bepaalde kundigheden te verkrijgen.

Dit laatste is, aldus de heer *Donker Curtius*, geen recht der regeering, maar een plicht. „Dien plicht neemt zij op zich te vervullen en als bij dat openbaar onderwijs de godsdienstige begrippen van andersdenkenden worden geëerbiedigd, dan zullen deze openbare scholen niet onbezocht blijven; dan zal de vrijheid betere vruchten dragen dan dwang, want dwang geeft wantrouwen en wantrouwen kan nooit tot verdraagzaamheid leiden."

Het voorstel werd daarna met 52 tegen 4 stemmen aangenomen.

De behandeling in de Eerste Kamer kon evenmin nieuwe gezichtspunten openen. Men kon zich daar met 23 tegen 3 stemmen met het voorstel vereenigen.

De debatten in de Dubbele Tweede Kamer zijn een zakelijke herhaling van wat reeds gezegd was. Vermelden wij alleen nog, dat de heer *Caan* pleit voor het verleenen van de noodige middelen aan de ouders, om het gewenschte onderwijs mogelijk te maken.

Thans nam men het ontwerp aan met 108 tegen 5 stemmen. De Eerste Kamer daarna met 22 tegen 4 stemmen. De Grondwet werd afgekondigd den 3den November 1848.

De Vrijheid van Onderwijs was nu grondwettelijk vastgelegd. Het artikel luidde in zijn geheel: „Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering.

De inrigting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven.

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezigt der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen.

De Koning doet enz."

De vraag doet zich thans voor, in hoever *Thorbecke* hier zijn denkbeelden verwezenlijkt heeft gezien.

Opgenomen is, dat het openbaar onderwijs door de wet moet geregeld worden; eveneens, dat het moet gegeven worden met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. *Thorbecke* heeft zeer waarschijnlijk stellig gemeend, dat deze bepaling de grieven der onderscheidene godsdienstige gezindheden ten aanzien van het karakter van het Overheidsonderwijs weg zou nemen. *Thorbecke* heeft de oorzaak van den onstuimigen aandrang naar onderwijsvrijheid juist opgemerkt. En zijn bedoeling is dan geweest, hetgeen z.i. redelijk in het bezwaar was te ondervangen.

Ook de bepaling „het geven van onderwijs is vrij" neemt

haar oorsprong in het ontwerp-*Thorbecke*. Reeds wezen wij er op, dat Roomsch-Katholieken op de opname daarvan waarschijnlijk meer aandrang hebben uitgeoefend dan *Thorbecke*. De matte Memorie van Toelichting van zijn hand ware anders onverklaarbaar. Hoe mat zij was, blijkt het duidelijkst door vergelijking met de regeeringsmemorie van de hand van *Donker Curtius*.

De formuleering, als beroepsrecht, welke geheel overeenstemt met *Thorbecke*'s Memorie van Toelichting, is uit het ontwerp der Commissie. Maar de bekwaamheidseisch, als beperking van het beroepsrecht door het publiek belang gevorderd, leed uitzondering voor het Hooger onderwijs. In zijn „Bijdrage" heeft *Thorbecke* deze inconsequentie zoo sterk mogelijk bestreden, echter tevergeefs. Deze exceptie is den Roomsch-Katholieken evenwel zeer te stade gekomen. Dat naast den eisch der bekwaamheid, uit het ontwerp der Commissie, ook de eisch van zedelijkheid is opgenomen, schijnt geen diepere oorzaak te hebben. Ook het gepubliceerde uit de notulen van den Ministerraad (door *Witlox* en *Langendijk*) geeft weinig opheldering. De weglating van den tweeden eisch in het oorspronkelijk ontwerp toe te schrijven aan een „rationalistisch" getinte zedeleer van *Thorbecke*, is geheel ongemotiveerd. Het meest waarschijnlijke is, dat *Thorbecke* bekend was met de geringe practische beteekenis van een bewijs van zedelijk gedrag.

De eerste en derde alinea, tijdens de behandeling door *De Bosch—Kemper* en zijn medestanders ingevoegd, hebben verwezenlijking van de inzichten van *Thorbecke* zeer bemoeilijkt, zoo niet voor langen tijd onmogelijk gemaakt. Immers, *Thorbecke* heeft steeds aan het particulier onderwijs de voorkeur gegeven boven het Staatsonderwijs. En juist deze twee bepalingen hebben de Overheidschool zulk een voorsprong gegeven, dat het geheele artikel kwalijk kan gerekend worden overeen te stemmen met de beginselen, door *Thorbecke* voorgestaan.

HOOFDSTUK VIII.

CONCLUSIES.

Overzien wij thans het geheele tijdperk. Wij hebben getracht te laten uitkomen, dat het optreden der regeering zich baseerde op de bewoordingen van artikel 226 der Grondwet [1]). De voorstanders van onderwijsvrijheid bestreden de gouvernementeele begrippen daaromtrent.

In onze uiteenzetting van het ontstaan van het grondwetsartikel lieten wij zien, dat de bedoeling van den Grondwetgever geenszins in de richting van een monopolie was gegaan. Evenwel, in het artikel, zooals het daar lag, werden verschillende punten disputabel gesteld; het zijn de termen, *openbaar onderwijs, Regeering en zorg.*

Omtrent het woord „Regeering" (welke kwestie ons onderwerp niet rechtstreeks aangaat), vermelden wij, dat *Thorbecke* steeds en voortdurend, [2]) overeenkomstig art. 145 der G.w. 1815, de meening heeft voorgestaan, dat het openbaar onderwijs door de wetgevende macht, dus bij een wet, moest worden geregeld. Uit de thans gepubliceerde stukken, overigens behalve de „Schets" aan *Thorbecke* onbekend, blijkt, dat dit de bedoeling der opstellers van de Grondwet is geweest. De practijk der regeering, tot en met het K.B. van 1842, was hiermee in strijd. In de G.w. van 1848 is de opvatting van

---

[1]) b.v. de besluiten van 14 Juni en 14 Aug. 1825, 17 Mei 1830 en 2 Jan. 1842.

[2]) In de twee uitgaven der Aanteekening, het voorstel van 1844 en het voorstel van 1848.

Thorbecke neergelegd;[1]) tot dusver is zij behouden gebleven.

Aan den term „openbaar onderwijs" gaf men tweeërlei inhoud. Sommigen beschouwden het openbaar onderwijs als de tegenstelling van „huiselijk onderwijs";[2]) anderen als onderwijs uit eenige publieke kas, rechtstreeks of zijdelings geheel of gedeeltelijk gesteund.[3])

De Regeering heeft hardnekkig de eerste opvatting verdedigd. Ook *Thorbecke* deelde aanvankelijk deze meening.[4]) Maar vanaf de eerste uitgave van de Aanteekening is hij voorstander van een derde uitlegging. Z.i. is openbaar onderwijs, onderwijs van overheidswege, door publiek gezag ingesteld; het omvat dus de instellingen door Land, provincie of gemeente verordend.

Door de Memorie van Toelichting op het voorstel van 1848 kreeg deze opvatting eenige sanctie; in de onderwijswet van 1857, art. 3 is zij wettelijk vastgelegd en van daar werd zij overgenomen in art. 3 wet L.O. 1878 en art. 5 der wet op L.O. 1920.

Deze zaak is voor ons doel van beteekenis. Bij de enge interpretatie van *Thorbecke* konden de bemoeienissen der Regeering met het onderwijs der particulieren zich nooit op dit artikel der Grondwet baseeren.

Overigens is *Thorbecke*'s apodictische, ongeargumenteerde uitleg niet gemakkelijk te verklaren. Analogie met het aangeteekende bij art. 191 G.w. 1815 (ook reeds in *Kerkelijk Staatsregt* voorgestaan), waar openbare godsdienstoefening als tegenstelling geldt van huiselijke godsdienstoefening, zou tot de Regeeringsinterpretatie moeten leiden. Waarschijnlijk heeft *Thorbecke* meer overeenkomst met de inrichtingen

---

[1]) Zij was overigens geheel in overeenstemming met de beginselen van 1844 en dus ook met die van 1848. Op de wisselende houding der Katholieken is reeds de aandacht gevestigd.

[2]) b.v. *Hogendorp*, Bijdrage IV, pag. 396—397 en het ontwerp-onderwijswet 1829, e.a.

[3]) Art. 2, Regl. A, Wet 1806.

[4]) „Over het bestuur", pag. 34.

van armbestuur gezocht. Daar stelt hij de openbare instellingen van armenzorg tegenover de bijzondere, particuliere inrichtingen. En in de aangehaalde besluiten der Regeering [1]) zag hij een afschrikwekkend voorbeeld tegen de opvatting, die in art. 2, Regl. A. Wet 1806 was neergelegd.

Heeft *Thorbecke* inderdaad deze analogie in het oog gehouden, en ook zijn uitdrukkelijke onderlinge vergelijking der artikelen in zijn Aanteekening pleit er voor, dan is dit een argument te meer, dat *Thorbecke* het onderwijs, evenals het armbestuur, in de belangensfeer plaatst, waar wel gesproken wordt over het onderscheid tusschen Overheids- en particuliere instellingen, maar niet over vrijheid van het individu tegenover het Staatsgezag.

Het woord „zorg", door de Regeering vóór 1830 opgevat in den zin, als schreef het een gouvernementsmonopolie voor, heeft na 1830 weinig moeilijkheden meer gegeven. *Thorbecke* heeft reeds in zijn brochure „Over het Bestuur" deze interpretatie betwist en hij heeft in die meening volhard.

In het Voorstel van 1844 brengt *Thorbecke* een nieuw punt naar voren. „Het openbaar onderwijs wordt *met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen*, door de wet geregeld. De bron is niet onduidelijk art. 6 K.B. van 27 Mei 1830, i.f. en de art. 10 en 11 van het K.B. van 2 Jan. 1842. De bepaling is in 1848 in de grondwet opgenomen en daarin tot heden behouden gebleven. Reeds is opgemerkt, dat *Thorbecke* ongetwijfeld gemeend heeft, het openbaar onderwijs zijn aanstootelijk karakter voor eenige godsdienstige richting te ontnemen.

Komen wij thans tot het hart der kwestie: de vrijheid van onderwijs zelf. Los gedacht van allen historischen vorm is deze in tweeërlei zin te beschouwen.

---

[2]) Zie hierboven pag. 121: hij verwijst verder naar zijn Aant. op art. 193 en 215.

1. Men kan ze opvatten als het recht van iederen burger om het geven van onderwijs als beroep uit te oefenen; men beschouwt dan het onderwijs als een tak van industrie; de vrijheid van onderwijs wordt dan een kwestie van eigendom; de beperking dier vrijheid is een belangenvraagstuk. Zooals de eigendom alleen beperkt, zelfs opgeheven kan worden, ten algemeenen nutte, zoo kan ook het ongehinderd geven van onderwijs, als bijzonder geval der beroepsvrijheid, beperkt worden in het algemeen belang.

Een acte van bekwaamheid is dan te verdedigen, immers het publiek moet een zekere waarborg hebben, dat wie zich voorgeeft in staat te zijn, kennis mede te deelen, ook inderdaad die bekwaamheid bezit. Men kan deze beperking vergelijken met den vereischten waarborg bij goud of zilver.

Een bewijs van zedelijk gedrag kan dan eveneens gevorderd worden. De jeugd, d.w.z. het toekomstige geslacht, dient beveiligd te worden tegen zedenbedervende, dus onmaatschappelijke theorieën. Men kan dan zelfs preventief toezicht billijken vanwege den ernst en den aard van het mogelijke gevaar.

2. Men kan de vrijheid van onderwijs ook beschouwen als een recht, den ouders toekomende, om den aard en den omvang van de aan het kind bij te brengen kennis, te regelen. In een zekere nuanceering kent men dit recht soms toe aan de Kerk. In elk geval wordt het aan den Staat betwist.

Hier is dan geen belangenkwestie aan de orde, maar een rechtsvraagstuk omtrent de grenzen der overheidsmacht.

De onderwijsvrijheid, als vrijheid van beroep, verschijnt hier dan slechts als vrij noodzakelijk middel, tot het verwerkelijken van onderwijsvrijheid in den tweeden zin.

En de beperkingen, hierboven genoemd, kunnen alleen dan een aantasting van het ouderrecht zijn, wanneer de kring dergenen, die aan de gestelde eischen van bekwaamheid en zedelijkheid voldoen, zoo nauw getrokken wordt, dat de ouders geen onderwijzers kunnen vinden, die volgens hun inzichten het onderricht geven.

Het spreekt vanzelf, dat de godsdienstige inzichten der ouders hunne goed- of afkeuring sterk beïnvloeden. Niettemin zijn andere bezwaren ook denkbaar en in de practijk voorgekomen. [1])

In welken historischen vorm heeft de strijd voor onderwijsvrijheid zich vertoond?

Vóór 1795 was bij ons van onderwijsvrijheid, als vrijheid van beroep, geen sprake. In zekeren zin wekt dit geen bevreemding, daar ook de uitoefening van tal van andere beroepen aan bepaalde regels of aan bepaalde plaatsen gebonden was. En voorzoover het publieke, d.w.z. het niethuiselijk onderwijs de kleur van de staatskerk droeg, veroorzaakte dit voor de dissenters natuurlijk veel bezwaren, maar de toenmalige rechtsopvattingen lieten voor een protest op rechtsgronden geen plaats.

In welken zin de scheiding tusschen Kerk en Staat, door de omwenteling van 1795 geproclameerd, ook werd opgevat, vast staat, dat van een openbaar onderwijs, door een bepaalden godsdienst gekleurd, geen sprake meer kon zijn. Van den aanvang af heeft men dit wettelijk opgevat als een verbod van alle leerstellig onderwijs.

Feitelijk werd het onderwijs, door de herinnering aan vroegere toestanden en door het personeel van het schooltoezicht, of Protestantsch, of deïstisch. Zoo spoedig de Roomsch-Katholieke en de orthodox-Protestantsche volksgroepen meer bewust worden van eigen beginselen en deze principes ook trachten uit te leven, komt het verzet der ouders.

Tegen den geest van het onderwijs richtte zich hun actie. Roomsch-Katholiek en orthodox-Protestant streefden beiden naar een onderwijs overeenkomstig de godsdienstige opvattingen der ouders. Van secundairen aard was voor beide groepen de vraag, of de overheid dan wel particulieren het onderwijs ter hand hadden te nemen.

---

[1]) Conscientiebezwaar doet zich tegenwoordig wel voor tegen een „militairistisch" of „nationalistisch" gekleurd onderwijs.

Met dit ééne, zelfde doel in het oog, kunnen de Katholieken vóór 1830 een individueele vrijheid van onderwijs inroepen en in 1841 voorstaan, dat de Kerk en niet de individuen zelf het recht krijgen om die oprichting van bijzondere scholen al of niet te bewerkstelligen.

Zoo is ook verklaarbaar de soms wel eens wisselende houding der orthodox-Protestanten. En men begrijpt dan, dat *Mr. Gefken*, in de boven geciteerde brochure, van inmenging der Kerk afziet, omdat de toenmalige toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk hem geen zekerheid gaf, dat het „kerkelijk" onderwijs anders gekleurd zou zijn dan het Staatsonderwijs.

Zoo blijft een doorgaande lijn waarneembaar, gedurende het geheele tijdperk van 1825 tot 1848; een gestadig verzet tegen aantasting van ouderrecht door een zich alvermogend wanende Regeering.

Aan welke zijde heeft *Thorbecke* nu gestaan? Reeds in zijn brochure van 1829 acht hij het *een bekrompen leer*, zich op het ouderrecht baseerend, een volledige vrijheid van onderwijs in te roepen.

En gedurende ons geheele tijdvak is **geen plaats aan te wijzen, waarin Thorbecke aan ouders, die voor hun kinderen andersoortig onderwijs als het Staatsonderwijs begeeren, het recht toekent, scholen op te richten, waar onderwijs wordt gegeven overeenkomstig eigen opvatting.**

Zelfs in de Memorie van Toelichting op het ontwerp der Commissie van 1848 mist men nog elke verdediging van vrijheid van onderwijs als ouderrecht.

Verwondering kan dit standpunt van *Thorbecke* alleen wekken bij diegenen, die onbekend zijn met de algemeene opvattingen van *Thorbecke* over gewetensvrijheid. Toen *Groen van Prinsterer* in een brochure de vervolging der Afgescheidenen sterk veroordeelde, heeft *Thorbecke* in een herhaald betoog die Regeeringsmaatregelen verdedigd. [1]) De kern daarvan is,

[1]) *Kerkelijk Staatsregt*, vertaling uit Journal de la Haye van 9, 10 en 12 Sept. en 27, 28 Sept. en 1 Oct. 1837, 's Gravenhage 1837.

dat „ieder zijn godsdienstige meening in zijn huis, onder zijn gezin, met volkomen vrijheid belijdt". Maar *„het spreekt zonder geschreven wet vanzelf"*, dat openbare, d.w.z. niet-huiselijke godsdienstoefening, aan overheidstoelating is onderworpen.

Geheel hetzelfde wordt betoogd tot in de tweede Uitgave van de Aanteekening. (Art. 188—191.)

Volkomen vrijheid, mits .... in den familiekring. Zoo spoedig men den kring van het gezin verlaat, het publieke terrein betreedt, is Staatstoelating, dus preventief toezicht, noodzakelijk.

In onze analyse van hetgeen in de Tweede Uitgave der Aanteekening en in het Voorstel der Negenmannen ten aanzien van het onderwijs is opgemerkt, kwamen wij tot een conclusie, die hiermee geheel parallel loopt. Vrijheid van onderwijs, mits .... in den huiselijken kring. Alle leerdwang is uitgesloten. Maar voor oprichting van scholen is toelating, autorisatie, noodzakelijk. En in de Zutphensche brochure, die hij in December 1843 nog voor zijn rekening neemt, erkent *Thorbecke* het recht der Regeering om autorisatie te weigeren voor scholen van een partij, „die stelselmatig de bemoeiingen der Regeering met het onderwijs tegenwerkt." Zoo werden ook de Katholieke en Protestantsche groepen gequalificeerd, die voor eigen onderwijs opkwamen!

Het zal dus duidelijk zijn, dat wij *Thorbecke*, op grond van deze uitspraken, geen voorstander der onderwijsvrijheid kunnen noemen.

Aan *Thorbecke* moet echter de volle eer worden gegund, dat hij duidelijk partij heeft gekozen voor onderwijs door particulieren. Niet het overheidsonderwijs had zijn voorkeur. Maar deze vraag, Staatsschool of bijzondere school, was juist voor de strijders voor onderwijsvrijheid van den tweeden rang. En het is zelfs waarschijnlijk, dat het meerendeel van hen gekozen zou hebben voor Staatsonderwijs, mits in overeenstemming met de opvattingen der verschillende gezindheden.

Tegenover hen is *Thorbecke* de groote voorstander geweest

van de *bijzondere school*. Maar door zijn autorisatiebepaling heeft hij den rijkdom van dit beginsel niet tot volledige ontwikkeling wenschen te laten komen.

Evenwel, het principe, eenmaal aangenomen, zou naar volle ontplooiing streven. Want aan de bijzondere school gaf *Thorbecke* de voorkeur, „wijl aan elke school steeds een paedagogisch, een onderwijstechnisch stelsel, ten grondslag ligt." Maar, elk systeem van opvoeding is weer gebaseerd op vragen over het wezen van het kind, die samenhangen met 's menschen diepste levensbeschouwing.

Zoo is *Thorbecke*, zijns ondanks, toch degene geweest, die als één der eersten de instelling heeft aangeprezen, waardoor de godsdienstige stroomingen in ons volksleven, ook op onderwijsgebied, tot volkomen ontwikkeling konden geraken.

HOOFDSTUK IX.

ALGEMEENE OPVATTINGEN VAN THORBECKE.

Kwamen wij in wat voorafging tot de conclusie, dat *Thorbecke* zich nimmer heeft uitgelaten ter verdediging van vrijheid van onderwijs, zooals deze door breede volksgroepen was verlangd, thans wenschen wij te onderzoeken, of zulk een onderwijsvrijheid, als uitvloeisel van gewetensvrijheid, met zijn algemeene opvattingen overeen te brengen is. Ons bestek gedoogt niet, dit anders dan schematisch te doen.

Wij gaan dan achtereenvolgens na, welke voorstelling hij zich vormde van het tijdgebeuren; welke positie de staatsman daar tegenover heeft in te nemen en wat daaruit voor *Thorbecke* als doel zijner politieke werkzaamheden is voortgevloeid.

Door zijn studiereis aan Duitsche hoogescholen [1]) was *Thorbecke* in aanraking gekomen met de Historische School. Met *Eichhorn* stond hij in persoonlijk contact [2]) en het ware niet onmogelijk, in een afzonderlijke studie na te gaan, welken invloed *Thorbecke* heeft ondergaan van mannen als *Savigny*,

---

[1]) v.g. B.K. Ned. na 1830 Ia pag. 23; Fredericq a.w. 13v. *Colenbrander* a.w. pag. 117 v.v.

[2]) Er is sterke overeenkomst tusschen beider practische opvatting der Staatsgeschiedenis; v.g. Eichhorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte, Vorrede Band I, erste Ausgabe 1808, opgenomen pag. XIV, fünfte Ausgabe; en Vorrede Band I, vierte Ausgabe 1834, opgenomen pag. VIII fünfte Ausgabe.

Schelling, Hegel en *Krause.* [1]) Het resultaat zijner studie heeft hij neergelegd in een dunne brochure, zeer ingewikkeld van vorm, rijk aan diepe gedachten, getiteld: „Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte." [2])

Thorbecke gaat hierin er van uit, [3]) dat het wereldgebeuren een organisch geheel is. Hij beijvert zich nu te spreken over de wet, waarvolgens dat organisme zich ontwikkelt. De richting, door *Savigny* voorgestaan, legde vooral den nadruk op de *continuïteit* in de rechts- en staatsinstellingen. [4]) Ook *Thorbecke* is van de waarheid daarvan ten zeerste overtuigd.

Toch vreest hij een gevaar en wel dit, dat men door het aannemen van te groote analogie met de natuur er toe komt, in elke volgende phase der ontwikkeling slechts te zien de ont-wikkeling, de voortzetting van wat in knopvorm reeds in wat voorafging, begrepen is.

Daartegenover betoogt *Thorbecke*, dat er naast continuïteit ook discontinuïteit in de ontwikkeling der verschijnselen is. Elke volgende periode staat in organisch verband met het verleden, maar in elk tijdvak werkt tevens iets eigens, iets aparts, waardoor het van al wat voorafging, is onderscheiden.

En evenals elk tijdvak in betrekking met het verleden staat, waarbij het aansluit, zoo ook met de toekomst, wier speciale eigenaardigheid *hier reeds deels wordt gevormd, deels wordt voorbereid.* [5])

---

[1]) Over hen uitvoerig b.v. Landsberg, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, dritte Abteilung, zweiter Halbband, Text.

[2]) Göttingen, Van den Hoeck und Ruprecht, 1824. Ein Schreiben an Herrn Hofrath K.F. Eichhorn, men zie de bespreking B.K. Inl. Wet. der Samenl., pag. 152; B.K. Ned. na 1830 Ia 22; Réville, Revue des deux Mondes 1872, pag. 379 v.v.; *Fredericq* a.w. 32 v.v.; *Colenbrander* a.w. pag. 132 v.v.

[3]) Vorausgesetzt also, die Geschichte sei jenes (ein Ganzes, sein Leben bildendes Wesen) wesentlich ..... Het geheele betoog berust op eene „Voraussetzung".

[4]) v.g. hiermede Einleitungs-Art. Zeitschrift für gesch. Rechtsw. Band I 1815. pag. 2—7.

[5]) Ueber das Wesen, pag. 15.

Deze opvatting over de ontwikkeling van elk historisch verschijnsel is *Thorbecke* blijven aanhangen. [1]) Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij uit zijn volgende geschriften alle plaatsen bespraken, waaruit dit blijkt. Wij geven slechts enkele verwijzingen. [2]) Zelfs hebben de gebeurtenissen van

[1]) Deze uiteenzetting der denkbeelden van *Thorbecke* wijkt eenigszins af, van wat door *Réville* en *Colenbrander* in het geschriftje is gelezen. (Voor *Colenbrander* is dit verklaarbaar daar deze zijn betoog merkwaardigerwijze bouwt op een door *Thorbecke* zeer sterk bestreden meening. Men zie slechts Ueber das Wesen pag. 11.) Beiden wijzen v.n. op de continuiteit, op den band, die het heden onlosmakelijk aan het verleden verbindt, (v.g. hiermede Einleitungsart. Savigny pag. 3); deze echter zoo, dat het volgende zich ontwikkelt louter uit het vorige; dat het volgende niet anders is dan de ontwikkeling uit het verleden, als uit een kiem, zoodat het heden door het verleden volkomen is bepaald. v.g. Réville t. a.p. aucune période de la vie nationale ne peut être réellement détachée des périodes antérieures qui la contenaient en germe .... à son tour elle est le laboratoire où se forment les germes des périodes futures .... en *Colenbrander* t.a.p. „Zoodra men het verleden is gaan begrijpen als de levende kiem, waaruit zich het heden organisch vormt, gaat het oog open voor een wet van historische noodzakelijkheid, die niets toevalligs, von Aussen hinzugebrachtes meer over laat en dus alle willekeur uitsluit. Juiste consequentie voor het recht zou dan zijn, wat *Colenbrander* meent te mogen citeeren: „es gebe für ein Volk keine andere Quelle des Rechts als das bestehende und historisch gebildete v.g. *Savigny* Einleitungsart. pag. 6. O.i. is het de bedoeling van *Thorbecke*'s geschrift minder te wijzen op de ontwikkeling der historie als een organisme dan wel *op de wet waarvolgens dat organisme zich ontwikkelt.*

[2]) *Bedenkingen aangaande het Regt en den Staat, 1825, pag. 47, 68 en 69. Oratio de disciplinarum historico-politicarum argumento,* 1825, pag. 6, 7 en 9, en op pag. 8: „In historia politica singulorum hominum res gestas, hoc uno adspectu contemplamur, ut eas, velut membra, perpetuo ad totius corporis civilis formam et conditionem, suo quidque loco, referamus. Atque ita prorsus sentio, singulos homines, quo tandem loco positos, huic temporum ordini, huic magnificae rerum eventuumque universitati, quam historiam nominamus tamquam particulas, implicatos et illigatos esse. Quidquid sibi quisque sit, concipiat, agat, non sibi tantum obtemperat, neque est ex omni parte operis sui dominus, sed aliena simul ipse vi trahitur ...." *Over de Verandering van het Algemeen Statenstelsel van Europa,* 1831, pag. I. VII, VIII, X, XI, 1, 6, 10, 109. *Brieven van Thorbecke,* in 1873 uitgegeven door *Groen;* thans met de bijbehoorende brieven van *Groen* opgenomen in *Gerretson,* Briefwisseling Groen van Prinsterer I, passim, bijzonder (in de uitgave van 1873), pag. 5 en 24.

het jaar 1830 hem in deze voorstellingen nog versterkt, zoodat zijn bekende Rede over het Hedendaagsch Staatsburgerschap [1]) er geheel op is gebaseerd.

Hoe denkt *Thorbecke* zich nu de verhouding van den enkeling tegenover het feitelijk gebeuren. Zijn het de personen, die de geschiedenis maken in volkomen vrijheid, naar eigen inzicht, of moet de individu in een zeker quietisme den tijdgeest zijn werk laten verrichten?

Thorbecke behandelt dit punt in zijn Duitsche brochure. [2]) Hij erkent, dat de individu gebonden is in het geheel der natie en tevens aan wat voorbijging, maar toch ook weer zoo, dat ieder mensch iets eigens, iets aparts heeft, waardoor hij tegelijkertijd wordt een afzonderlijk geheel, dat een eigen leven leidt.

Zoo stelt *Thorbecke* de mogelijkheid open, dat een individu wel zijn persoonlijke taak volbrengt, maar niet de taak, die het geheel met recht van hem kon verwachten. Ook het omgekeerde acht hij bestaanbaar. En hij noemt het een der moeilijkste problemen van den geschiedvorscher, na te gaan, in hoever een historisch persoon heeft gehandeld als deel van het geheel, of als een eigen persoonlijkheid. Het resultaat van het onderzoek is dan soms, dat personen, die men hun tijd vooruitwaande, juist de dragers zijn geweest van den tijdgeest. [3]) Het behoeft geen betoog, dat eerst dan het beste bereikt is, als er harmonie bestaat tusschen deel en geheel.

---

[1]) Opgenomen in Historische Schetsen, pag. 84—96; v.g. B.K. Ned. na 1820 IVa, 225. O.i. dus onjuist de meening, dat er gedurende de jaren 1839—1844 een totale omkeering in de ideeën van *Thorbecke* heeft plaatsgegrepen: v.g. hiervoor B.K. Ned. na 30 Ia, pag. 123; IV, pag. 478 v.v. Anders *Réville* t.a.p. 408; en *Olivier*, Herinneringen aan Mr. Thorbecke. (1872), pag. 51. Tegen dezen laatsten *Tellegen*, „Tijdspiegel", 1872 II, pag. 377, die zich beroept op de rede van *Thorbecke* tegen *Den Tex* over Nederlandsche Beginselen, Hnd. 1845, pag. 568 vv.

[2]) Ueber das Wesen, pag. 16 v.v. en 29 v.v.

[3]) *Simon van Slingelandt*, 1841; Hist. Sch. pag. 66.

Thorbecke laat in dit geschrift dus zeker een zelfstandige plaats open voor de werkzaamheid van den staatsman.

In zijn bundel „Historische Schetsen" geeft hij een doorgaande uiteenzetting van zijn ideaal van een Staatsman.

„Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging. Laat men dat slapen, dan ontstaat in het volgende tijdvak verwarring." „Juist door dat eigen beginsel neemt het tijdvak een eigen plaats in." [1]) De oude gedachte breekt hier weer door.

Het is nu de taak van den Staatsman deze nieuwe bewegingsoorzaken, deze nieuwe kracht, te onderkennen en tevens inzicht te verkrijgen in den algemeenen stand der dingen, waartoe deze beweging leidt. Daarna heeft hij voor de nieuwe kracht ruim baan te maken, door opzij te schuiven, wat verouderd is. „Door zoo te handelen werkt in hen, die voorvarend waren, juist die eigenaardige kracht van hunnen tijd, die bij hun tijdgenooten lag te sluimeren." [2])

Welke toepassing heeft *Thorbecke* voor zich zelve gemaakt? Welk beginsel zag hij in zijne dagen als de drijvende kracht? Het is het beginsel der Volkssouvereiniteit.

Het jaar 1830 heeft aan *Thorbecke* geleerd, dat de Fransche Revolutie geen afgesloten tijdvak was. Integendeel, „al de werken, welke onze leeftijd tusschen deze en de eerste Fransche omwenteling opgeworpen had, schijnen ineen te storten, en over derzelver puin opent zich de breede weg, die beide omwentelingen verbindt." [3])

Nader werkt hij deze gedachte uit in zijn „Rede over het Hedendaagsche Staatsburgerschap."

Uit zijn algemeene principiën vloeit nu voort, dat *Thorbecke* het beginsel der Volkssouvereiniteit heeft te aanvaarden en voor zijn tijd bruikbaar te maken.

„Niet over het beginsel, maar over de organisatie, zal meer en meer in Europa de strijd gevoerd worden." [4])

---

[1]) *Simon van Slingelandt*, 1841 Hist. Sch. pag. 66.
[2]) „ „ „ „ „ „ pag. 66.
[3]) Over de Verandering, pag.1; Brieven pag. 42, 64, 65, enz.
[4]) Brieven, pag. 42.

En voor een juiste organisatie was wel reden. Immers *Thorbecke* schrikte terug voor de onbeperktheid van de Volkssouvereiniteit.[1]) Daarin zag hij een gevaar voor het Staatswezen.

Ook keurde hij ten sterkste af, wanneer de volkssouvereiniteit zich in elke volksgroep volledig kon uiten. Hij ziet er dan een beginsel in, dat elken Staat uit zijn voegen kan lichten.[2]) Maar onder de beperking eener juiste organisatie[3]) aanvaardt hij de drijvende kracht zijner eeuw, omdat hij die krachtens zijn algemeene beginselen *moet* aanvaarden.

Welken invloed heeft deze almachtige, onbeperkbare Staatsmacht op het leven der onderdanen? *Thorbecke* is van meening, dat „deze steeds meer dan vroeger het bijzondere leven der ingezetenen, hun huishoudelijke welvaart en zedelijke beschaving aan zich trekt" [4]) „en zich een mateloos gezag toekent om de sfeer van het individu te regelen en hem met het zijne dienstbaar te maken aan het algemeene belang." Ook daarvoor heeft *Thorbecke* krachtens zijn algemeene beginselen te buigen. Ook het onderwijs, deel der zedelijke beschaving, wordt dus steeds meer, van het bijzondere leven der ingezetenen gebracht onder den invloed, van „een almachtige, onbeperkbare staatsmacht." Het is daarbij onverschillig, of de onderwijsinrichtingen uit utilistische redenen, binnen de algemeene lijnen door de staatsmacht verordend, door particulieren worden bestuurd.

Het is duidelijk, dat een aanhanger van deze Staatkundige beschouwingen niet licht een onderwijsvrijheid, gebaseerd op ouderrecht, kan aannemen. Juist de argumenten, ter verdediging van dit recht aangevoerd, worden onder het licht van *Thorbecke*'s algemeene principes ontkend.

---

[1]) Over de Erkentenis der Onafhankelijkheid van België, pag. 36. Brieven, pag. 15, 41, 42. Over de Verandering, pag. 7 en 8.

[2]) Over de Erkentenis pag. 37. Over de Verandering pag. 17. Brieven, pag. 65.

[3]) Hierover, Brieven 41, 42; vooral pag. 25 en 26.

[4]) Over de Erkentenis pag. 36. Rede over het Hedendaagsche Staatsburgerschap Hist. Sch. pag. 86. en 88.

NASCHRIFT.

Ten slotte nog een zeer kort woord over de vraag, of *Cort van der Linden* zich terecht beroepen heeft op *Thorbecke* voor 1848, als voorstander van de beginselen, neergelegd in het voorstel der Grondwetsherziening 1917.

Wij hebben daarbij in acht te nemen, dat het ontwerp-onderwijsartikel zeer nauw verbonden was aan een mede door de Bevredigingscommissie voorgesteld ontwerp-wet op het Lager Onderwijs.

Het eerst vestigen wij er de aandacht op, dat het beginsel der onderwijspacificatie, de volkomen gelijkheid voor de publieke kassen van openbaar en bijzonder onderwijs, tot 1848 bij *Thorbecke* nimmer één woord ter verdediging heeft gevonden. Ten aanzien van dit punt was het beroep van *Cort van der Linden* op *Thorbecke* dus stellig onjuist.

Thorbecke heeft echter in zijn brochure „Over het Bestuur", wel uitdrukkelijk de noodzakelijkheid betoogd van een goed sluitend en onderling aanpassend geheel van particuliere en overheidsinrichtingen. Dit heeft het Bevredigingsontwerp stellig gebracht, maar op een gansche andere wijze dan *Thorbecke* bedoeld had. Wenschte deze van de autorisatie-verleening gebruik te maken, in de op het Bevredigings-rapport gebaseerde Wet-*De Visser*, heeft men dit resultaat vrijwel bereikt, door tal van onderwijs-technische voorschriften (aantal uren, keuze der vakken enz.) tot „subsidie"-voorwaarden te maken.

Men ging daarbij voort in de lijn, sinds de Wet-*Mackay* van 1889 gevolgd. Evenwel geldt hier uitdrukkelijk de grond-

wettelijke beperking, dat de „vrijheid van richting" geëerbiedigd blijft; een bepaling die *Thorbecke* voor zijn autorisatie niet kent.

Maar juist door deze „subsidie"-voorwaarden, vaak op zeer onredelijke gronden, uit te breiden ook over punten, die vrij hadden behooren te blijven, is de bijzondere lagere school geworden tot een semi-officieel instituut. En de paedagogische vrijheid, door *Thorbecke* zoo verdedigd, is daardoor voor een goed deel vernietigd. Ook op dit punt was het beroep van *Cort van der Linden* op *Thorbecke* dus niet juist.

INHOUD.

Blz.

Hoofdstuk I.

Inleiding 15

Hoofdstuk II.

De Vrijheid van Onderwijs in de Geschiedenis 18

Hoofdstuk III.

De Vrijheid van Onderwijs en de Grondwet 24

Hoofdstuk IV.

De Onderwijsstrijd in het Zuiden 40

Hoofdstuk V.

Toenemende Ontstemming 89

Hoofdstuk VI.

De Bevrediging mislukt 103

Hoofdstuk VII.

De Vrijheid van Onderwijs in de Grondwet 126

Hoofdstuk VIII.

Conclusies 144

Hoofdstuk IX.

Algemeene Opvattingen van *Thorbecke* 152

STELLINGEN.

I.

Tot 1848 is nog geen plaats aanwijsbaar, waar *Thorbecke* het recht der ouders verdedigt op een school van hunne richting.

II.

Ten onrechte beriep *Cort van der Linden* zich voor de verdediging van het onderwijsartikel bij de Grondwetsherziening 1917 op *Thorbecke*'s inzichten vóór 1848.

III.

Thorbecke's algemeene opvattingen vóór 1848 geven geen steun voor een grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van onderwijs.

IV.

Détournement de pouvoir is te zien in de besluiten van het Gemeentebestuur van Utrecht, de bouwvergunning afhankelijk te stellen van kosteloozen afstand van grond aan de Gemeente (men zie b.v. het verslag van den Raad van Utrecht in het „U. D.", 24 April 1925).

V.

Beroep van den Minister op de Kroon is strijdig met de beginselen van het Nederlandsche Staatsrecht.

VI.

De invloed der Eerste Kamer is gestegen, mede door de invoering van het Algemeen Kiesrecht en Evenredige Vertegenwoordiging; dit in tegenspraak met het oordeel van *Mr. M. J. Kramer,* De Eerste Kamer in Nederland.

VII.

De aansprakelijkheid van een „lid" eener Coöperatieve Vereeniging, volgens de Wet van 17 Nov. 1876, voor de verbintenissen dier Vereeniging vervalt niet, als hij, hoewel ingeschreven in het register, bedoeld in art. 11 dier wet, een statuair voorgeschreven lidmaatschapsvereischte mist.

VIII.

Geen aanbeveling verdient het, dat volgens art. 182, ontwerp Huwelijksrecht, *beide* echtgenooten de bevoegdheid krijgen de nietigheid in te roepen van handelingen, door den beheerenden echtgenoot verricht, zonder de in art. 180 van dat ontwerp voorgeschreven machtiging of rechterlijke beslissing.

IX.

Gehandhaafd behoort te blijven de bepaling, dat huwelijksche voorwaarden na de voltrekking des huwelijks op geenerlei wijze veranderd mogen worden.

X.

Ten onrechte besliste het Hof Den Bosch (arrest 12 April 1927, W. 11714), dat de geneesheer zijn verschooningsrecht behoudt, ook als de patiënt hem van de geheimhouding heeft ontslagen.

XI.

Ten onrechte oordeelde de Hooge Raad (arrest 27 Juni 1927, W. 11709), dat de „verdachte" niet verplicht is op de vraag van een opsporingsambtenaar, zijn naam op te geven (art. 52, Strafvordering).

XII.

Ten onrechte ziet *Mr. Schorlesheim* (Maandblad voor Berechting en Reclasseering, aflevering October, 1927) in publiciteit bij strafrechtzittingen een belemmering voor een objectieve rechtspraak.